

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

**ЗОЯ ГАЛУШКА
ІННА НАФУС**

**СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК
ЕКОНОМІЧНИЙ РЕСУРС:
СУТНІСТЬ ТА УМОВИ НАГРОМАДЖЕННЯ**

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2021

УДК 330.3:304.5
Г 168

Рекомендовано до друку вченою радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 5 від 26.04.2021 р.)

Рецензенти:

Варналій Захарій Степанович - доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кириленко Володимир Іванович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Ходаківський Євгеній Іванович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління Поліського національного університету, заслужений діяч науки та техніки України, академік Академії економічних наук України.

Галушка З.І., Нафус І.І.

Г 168 Соціальний капітал як економічний ресурс: сутність та умови нагромадження : монографія / З.І. Галушка, І.І. Нафус. – Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 248 с.
ISBN 978-966-423-625-3

У монографії здійснено міждисциплінарний аналіз змісту та функцій соціального капіталу як економічного ресурсу, визначено його характеристики, складові, особливості формування, нагромадження та використання на нано-, мікро-, мезо-, макро- та мега- рівнях. Визначено чинники його формування у сучасній економіці. Досліджено причини суперечливого характеру процесів формування та нагромадження соціального капіталу. Виявлено низку характеристик, що свідчать про недостатню зрілість СК в Україні. Обґрунтовано на прями впливу соціальних інвестицій та можливість урізноманітнення та поширення інноваційних форм нагромадження соціального капіталу в Україні.

Книгу адресовано науковцям, викладачам, аспірантам, студентам, а також широкому колу читачів, які цікавляться означеною проблематикою.

УДК 330.3:304.5

ISBN 978-966-423-625-3

© З.І. Галушка, І.І. Нафус, 2021

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА ПРОЦЕСІВ НАГРОМАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ	6
1.1. Соціальний капітал у міждисциплінарному трактуванні.....	6
1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження умов та процесів нагромадження соціального капіталу	24
1.3. Методологія оцінки ефективності функціонування соціального капіталу	38
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ.....	56
2.1. Чинники формування соціального капіталу у сучасній економіці.....	56
2.2. Механізми формування та нагромадження соціального капіталу на макро-, мета- і мікроекономічному рівнях.....	80
2.3. Суперечливий характер процесів нагромадження та функціонування соціального капіталу в Україні	91
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК РЕСУРСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	119
3.1. Ефективність використання соціального капіталу: довіра, мережі, цінності	119
3.2. Стратегічні напрями інвестування у соціальний капітал на різних рівнях функціонування економіки	148
3.3. Можливості урізноманітнення та поширення інноваційних форм нагромадження соціального капіталу	166
ПІСЛЯМОВА	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТКИ.....	219
SUMMARY	244

ПЕРЕДМОВА

Формування та нагромадження соціального капіталу (СК) на рубежі ХХ-ХХІ століть перетворилося на важливу закономірність соціалізації сучасної економіки. Проблематика СК актуалізує такі важливі проблеми функціонування економічних відносин: недостатня надійність і непередбачуваність інституційного середовища; відсутність довіри в економічній взаємодії; дефіцит сприятливих норм функціонування бізнес-відносин; високі трансакційні витрати; поширеність опортуністичних практик економічної поведінки; відсутність ефективних механізмів економічних інтересів держави, бізнесу, громадянського суспільства. Зазначені проблеми безпосередньо пов'язані з формами існування, масштабами нагромадження та ефективністю використання СК на нано-, мікро-, мета-, макро- та мегарівнях функціонування економіки. В умовах сучасної глобальної економічної та соціальної кризи актуальність дослідження СК ще більше загострюється з огляду на те, що соціальні мережі (одна зі складових СК) під впливом карантину набувають надважливого значення для підтримання взаємодії між учасниками економічних відносин, складаються інноваційні норми ведення бізнесу, довіра між економічними суб'єктами виступає важливим пріоритетом у визначенні партнерів і контрагентів у бізнесі, ще більше цінується довіра населення до суспільних інститутів.

Теоретичні засади дослідження СК започатковано у працях відомих соціологів П. Бурд'є, М. Вебера, М. Грановеттера, Е. Дюркгейма, Дж. Коулмена, Р. Патнема, П. Сорокіна, Ф. Фукуями, П. Штомпки. Як економічний ресурс СК почали розглядати лише наприкінці ХХ ст. В Україні різні аспекти СК, що характеризують його сутність, функції, структуру та значення в економічному розвитку, досліджують такі науковці: У. Алейнікова, О. Амосов, Л. Бараннік, А. Бова, Б. Буркинський, Г. Волчкова, Н. Гавкалова, В. Геєць, М. Герман, Н. Гончаренко, М. Горжанкіна, О. Грішнова, О. Демків, В. Жаховська, В. Єлагін, Л. Ємельяненко, Ю. Зайцев, Т. Заяць, В. Кириленко, Г. Коломієць, Е. Лібанова, О. Ліва, М. Лесечко, О. Міночкіна, К. Немешкало, О. Новікова, В. Онікієнко, В. Осецький, Н. Пачева,

О. Петрое, І. Терон, О. Ткаченко, Т. Шаповалова, В. Якобчук та ін. Також процеси нагромадження СК як результат появи неформальних механізмів соціального регулювання економічних відносин, зростання довіри, формування ринкових цінностей, розширення соціальних мереж досліджуються фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАН України; Центру перспективних соціальних досліджень Мінсоцполітики та НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України; Інституту соціології НАН України, аналітичного Центру Разумкова.

У монографії обґрунтовано теоретико-методологічні та прикладні основи нагромадження соціального капіталу на різних рівнях функціонування сучасної економіки.

РОЗДІЛ І

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА ПРОЦЕСІВ НАГРОМАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО

1.1. Соціальний капітал у міждисциплінарному трактуванні

Соціальний капітал (СК) є предметом дослідження багатьох соціальних і поведінкових наук. З огляду на його роль у сучасному розвитку суспільних відносин СК набуває глобального масштабу як феномен ХХ-ХХІ ст. Він не просто визначає тенденції етапу самоорганізації суспільства, а й виступає як чинник визначення вектора суспільства знання, мережі поширення позитивного досвіду співпраці, морально-культурної системи норм, діалогічного способу мислення та взаємодії в суспільстві [227].

Як економічна категорія СК виступає у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими формами капіталу – людським, культурним, символічним, інформаційним, інтелектуальним, економічним, фізичним та ін.

У філософському розумінні він визначається як «метанститут модерних практик людської діяльності» [101]. До таких практик Н. Гончаренко відносить соціальну відповідальність, соціальну довіру, перехресні мережі комунікативних відносин, – поняття, що характеризують створення нової некапіталістичної економіки – «економіки ресурсів», де СК виступає як додаткові ресурси, що забезпечують стосунки між людьми та надає змогу узгоджувати соціальні суперечності [100].

Представники різних соціальних і поведінкових наук у дослідженні сутності СК застосовують такі основні підходи:

1. Соціо-антропологічний (Л. Ханіфан, 1921; Ф. Фукуяма, 2004), відповідно до якого СК означає природні прагнення людей до об'єднання та спілкування (доброзичливість, дружба, соціальні взаємини), складає біологічну основу соціального порядку.

2. Соціологічний (Дж. Коулмен, 2001; Р. Роуз, 2002), відповідно до якого СК являє собою норми, мережі й організації, за допомогою яких індивіди отримують певну користь. Як

стверджує Р. Роуз, СК – це сукупність формальних і неформальних соціальних мереж, які використовуються в умовах організаційної неефективності, що є наслідком неефективного менеджменту держави. Учений відзначає важливу роль соціальних мереж у забезпеченні ефективності функціонування економічних систем, особливо у країнах з перехідною економікою, зауваживши, що у таких умовах «...індивіди для досягнення своїх цілей набагато частіше задіюють неформальні мережі» [301].

3. Економіко-інституціональний (Р. Патнем, 2000), представники якого стверджують, що індивіди у своїх взаємовідносинах, намагаючись максимізувати індивідуальну користь, використовують ресурси СК.

4. Політологічний (Глаестер, 2001), відповідно до якого трактування СК визначається як відносини і норми, що формують кількість і якість соціальних взаємодій у суспільстві, а соціальна єдність визначається як найважливіший фактор економічного процвітання і стійкого розвитку. Головною характеристикою цієї взаємодії виступає довіра. «Індивіди, що довіряють один одному, спілкуються для того, щоб створювати асоціації в різних сферах діяльності: від хору і спортивних груп до робочих місць, і в такий спосіб вони зміцнюють взаємну довіру» [цитовано за: 172].

Наведені міждисциплінарні підходи складають основу для сучасного розуміння СК, що конкретизується у багатьох теоретичних концепціях, представлених соціальними та поведінковими науками: «теоріях людського капіталу, соціального простору, мереж; концепціях соціального інституціоналізму, етатизму, економіки знань, корпоративної соціальної відповідальності, корпоративної соціальної сумлінності, корпоративного егоїзму, корпоративного альтруїзму, розумного егоїзму, зацікавлених сторін, корпоративного громадянства, соціального партнерства» [174, с.148].

Міждисциплінарність дослідження СК проявляється у різноаспектних трактуваннях цієї категорії з погляду предмета тієї чи іншої науки: політологи пов'язують його з довірою до суспільних інститутів; економісти визначають його як ресурс, що приносить певні економічні вигоди; фахівці з маркетингу

розглядають його як чинник репутації фірми; для соціологів він означає якість соціальних зв'язків у вимірах довіри, взаємоповаги та взаємодопомоги.

Поняття СК сформувалося представниками соціології наприкінці ХХ ст. Ключові концепції СК закладено у працях Дж. Коулмена, П. Бурдьє та Р. Патнема, Ф. Фукуями (Додаток А1).

Наведені у Додатку А1 соціологічні концепції сформувалися наприкінці ХХ ст. і стали підґрунтям усіх подальших досліджень СК як у соціології, так і в інших соціальних і поведінкових науках. Сприймаючи їх як методологічну основу дослідження економічної сутності СК, виділимо головні аспекти цих теорій, що знайшли своє втілення в сучасній економічній теорії СК.

Індивідуалістичний підхід (П. Бурдьє, «Форми капіталу», 1983). Автор визначив його як «...сукупність реальних чи потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш-менш інституційних взаємин знайомств і визнання – іншими словами, з членством у групі» [80, с. 66]. Важливими положеннями його дослідження, що мають визначальне значення для обґрунтування сутності, структури та джерел нагромадження СК з погляду економічних відносин, виступають такі (Табл.1.1).

Отже, індивідуалістична теорія П. Бурдьє дозволяє охарактеризувати СК як систему економічних відносин, показати особливості та умови формування СК на нанорівні, визначити особливості СК порівняно з економічним, виявити взаємодію форм капіталу, знайти деякі критерії оцінювання СК.

Мережевий підхід (Дж. Коулман, «Капітал соціальний і людський», 1990) ґрунтується на тому, що він «...охоплює множину різноманітних складових, що характеризуються двома спільними характеристиками: вони, по-перше, складаються з кількох соціальних структур, а по-друге, полегшують певні дії акторів усередині структури» [184, с. 124].

Таблиця 1.1

**Індивідуалістичний підхід П. Бурдьє та його значення для
обґрунтування економічної сутності СК**

№ з/п	Положення теорії СК П. Бурдьє	Значення положення
1.	СК описується скоріше як атрибут осіб та організацій, що є продуктом особистих зв'язків, а не як колективне благо, доступне кожному	СК на нанорівні
2.	СК – це ресурси, ідеї, інформація, доступні тільки внаслідок конкретних відносин; структура таких відносин впливає на розподіл ресурсів, доступних для індивіда;	СК як система відносин
3.	СК є тим, що створює відмінності між людьми – той, хто займає стратегічну позицію у соціальній мережі, має більше СК, ніж інші	СК як причина соціальної диференціації
4.	Обсяг СК, “що є у розпорядженні особи, залежить від розміру мережі зв'язків, які вона може ефективно мобілізувати, обсягу капіталу (економічного, культурного чи символічного), яким володіє кожен із тих, хто пов'язаний з особою”.	Спроба оцінювання
5.	“Існування мережі зв'язків не є чимось природним, чи сконструйованим раз і назавжди.	Обґрунтування мережевих зв'язків як причини соціального утворення.
6.	Нарощення СК знижує значимість капіталу економічного	Визначення собливостей СК: менша прозорість та більша невизначеність

7.	СК зростає з використанням; на індивідуальному рівні відтворення СК позитивно залежить від рівня нагромадження СК у суспільстві в цілому; розмір відтворення СК визначається особливостями середовища нагромадження (у т.ч., розміром соціальної мережі; виробництво СК вимагає інших форм капіталу; більше можливостей нагромадження СК мають ті, хто володіє великим обсягом капіталу інших форм;	Кількісні оцінки СК
8.	«Обсяг витрат і ступінь відкритості, як правило, змінюються у зворотній пропорції – все, що допомагає приховувати економічний аспект, як правило, також збільшує ризик втрати (особливо у разі передачі капіталу між поколіннями)» .	Здатність до відтворення залежно від простоти його передавання

Джерело: цит. за [10, с. 241-258]

З погляду економічної теорії мають значення такі положення теорії Дж. Коулмана з його праці «Капітал соціальний і людський» : (Табл.1.2):

Таблиця 1.2

**Мережевий підхід Дж. Коулмана
та його значення для обґрунтування економічної сутності СК**

№ з/п	Положення теорії СК Дж. Коулмана	Значення положення
1.	СК властивий структурі зв'язків між акторами і серед них. Це не залежить ні від самих акторів, ні від засобів виробництва	Організації, що мають певні цілі, можуть бути акторами так само, як і індивіди
2.	СК пов'язаний зі встановленням і підтримкою зв'язків із іншими господарськими агентами. Це сукупність взаємин, що породжують дії.	СК означає виконання зобов'язань
3.	Чим більше зобов'язань накопичено в певному співтоваристві, тим вища віра і, отже, вищий рівень СК	Довіра означає одночасну концентрацію очікувань і зобов'язань

4.	Мережі соціальних зв'язків формують структурну основу СК для трансляції інформації, економії ресурсів, взаємного навчання правил поведінки, формування репутації	Інституційна основа СК – належність до певного соціального кола, або членство в групі
5.	Індикатори рівня розвитку СК: довіра до людей, задоволення життям, широка соціальна ідентифікація індивіда та стабільна циркуляція кадрів у соціальних організаціях	Критерії оцінки рівня розвитку СК
6.	Існує закономірність залежності індивідуального СК від задоволення суспільних потреб	Зв'язок між різними рівнями нагромадження СК
7.	СК є продуктивним, дає можливість досягти певної мети, якої не можна досягти за його відсутності. Особливого значення тут набуває інститут довіри.	Ідея альтернативної вартості у визначенні величини СК
8.	СК є публічним благом, проте потребує індивідуально-раціональних інвестицій	Визначення СК як суспільного блага
9.	Відносини СК носять ресурсний характер, оскільки полегшують дії окремих людей шляхом формування взаємної довіри, визначення взаємних обов'язків і очікувань, формулювання і впровадження соціальних норм, створення асоціацій тощо.	Обґрунтування СК як економічного ресурсу

Джерело: цит. за: [184]

Отже, мережевий підхід ґрунтується на ідеї ефективності використання соціальних мереж, виконанні взаємних зобов'язань, взаємній довірі, сприйнятті СК як суспільного блага та як економічного ресурсу, оскільки його використання полегшує дії окремих людей у результаті формування взаємної довіри, визначення взаємних обов'язків і очікувань, формулювання і впровадження соціальних норм, створення асоціацій тощо.

Інституційний підхід (Р. Патнем, 2001) передбачає визначення СК як зв'язків між індивідами, які охоплюють соціальні мережі та норми взаємності. Специфіку цього підходу до визначення економічної сутності СК наведено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

**Інституційний підхід Р. Патнема та його значення для
обґрунтування економічної сутності СК**

№ з/п	Положення теорії СК Р. Патнема	Значення положення для обґрунтування сутності, структури та джерел нагромадження СК
1.	СК можна виміряти за допомогою кількісних індивідуальних індикаторів: <ul style="list-style-type: none"> • інтенсивність і сила контактів між індивідами, • членство у суспільних об'єднаннях, • електоральна активність, • задоволеність взаєминами між людьми, • дотримання норм взаємності, • відчуття безпеки, • довіра до сусідів і соціальних інститутів 	Підхід до оцінки СК
2.	Інвестування у СК є складовою частиною загальної політики розвитку економічного сектору та людського капіталу	Обґрунтування необхідності соціальних інвестицій
3.	Коли довіра і соціальні мережі добре розвинені, індивіди, фірми, райони і навіть нації процвітають	Нагромадження СК – передумова суспільного добробуту
4.	СК, втілений у нормах і мережах громадянської участі, є, попередньою умовою економічного процвітання, як і ефективне самоврядування	СК – основа соціалізації суспільства й економіки

Джерело: [259; 260]

Ціннісний підхід (Ф. Фукуяма, 2006), в основу якого покладено розуміння міжособистісної та інституційної довіри. За визначенням Ф.Фукуями, «СК – це неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей» [347]. З економічного погляду важливі такі положення його теорії (Табл. 1.4):

Таблиця 1.4

**Ціннісний підхід Ф. Фукуями та його значення для
обґрунтування економічної сутності СК**

№ з/п	Положення теорії СК Ф. Фукуями	Значення положення
1.	Важлива роль СК полягає у зменшенні трансакційних витрат, пов'язаних із формальними механізмами координування (контрактами та бюрократичними процедурами тощо)	Обґрунтування економічних функцій СК
2.	Координація, заснована на неофіційних нормах, залишається важливою частиною сучасних економік і, можливо, стає більш значущою, оскільки природа економічної діяльності й технологій виявляється більш складною	Роль СК в економіці
3.	Довіра є мегатенденцією сучасного світу та складовою СК, яка невловимо, але суттєво й ефективно впливає на успішний та гармонійний розвиток всього суспільства	СК – певний потенціал суспільства або його частини, що виникає в результаті довіри між його членами
4.	Усі групи, що втілюють СК, мають певний «радіус довіри», тобто коло людей, серед яких діють спільно адаптовані норми; якщо СК групи здійснює позитивний зовнішній вплив, то радіус довіри може бути більшим самої групи;	Існує можливість виміру сили впливу СК
5.	СК зазвичай створюється і передається через такі культурні механізми, як релігія, традиція або історична звичка	Відмінності СК від інших форм капіталу
6.	Джерела формування СК – це: по-перше, держава покликана утримувати громадський сектор; по-друге, джерело СК – мережі громадської активності; по-третє, сім'я, сусіди та близькі друзі; СК – це матеріалізована довіра, що відіграє принципову роль у створенні здорової економіки та має культурне підґрунтя у вигляді успадкованих етичних навичок і ціннісних пріоритетів	Категорію довіри необхідно розглядати в контексті понять колективного – блага як один із ресурсів нації, поряд із наявністю трудових, природних і фінансових ресурсів.

Джерело: [24; 344; 345, с. 52; 346, с.10]

У сучасній економічній теорії СК вважається визнаною економічною категорією. Він представляє інститути, відносини і норми, що формують, соціальні взаємовідносини в суспільстві, складається із горизонтальних і вертикальних зв'язків. Горизонтальні зв'язки – це соціальні мережі та норми взаємовідносин у суспільстві, а вертикальні – це ієрархічні відносини, що характеризуються нерівним розподілом влади. Такий підхід до визначення СК враховує соціальну структуру в цілому та сукупність норм, які управляють міжособистісними стосунками. Він більше стосується політичних взаємовідносин, широко представлений Д. Нортон і М. Олсоном, які вважали, що державні та політичні установи, законодавча система та інші інституційні структури впливають на темпи і характер економічного розвитку. Вони розглядали його у двох аспектах: як ресурс (у вигляді колективного капіталу) і як інституційне середовище – сукупність діючих формальних і неформальних норм (правил) та організацій, які дозволяють соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для виконання спільних економічних (на основі ефективного використання ресурсів) і соціальних (на основі соціальної справедливості) завдань.

Дослідження економічних відносин, пов'язаних із визначенням сутності, особливостей та умов нагромадження СК, доповнюються підходами, що складаються в інших соціальних науках і пояснюють сучасні тенденції соціалізації економічних відносин. Це вимагає застосування соціосинергетичного підходу дослідження, адже у реальному функціонуванні суспільства всі процеси переплітаються і з різних точок зору інтерпретуються вченими-представниками різних наук (Табл. 1.5).

Наведені у табл. 1.5 теорії та їхні концепції дають право стверджувати, що в економіці сформувалося нове соціально-економічне явище – СК, який виступає сучасною характеристикою системи економічних відносин, має безпосередній зв'язок із іншими формами капіталу, і так само, як інші форми, капітал може нагромаджуватися, інвестуватися, давати певні економічні вигоди. Як зазначає З. Галушка, виникнення та нагромадження СК – це закономірність та об'єктивний результат соціалізації сучасної економіки [91, с.28].

Таблиця 1.5

Представлення сучасних концепцій сутності СК

№ з/п	Назва концепції, представники	Теоретичні положення концепції
1.	Концепція соціального простору Т.Лукман, П. Бергер, Дж. Морено	«Соціальні мережі як концепт інформаційно-комунікативного суспільства сприяють розвитку СК, що є фундаментальною складовою демократичного суспільства та ринкової економіки».
2.	Соціально-інституціональна концепція Т. Веблен, Дж. Коммонс, А. Берлі, Д. Бернхем	«Звички, поведінка, традиції, уявлення, прагнення – основа для встановлення процедурних правил, діяльності регулюючих органів, прийняття законодавчих актів» [цит. за: 344].
3.	Концепція етатизму Л. Гумплович	«Оскільки життя сучасного суспільства постійно ускладнюється, виникають і розвиваються нові взаємозв'язки, необхідне державне втручання у регулювання соціальних взаємовідносин» [цит. за: 343].
4.	Концепція «економіки знань» П. Друкер	Сучасна «економіка є «економікою знань», сфера виробництва і розповсюдження інформації – «індустрія знань», а все суспільство – це «суспільство знань»
5.	Концепції корпоративної соціальної відповідальності та «розумного егоїзму» Г. Боуен, К. Девіс, А. Керролл	Для досягнення комерційного успіху необхідно дотримуватися етичних норм, поваги до людей і навколишнього середовища; максимізація прибутку компанії сприяє й розвитку суспільства
6.	Концепції зацікавлених сторін і корпоративного громадянства Дж. Барні, Р. Грант, Т. Джонс, Т. Дональдсон, П. Керролл та ін.	Підприємства, реалізуючи власні інтереси, сприяють економічній соціалізації. Принципи концепції корпоративного громадянства: бізнес визначає напрями соціальних інвестицій та прагне до їх віддачі; розв'язує проблеми, що хвилюють більшість населення; спрямовує самих людей до вирішення соціальних проблем; може «вступати в суперечність із державою, відстоюючи інтереси суспільства» [цит. за: 343].

Джерело: складено авторами на основі [343]

Отже, оскільки СК не є чисто економічним явищем, він виступає об'єктом міждисциплінарного наукового пошуку. Як зазначає О. Полякова, історія його наукового обґрунтування виявляється у зміні активності наукових досліджень: економічні – соціологічні – політологічні – соціологічні – економічні дослідження, що дозволяє вести мову про петлю еволюції досліджень СК. Нею виділено чотири етапи еволюції у вивченні СК: «(1) передумови формування поняття СК, (2) поглиблення досліджень різних форм капіталу, (3) виділення в соціально-гуманітарних дослідженнях категорії СК, (4) розвиток теорії СК, визначення СК як об'єкта досліджень економічної теорії» [74].

У Додатку А2 подано порівняльну характеристику фізичного, людського та СК за низкою ознак. Порівняння різних форм капіталу дає можливість виокремити особливості саме СК. Одна з таких стосується процесів формування та нагромадження капіталу – СК пов'язаний із існуванням певних економічних, культурних, символічних затрат. Його розвиток відбувається на основі вже існуючих інших форм капіталу.

СК певною мірою забезпечує доступ різним суб'єктам до певних благ і цінностей, сприяє збільшенню обсягу доступних ресурсів, а також зниженню витрат, пов'язаних з отриманням цього доступу. СК допомагає знайти спосіб використовувати ті ресурси, якими даний індивід на даний час не володіє, і тим підвищувати цінність наявних ресурсів [157].

СК має велике значення у поясненні внутрішньої організаційної структури суспільства та специфіки системи економічних відносин. Він виступає структурною складовою суспільства, що закріплена неформальними нормами. Структура СК неоднорідна, формується під впливом найрізноманітніших чинників, тому має національний неповторний характер.

Отже, як підкреслює З. Галушка, СК можна уявити «...як систему формальних і неформальних суспільних інститутів, які представляють внутрішню організаційну структуру економічної системи, мають свою культуру, норми поведінки, інтереси, моральні принципи, визначеним чином взаємодіють між собою, встановлюючи механізми реалізації їхніх економічних і соціальних цілей та міру відповідальності за їх досягнення» [89, с.16].

Міждисциплінарний характер дослідження СК пов'язаний із існуванням тісного взаємозв'язку між різними формами капіталу. Причому, як підкреслює В. Кондрашова-Діденко, «... усі вони взаємозумовлені, взаємопов'язані. Вони утворюють певну цілісність, систему» [178, с.32].

Проаналізувавши різноманітні концептуальні підходи щодо визначення сутності та механізмів формування і нагромадження СК, можна узагальнити, що СК можна розглядати як економічний ресурс і з погляду реалізації його значення як чинника економічного розвитку (Табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Особливості СК як економічного ресурсу та як чинника економічного розвитку

СК як економічний ресурс	СК як чинник економічного розвитку
Виступає однією із форм капіталу (поряд з фізичним, людським, інтелектуальним та ін.)	Є ресурсом, у який можуть бути інвестовані інші ресурси в очікуванні майбутніх прибутків від інвестицій.
Є нематеріальною формою капіталу, суспільним ресурсом	Може бути застосований для різного використання, оскільки одна і та ж мережа соціальних зв'язків індивідів може забезпечувати їм доступ до різних ресурсів і цінностей
Основа формування СК – мережа соціальних зв'язків, соціальна згуртованість, сукупність етичних норм і довіра	Може бути конвертований (до певної міри) в інші форми капіталу, адже соціальні мережі та їх атрибути – зв'язки, зобов'язання, довіра – можуть забезпечити отримання фінансового і матеріального капіталу;
Багатофункціональний	У порівнянні з іншими формами капіталу СК найменш ліквідний;
Вирізняється низьким ступенем формалізації	Щоб залишатися продуктивним, він вимагає спільних зусиль декількох сторін (учасників бізнес-проекту, мережі постачальників і споживачів, корпорацій та ін.);

Пов'язаний з можливістю отримувати певні переваги або досягати певних результатів, а отже, продуктивний	Активне використання СК одними учасниками мережі за рахунок інших може знижувати обсяг СК, відтвореного соціальною мережею в цілому.
У процесі свого невикористання, СК втрачається, обсяги його зменшуються.	

Джерело: [50, с. 172-214; 105; 282, с.20-32]

Оскільки ми розглядаємо СК як категорію економічної науки, необхідно проаналізувати його визначення. Як зазначає В. Радаєв, у визначенні *капіталу як економічної категорії* необхідно позиціонувати його як накопичений господарський ресурс, що залучений у процеси відтворення і зростання вартості шляхом взаємної конвертації своїх різноманітних форм. З економіко-теоретичного погляду у характеристиці СК велике значення має визначення форми власності та її інституціональне закріплення, адже відмінності у формі і масштабах власності на СК показують диференціацію його власників щодо можливостей їх доступу до соціальних мереж, їхніх зобов'язань і соціальної ролі у цих мережах.

З економіко-теоретичного погляду СК відповідає таким характеристикам капіталу: 1) обмежений економічний ресурс; 2) має здатність до нагромадження; 3) може перетворюватися у грошову форму та інші форми капіталу; 4) відтворюється у процесі безперервного використання; 5) приносить дохід.

Низку характеристик СК як економічного поняття констатують також такі дослідники як В. Буркинський і В. Горячук [81], Л. Єлісеєва [141], Т. Стеценко [327]. Зокрема, Т. Стеценко виділяє 4 групи структурних елементів СК:

- 1) інтегруючі: довіра, солідарність, толерантність, взаємність;
- 2) регулюючі: соціальні норми, соціальні та культурні цінності, зобов'язання, соціальні очікування;
- 3) захисні: ризик, контроль, недовіра;

4) ціледосягаючі: взаємодопомога, соціальна підтримка, громадська активність, соціальна активність, соціальна ініціати-ва” [300, с.6-8].

Узагальнення наведених характеристик СК як економічного ресурсу подано на рис.1.1.

Важливо розрізняти нано-, мікро-, мета-, макро- та мега-рівні функціонування СК. Поняття нанорівня СК стосується його функціонування на рівні домогосподарств, де він утілений у сімейних відносинах, і стосується особистих відносин членів домогосподарств. Як зазначає Д. Єлісеєва [125], СК нанорівня (*the relational capital*) складається з ресурсів і вигоди, які може отримати актор від взаємодії з іншими акторами.

Рис.1.1. Характеристика соціального капіталу як економічного ресурсу

Джерело: розроблено авторами на основі [44 ; 69; 92; 125; 258; 300]

До основних видів СК нанорівня належать: статусний (positional capital), трастовий (trust capital) і капітал зобов'язань (obligation capital) [38, с. 20].

Статусний СК визначається кількістю контактів і різних переваг, які можна отримати завдяки цим контактам. Трастовий СК характеризується очікуваннями, цінністю ресурсів і вигодами, які можна отримати завдяки соціальним зв'язкам і рівню довіри. СК зобов'язань – це число зобов'язань та ті цінності і переваги, які можна отримати дякуючи цим зобов'язанням.

СК нанорівня визначається умінням соціальної взаємодії та причетністю окремого суб'єкта до певних соціальних структур. Його рівень визначається індивідуальними характеристиками суб'єкта і витратами на формування та підтримку його особистих зв'язків, мережі соціальних контактів, власної позиції у групі. Він «...є своєрідним ресурсом людини, який визначає її соціальний статус, проявляючись і відтворюючись у соціальних зв'язках, побудованих на взаємній довірі, репутації і загальних нормах, наділяє людину і групу, до якої вона належить, певними перевагами щодо доступу, володіння, розпорядження і користування обмеженими суспільними ресурсами і благами» [90].

СК мікрорівня стосується ефективності взаємовідносин людей усередині організації – рівнем співпраці, взаємодопомоги, корпоративної культури, репутації та ін. СК формує поведінку колективу, може означати зниження трансакційних витрат; стосується захисту прав власності, дотримання договірних зобов'язань тощо. На мезорівні СК стосується взаємовідносин економічних суб'єктів регіону. Він впливає на стабільність соціально-економічного розвитку регіону, розв'язання соціальних проблем, визначає ефективність функціонування місцевих громад СК макрорівня характеризує якість функціонування суспільства в цілому. На мегарівні СК формує умови соціалізації глобальної економіки, сприяє формуванню сприятливих міжнародних соціальних, політичних, економічних відносин. Більш ґрунтовно сутність і механізми формування та нагромадження СК на різних рівнях функціонування економіки досліджено у другому розділі роботи.

Кожен наступний рівень усупільнення СК змінює характер відносин з контрагентами, а також ступінь відчутності, конкретності вигоди, одержуваної індивідом в результаті входження в ті чи інші соціально-економічні взаємовідносини.

Зрозуміло, що СК має приносити певні вигоди – віддачу від реалізації СК на кожному з рівнів його функціонування. Це питання суперечливе і неоднозначне щодо ефективності інвестування у СК.

Учені по-різному трактують ці вигоди. Так, Є. Діскін визначає їх як соціальну ренту. Посилаючись на публікації М. Курбатової та Н. Опаріної [177, с.46], він доповнює визначення умов і причин утворення соціальної ренти на різних рівнях функціонування СК і визначає соціальну ренту як частку прибутку, яку «...отримують за рахунок створення локального інституційного середовища і яка витягується за рахунок розвитку соціального порядку – використання СК, накопиченого в даній країні або навіть у відповідному регіоні» [111, с.154].

Загальнивши існуючі підходи до визначення ролі СК, наведемо його головні функції, важливі для функціонування його як інституту ринкової економіки. Найширше їх характеризує М. Горожанкіна, виділяючи такі з них: «діалогова (інтерактивна), політична (розвиток демократичного громадянського суспільства), економічна, соціально-культурна (культурно-етична), кореляційна, інтенсивна, інформаційна, інфраструктурна, комунікаційна, комбінаційна» [89, с.6].

Додамо також функцію соціальної справедливості. З економічного погляду справедливість можна розглядати як згоду більшості членів суспільства з існуючим порядком розподілу матеріальних і нематеріальних благ, а також як правила й обмеження економічної діяльності. У ширшому сенсі справедливість означає рівність можливостей і відносин людей один до одного незалежно від їх статі, національності, соціального статусу та інших факторів. У реальному житті панують егоїзм, меркантильність, клановість, соціальна відокремленість. Несправедливість, як зазначають Р. Нуреев та О. Ніфаєва, полягає «..в системі сплати податків, порядку розподілу бюджетних коштів, можливості отримання соціальної допомоги, неформальній системі оплати праці, коли практично повсюдно заробітна плата співробітника багато в чому залежить від його взаємовідносин з начальством, а не професіоналізму і трудових заслуг» [234].

Сисоєв С.А. [310, с. 100-103] визначає такі функції СК:

По-перше, СК дозволяє зменшити трансакційні витрати, які пов'язані з формальними механізмами координації – контрактами, ієрархією, бюрократичними правилами.

По-друге, СК полегшує персоніфіковану неформальну взаємодію між ринковими агентами.

По-третє, нагромаджений на рівні фірми СК дозволяє знижувати зростання трансакційних витрат, а також суттєво підвищує значення таких якостей робітника, як чесність, відповідальність, власна ініціатива.

По-четверте, нагромадження СК на рівні взаємодії органів влади, бізнес-асоціацій, профспілок сприяє підвищенню довіри до інститутів держави, консолідації суспільства, росту соціальної стабільності тощо.

По-п'яте, нагромаджений СК на рівні групи та родини дозволяє знизити соціальну уразливість, отримувати у кризовій ситуації необхідну підтримку.

По-шосте, залучення у процеси нагромадження СК дозволяє отримати доступ до ресурсів, які створені чи перерозподілені у рамках громади або родини.

Е. Алієва визначає як функції, так і дисфункції СК. До важливих функцій СК, з її погляду, належать: інтегруюча, стабілізаційна, трансформаційна. До дисфункцій СК автор відносить функції: дезінтеграції, дестабілізації, специфічної інституційної трансформації, які породжують деструктивні форми СК, інституційні пастки [70]. Зазначимо, що наслідки функціонування СК можуть бути як позитивними, так і негативними. Негативний СК часто пов'язується з суб'єктивною оцінкою втрат від функціонування певних форм СК.

Наслідками функціонування СК може бути як інтеграція, так і диференціація – здобуття переваг від спільності чи мобілізації ресурсів або ж виключення. Вважається також, що мережі, які характеризуються щільними сильними зв'язками, можуть продукувати негативний СК, зумовлений саме високим ступенем інтегрованості учасників, ефективними санкціями та вимушеною довірою. До прикладу, як зазначає М.Рябінчук, соціально негативний СК можуть створювати вертикально

побудовані мережі, паттерном відносин у яких буде взаємодія патрон-клієнт [302, с. 63].

Обґрунтування функцій СК дуже багатогранне. На наш погляд, найширше сутність і механізми нагромадження визначають функції СК, позначені на рис. 1.2.

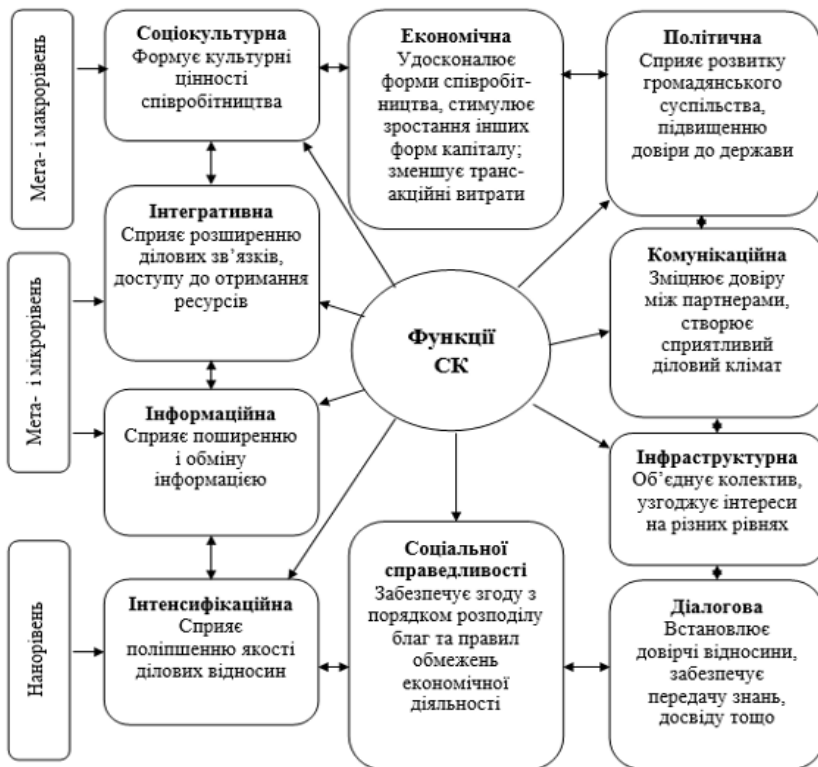

Рис. 1.2. Функції СК на різних рівнях функціонування економіки
Джерело: складено авторами на основі [70; 302; 311]

Вони розподілені за рівнями функціонування економіки, для яких вони найбільш характерні (для макро- і мегарівнів це економічна, політична та соціокультурна функції; для мета- та мікро-рівнів – це інформаційна, інтегративна, комунікаційна та інфраструктурна функції; для нанорівня – інтенсифікаційна, діалогова та функції соціальної справедливості).

Узагальнивши підходи до визначення сутності та функцій СК, ми визначаємо СК як економічний нематеріальний ресурс, що формується як сукупність структурно оформлених соціальних відносин на різних рівнях функціонування економіки завдяки соціальним мережам, довірі цінностям і нормам взаємної поведінки та забезпечує його власникам доступ до різноманітних благ, а також додаткові можливості підвищувати ефективність колективної діяльності та отримувати економічні вигоди у вигляді соціальної ренти.

Соціальна рента – це частина прибутку, яку отримують власники СК завдяки їх належності до визначеного інституційного середовища; можливості зниження трансакційних і виробничих витрат, якщо існує довіра у стосунках між партнерами; додатковий дохід, який отримують окремі особи завдяки використанню їх індивідуальних якостей та соціальних зв'язків.

1.2. Теоретико-методологічні засади дослідження умов і процесів нагромадження соціального капіталу

Як показує аналіз міждисциплінарних досліджень сутності СК, умовою й ознаками його існування виступають три взаємозумовлені та взаємопов'язані компоненти: довіра, цінності та норми, соціальні мережі. (рис.1.3).

Рис. 1.3. Структура СК

Джерело: доповнено авторами на основі [79]

Наведені на рис. 1.3 складові СК – довіра, цінності та норми – формуються залежно одна від одної. Основою виступає довіра. Вона є і джерелом, і результатом функціонування СК. Спільні цінності, норми та переконання, якщо вони визнаються усіма суб'єктами економічних відносин, виступають умовою формування довірчих відносин і виступають певною основою для формування соціальних мереж. За своєю суттю вони є важливим критерієм якості взаємних відносин, виконують функцію контролю за дотриманням індивідуальних, організаційних, суспільних норм економічної поведінки. Соціальні мережі виступають організаційною основою СК, упорядковують взаємовідносини між окремими суб'єктами, забезпечують їх комунікацію.

СК дозволяє організаціям досягати високої узгодженості дій між економічними суб'єктами різних рівнів господарювання, спрямованих на розв'язання економічних проблем за рахунок ресурсів соціального капіталу. Він виступає як якісна характеристика суспільних відносин на індивідуальному, внутрішньо-організаційному, міжорганізаційному та організаційно-інституціональному рівнях, є джерелом підвищення ефективності використання всіх інших економічних, людських, інтелектуальних, інформаційних, інноваційних ресурсів, оскільки сприяє скороченню трансакційних витрат, доступу до інформації та нових знань. СК також сприяє формуванню інтелектуального капіталу та інновацій, зміцнює відносини з партнерами та розширює соціальні мережі.

Довіра характеризується, з одного боку, як міра оцінки надійності потенційних взаємин, а з іншого – як зв'язок, що відображає сферу різнорівневих міжсоціальних взаємодій. За визначенням П. Бурдьє, у структурі СК мають розрізнятися змістовий та мережевий рівні [10]. Довіра визначає змістовий рівень СК, забезпечує підстави для надійності та безпеки взаємних стосунків. Набуття довіри як основи СК передбачає однакове розуміння поняття загальне благо, спільність інтересів, колективну солідарність тощо. Довіра веде до скорочення трансакційних витрат, мінімізує витрати на захист прав власності, підвищує дієздатність юридичної системи [234]. У працях сучасних дослідників процесів нагромадження СК важлива роль

відведена концептуалізації таких її характеристик як спрощення взаємин та підтримки належного нормативного рівня (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Функціональні концептуалізації довіри

Спрощення та інтенсифікація взаємин	Підтримка належного нормативного рівня
редукція (зниження) соціальної комплексності;	дотримання зобов'язань;
економія зусиль на перевірку;	очікування неопортуністичної поведінки;
спосіб подолання невизначеності;	формування стереотипу надійності соціальних взаємин;
зменшення транзакційних витрат;	очікування вияву чесності, порядності, компетентності
зниження ризику;	
створення психологічного клімату співробітництва та взаємопідтримки.	
Ціннісна складова довіри	Нормативна складова довіри

Джерело: [217]

Як видно з таблиці 1.7, ці характеристики визначають ціннісну та нормативну сторони довіри.

Отже, довіра як змістова ціннісно-нормативна основа СК означає: психологічну, культурну, моральну, ментальну спроможність покладатись на інших, навіть, якщо їхні мотиви та інтереси недостатньо прозорі й приховані; очікування на вияв позитивного ставлення з боку інших навіть у ризиковій ситуації; очікування надійності, ефективності та результативності відносин; готовність взаємодіяти тощо.

Для визначення якісної сторони довіри велике значення має застосування концепції П. Штомпки, який під культурою довіри

розуміє розповсюджені та переважні соціальні взаємини, що кодифікуються в «...систему правил-норм і цінностей, що регулюють вияв довіри та виконання очікувань, а також взаємність довіри» [359, С. 244].

Для дослідження процесів нагромадження СК особливе значення має аналіз умов, що сприяють формуванню середовища довіри. До таких умов належать інституційні чинники, що проявляються як цінності та норми суспільно узгодженої поведінки, сприяють розширенню довіри, виступають самоорганізаційною основою формування СК.

Інституціональні детермінанти СК Ф. Фукуяма розділяє на дві підгрупи. До першої групи належать культурно-психологічні та соціально-демографічні характеристики індивідів, що визначають їхнє бажання інвестувати у СК. До другої – соціальні показники стану суспільства, де функціонує СК [314]. Важливо, що, за Ф. Фукуямою, на національному рівні культура довіри передбачає певну міру національно-ментального, закріпленого в культурних традиціях досвіду соціальних взаємодій, що генерує енергію соціальної успішності [346].

У структурі соціального капіталу цінності займають особливе місце. Соціальний капітал, втілений у запасі певних формальних і неформальних норм і цінностей, слугує засобом ефективного регулювання та контролю взаємовідносин у суспільстві. Норми та цінності формуються під впливом історичних і культурних чинників, змінюються під впливом конкретних політичних, соціальних, економічних та інших чинників, але на даний момент виступають особливою передумовою спільної діяльності. Взаємне дотримання певних норм і цінностей можливе за умови, що їх сприймають усі члени суспільства. Вони складають важливу основу формування СК і розглядаються як певний потенціал суспільної взаємодії.

Розрізняють декілька груп цінностей: гуманітарні, соціальної взаємодії, ієрархічні, професійні, етичні, крос-культурні та ін., які мають загальнолюдські, організаційні та індивідуальні прояви. Особливу роль у формуванні та нагромадженні СК як економічного ресурсу відіграють такі цінності: колективізм, взаєморозуміння, взаємодопомога, повага до компетенцій,

освіта, толерантність, повага до прав людини, соціальна відповідальність бізнесу, співробітництво, партнерство, солідарність, визнання, регламентація стосунків між керівниками і підлеглими, корпоративна культура, вміння працювати в команді, взаємна довіра, повага та ін. Система цінностей детермінує створення пріоритетів розвитку суспільства, виступає основою для узгодження та координації суспільних, колективних та індивідуальних інтересів.

Поширення цінностей, норм, правил, прав виступає передумовою створення тієї чи іншої соціальної мережі. Соціальна мережа формується як структура, що існує завдяки соціальним зв'язкам і взаємним інтересам окремих індивідів та організацій. Існування, дотримання і відтворення підкріплюються такими засобами самої соціальної мережі, як: матеріальні та нематеріальні ресурси, наявні в її розпорядженні; громадська думка; соціальні зв'язки; канали обміну інформацією. За визначенням Дідик Л.А., "...соціальна мережа – це коло агентів (людей), де самі агенти є центрами соціальних мереж, а їхні знайомі (зв'язки) будують мережеві гілки, вступаючи у соціальні відносини [122, с.54].

Сучасна наука про мережі допомагає відстежити механізми їх формування та зрозуміти, що потрібно, щоб стати могутнім ядром з численними зв'язками, або ж «суперхабом» [353]. Мережі мають свою «архітектуру», складаються із певної кількості окремих суб'єктів, сполучених між собою через лінії зв'язку, що ґрунтуються на ділових угодах, обміні інформацією та послугами. Зв'язки з'єднуються вузлами. Вузли, що мають кілька зв'язків, називаються хабами. Кожному учаснику мережі (суб'єкту) вигідно бути з'єднаним із сильнішим, здоровішим, стійкішим вузлом. Отже, у мережі цінність позиції певної особи визначається кількістю і якістю її зв'язків. Високий рівень з'єднаності, доступ і статус дають суперхабам унікальну силу капіталізувати можливості через взаємозбагачення і втілення прибуткових ідей. Так створюються суперхаби. З'єднання з ними є бажаним, тому що такий зв'язок формує статус, що може використовуватися для досягнення певних інтересів. Статус – визначає місце особи в суспільстві, її престиж, авторитет і домінування, вплив, владу тощо.

В основі поширення СК у мережах знаходяться соціальні зв'язки, що характеризують різні можливості його нагромадження та мають наступні три форми соціального капіталу: а) зв'язуючий, б) горизонтально-інтегруючий, в) вертикально-інтегруючий [31; 32].

Зв'язуючий СК характеризується сукупністю сильних соціальних зв'язків і відповідної їм нормативно-ціннісної системи. Він формує відносно замкнуту структуру, визначає тісний характер взаємодії індивідів в її межах, характерний для сімейно-родинних груп, груп близьких друзів, закритих елітарних клубів та ін. Міцні соціальні зв'язки, довіра та зобов'язання всередині таких груп забезпечують високий рівень взаємної підтримки та передбачають наявність відповідних зобов'язань членів до групи.

Горизонтально-інтегруючий СК являє собою сукупність слабких, переважно горизонтальних зв'язків і відповідної їм нормативно-ціннісної системи, що поєднують індивідів, які належать до різноманітних партикулярних груп. Слабкі соціальні зв'язки конструюються і підтримуються як на основі раціонального розрахунку, так і на основі спільності інтересів та спільної діяльності. Вони підкріплюються довірою, взаємними очікуваннями і санкціями, сформованими внаслідок досвіду успішної взаємодії учасників. Ознакою та важливою характеристикою горизонтально-інтегруючого СК може вважатися соціальна згуртованість, яку соціологи оцінюють за такими важливими показниками:

- соціальні відносини (сильні соціальні мережі, довіра один одному, сприйняття інакшості – осіб відмінними ціннісними орієнтаціями);
- пов'язаність (ідентифікація та зв'язок зі спільнотою, державою; довіра до інститутів; сприйняття справедливості);
- орієнтація на загальне благо (солідарність, взаємодопомога, дотримання норм і правил; залученість до соціально-економічних процесів) [8].

Вертикально-інтегруючий СК являє собою сукупність слабких соціальних зв'язків, що охоплюють різні рівні соціальної, економічної та владної ієрархії і підкріплюються норматив-

ною та ціннісною системою, спільною для взаємопов'язаних суб'єктів. Вважається, що вертикально-інтегруючий СК, долаючи владні бар'єри, робить більш доступними інституційні ресурси і блага. Для соціальних мереж, в основі консолідації яких вертикально-інтегруючий СК, характерний також інший тип неринкового обміну – обмін у рамках системи «патрон – клієнт». У таких мережах часто виникає негативний соціальний капітал. Неоднаковий доступ до ресурсів і статусні відмінності між учасниками соціальної мережі в системі патрунування дозволяють здійснювати обмін благами у формі двох зустрічних потоків. Перший потік – розподіл ресурсів та інших благ від патрона до клієнтів. Другий потік – переміщення частини ресурсів підлеглих, а також надання послуг і демонстрація лояльності клієнтів щодо патрона.

Мотиви нагромадження СК для економічного індивіда означають прагнення інтегрованості в систему соціальних зв'язків, довірчих відносин і взаємних зобов'язань з іншими індивідами і перевищують мотив максимізації корисності (доходу). Його мотиви стосуються підвищення соціального статусу, зростання довіри і взаємності, отримання підтримки. Такі мотиви можуть сформуватися тільки в результаті оформлення стійких зв'язків індивіда з іншими економічними акторами, відносини з якими усвідомлюються як значущі.

Наведені типи соціальних зв'язків, як зазначає А. Коньков, можуть співіснувати, а той чи інший тип обміну – переважати в певних напрямках взаємодії і при певних типах структури соціальних зв'язків. Так, слабкі горизонтальні зв'язки об'єктивно більш успішно справляються зі здійсненням функцій ринкового обміну, надаючи йому специфічний вид ліпшого ставлення, а слабкі вертикальні зв'язки незамінні при конструюванні патрон-клієнтських відносин і обміну [181].

Узагальнено взаємозалежність структурних елементів СК показано на рис. 1.4, де визначено доцільність взаємозв'язків і взаємодії як взаємної вигоди та основоположну роль формальних і неформальних інститутів у формуванні СК.

Рис. 1.4. Взаємозалежність та взаємний вплив структурних елементів і форм прояву СК

Джерело: складено авторами

Механізми формування СК можна розділити на: 1) механізми творення та закріплення соціальних норм, зокрема і норм соціальної взаємодії; 2) механізми формування соціальної довіри [334].

Аналізуючи підходи до формування СК, можемо виділити його *головні джерела* – міжособистісну взаємодію, моральні цінності, організації (органи влади, установи, підприємства, громадські організації). Міжособистісна взаємодія характерна для нанорівня. Це взаємовідносини у родині, із сусідами, знайомими, колегами по роботі. Вони ґрунтуються частково на неформальних нормах – справедливість, добро, суспільне благо, гуманність, джерелом яких є моральні цінності, а також на формальних – породжених органами влади. Моральні цінності формуються історично з уявлень людей про справедливість, гуманність, добро, суспільне благо тощо й регулюють поведінку і свідомість людини в усіх, без винятку, сферах суспільного

життя – у бізнесі, політиці, сімейних, особистих, групових і суспільних відносинах. Вони тримаються на дотриманні традицій та звичаїв, що склались у даному суспільстві; громадській думці, яка за допомогою схвалення одних вчинків і осуду інших регулює поведження особистості та привчає її дотримуватися моральних норм; свідомості кожної окремої особистості, розумінні нею необхідності узгодження особистих і суспільних інтересів. Норми, в основі яких моральні цінності, за своїм характером, здебільшого, неформальні.

Організації як джерело СК формують формальні та неформальні норми. Формальні створюються органами влади, а неформальні – різноманітними громадськими організаціями (організаціями роботодавців і промисловців, екологічними організаціями, національними та культурними товариствами). Важливою функцією організацій є забезпечення їх виконання.

Центрами нагромадження СК виступають: органи державної влади та місцевого самоврядування; громадські організації та об'єднання; партії та рухи; олігархічні клани; родинні клани; бізнес-спільноти; ОСББ, культурні формування; наукові школи та громади; освітні організації; спортивні спільноти; клуби за інтересами; Інтернет-спільноти; конфесії; кримінальні співтовариства, секти та ін.

Технології формування СК передбачають постійне інформування громадян про діяльність державних органів влади. Велике значення має довіра між владою і громадськістю, прозорість і відкритість їхніх взаємовідносин; виявлення соціально активних груп громадян та забезпечення систематичної співпраці з ними; зміцнення зворотних зв'язків між громадськістю і владою; реалізація цільових освітніх та інших програм тощо. Нагромадження СК передбачає врахування єдності трьох складових – ресурсної, середовищної та результативної (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Взаємозв'язок процесів нагромадження СК за його складовими

Джерело: складено авторами на основі [142]

Така структурно-логічна схема обґрунтування процесу нагромадження СК дозволяє виділити складові цього процесу (форми існування, способи і механізми нагромадження, умови відтворення) так, щоб виявити взаємозв'язок ресурсної, середовищної та результативної характеристик. Це дозволяє охарактеризувати реальний стан нагромадження СК та виявити його особливості на кожному з рівнів функціонування економічних відносин.

Визначаючи з економічного погляду рівні формування СК, необхідно наголосити на важливому значенні обґрунтування

відносин власності на СК. Лауреат Нобелівської премії Е. Остром здійснила дослідження процесів нагромадження СК у низці країн і прийшла до висновку, що це «нагромадження відбувається шляхом трансформації та усупільнення спільних ресурсів, об'єднання яких здійснюється на основі послідовних і взаємоузгоджених рішень при втручанні інституціональних організаторів. Спочатку нагромадження СК і відповідні зміни відбувалися у малих групах, які «урешті-решт» стали основою для поширення СК і його якісного відновлення паралельно з більш масштабними інституційними змінами» [247, с. 346].

Розв'язання проблем колективного використання спільного ресурсу Е. Остром бачить на основі вбудованості дрібніших структур у більшій і складнішій. [247, с. 354]. Автор зазначає більшу важливість колективних дій, ніж інституційних чинників у нарощуванні СК.

О.М. Міночкіна, аналізуючи відповідні процеси в українському суспільстві, наголошує на важливості зростання зрілості соціальних відносин з укрупненням соціальних структур. Вона запропонувала удосконалити схему процесу самотрансформації суспільства, розроблену Е.Остром, на основі залучення у цей процес інструментальних механізмів СК і каталізаторів інституційних змін (рис. 1.6). Тобто вона підкреслила можливість прискореного розв'язання проблем відтворення СК на основі удосконалення відносин власності, які «..мають спрямування до справедливої соціалізації шляхом дії конвергентних об'єднань дрібних осередків у більш крупні» [206].

Інституційні механізми, на думку О. Міночкіної, передбачають «безпосередню участь індивіда у процесах управління, у тому числі інституційному проектуванні (створенні інституційних механізмів та їх елементів, у тому числі правил), на правах повного інституційного власника розв'язують проблеми колективної дії, які також супроводжують і процеси формування СК як суспільного блага» [205].

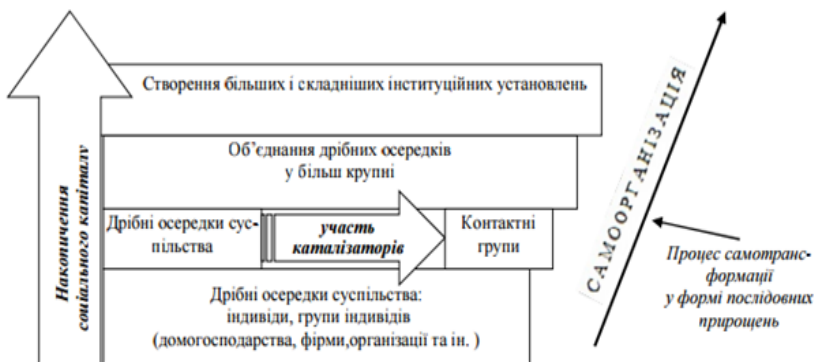

Рис. 1.6. Процес самотрансформації у формі послідовних прищень на основі механізмів СК і самоорганізації
Джерело: [205; 246]

З погляду формування СК виділяються 2 різновиди – бріджинговий («bridgingsocialcapital» – закритий) та бондінговий («bondingsocialcapital» – відкритий) СК. Закритий стосується обмеженого кола осіб і спирається на обмежену мораль, коли спостерігається різне ставлення до близьких і чужих людей. Він характеризується невеликим радіусом довіри та готовністю підтримувати вузькі групи інтересів, які ще називаються «групами Олсона».

Відкритий СК характеризується створенням широких громадських коаліцій, у яких підтримується широкий радіус довіри як близьким друзям, хорошим знайомим, а й суспільству в цілому. Тоді широко розділяються й підтримуються однакові норми та цінності, діє “універсальна мораль” для всіх членів суспільства. Такий СК веде до створення широких громадських коаліцій, які називають «групами Патнема» [72].

З огляду на саме такий механізм формування СК, необхідно виділити такі головні завдання насамперед політичного характеру щодо забезпечення цього процесу: 1) пошук нових форм взаємодії органів державної влади й інститутів місцевого самоврядування з громадянським суспільством; 2) налагодження зворотного зв'язку між інститутами влади та громадянами у

межах формування культури державно-громадського управління; 3) застосування механізмів та інструментарію електронної демократії для розв'язання соціальних завдань на різних рівнях державного управління; 4) запровадження механізмів громадської експертизи; 5) запровадження інших сучасних діалогових форм політичної комунікації.

Нагромадження СК в економічному аспекті – це процес примноження економічних можливостей різних суб'єктів економічних відносин за рахунок поширення відносин довіри, спільного сприйняття та дотримання норм і цінностей, важливих для ефективного здійснення господарської діяльності, а також формування та підтримання соціальних мереж, що сприяють розширенню довіри, виступають самоорганізаційною основою відтворення СК у довгостроковій перспективі. Результатами процесу нагромадження СК має бути: прискорений соціально-економічний, політичний розвиток, добробут і соціальна безпека, участь громадян в управлінні державою; економічна вигода у вигляді додаткового прибутку чи соціальної ренти, підвищення соціальної відповідальності бізнесу, ДПП, зміцнення партнерських відносин держави та громадянського суспільства.

Форма власності на СК має значення для розуміння його масштабності та джерел отримання соціальної ренти [194]. На нанорівні СК визначають як приватне благо, що належить тільки одному суб'єкту, маючи властивості вибірковості і винятковості у споживанні. СК окремої людини як господарюючого суб'єкта можна характеризувати як запас його соціальних зв'язків. Завдяки спільним нормам і цінностям, користуючись довірою, окремі суб'єкти залучаються у певний спосіб структуровані соціальні мережі. У таких мережах, як правило, присутні особи, які володіють різним набором ресурсів, мають різні можливості щодо використання мережі своїх контактів. Підтримуючи взаємодію, вони розширюють мережу своїх зв'язків і кількість учасників груп. Ключові актори мережі можуть регулювати доступ до певних контактів для її рядових членів, мають виняткові можливості щодо використання контактів даної мережі і, отже, використовуючи свій статус, отримують особливий дохід – соціальну ренту. СК як приватне благо часто

розпадається, якщо не підтримується взаємними обмінами, або переростає в клубне (спільне) благо внаслідок формування нової стійкої групи взаємодії чи проникнення індивіда в уже сформовану групу за допомогою використання початкового запасу його соціальних контактів. На мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях СК виступає колективним або суспільним благом. Макрорівень відтворення соціального капіталу полягає в узгодженості та координації індивідуальних і суспільних інтересів за допомогою вироблених суспільством норм і цінностей у напрямі досягнення економікою суспільного оптимуму і соціального добробуту. Вони враховують доступ населення до основних суспільних благ (до освіти, медицини, зайнятості, культурних досягнень, до реальної влади), соціальну справедливість у розподілі, ступінь довіри в суспільстві [207].

В оцінці СК виникають складні проблеми, пов'язані, зокрема, із визначенням первинності власності на цей капітал, тобто визначення того, хто присвоює результати від його використання. У зв'язку з цією проблемою розрізняють і різних суб'єктів (індивіда, групу працівників, організацію, суспільство). Але сама природа СК зумовлює те, що він переплітається на всіх згаданих рівнях суб'єктних відносин, переходячи на макроекономічний рівень як суспільне благо. Тому повний аналіз СК повинен охоплювати всі рівні аналізу – мікро-, мезо-, макро- і мега-.

Важливість теорії СК, зокрема, полягає у тому, що вона пояснює, як соціальні структури і їх взаємодії пов'язуються з результатами діяльності організації, як зв'язки соціальних структур і суб'єктів можуть впливати на досягнення цілей в організації, регіоні чи національній економіці. Тому «СК, як і будь-який інший капітал, можна інвестувати не лише для реалізації соціальних і/або громадсько-орієнтованих цілей, а й для нагромадження ресурсів, необхідних для подальшого розвитку. З позиції суспільного блага розбудова та вдосконалення СК перетворюється на одну з найважливіших стратегій економічного і соціального розвитку. Він є чинником соціалізації суспільства як фактор, що сприяє створенню більш високого

рівня організаційної культури суспільства і реалізації потреб та інтересів різних соціальних верств населення” [90, с.10].

Отже, нагромадження СК – це об’єктивний процес його відтворення на різних рівнях функціонування економіки. На кожному з рівнів існують свої форми існування, умови, способи, механізми та соціально-економічні результати процесів нагромадження СК. Збільшення його масштабів у процесі відтворення сприяє поширенню СК на всіх рівнях господарювання. Джерелом його зростання виступає цілеспрямована діяльність різних суб’єктів, що прагнуть до пошуку ефективних механізмів реалізації їхніх економічних інтересів, використовуючи спільні норми, цінності, довіру та належність до певних мереж в інституційних умовах, що існують на даний момент часу. Умови відтворення СК визначаються формальними та неформальними чинниками, обґрунтування яких здійснено у п. 2.1 монографії.

1.3. Методологія оцінки ефективності функціонування соціального капіталу

Оцінка СК з економічного погляду досить складна, оскільки повинна виражатися не лише якісними, але й кількісними характеристиками. Отже, необхідно обґрунтувати як соціальний, так і економічний ефекти використання СК як економічного ресурсу. На наш погляд, обґрунтування методики оцінювання СК можливе за показниками реалізації його функцій: економічної, що визначає ефективність упровадження нових форм організацій, збільшення інших форм капіталу; діалогової як міри ефективності забезпечення координації економічних дій; політичної, що забезпечує демократизацію громадянського суспільства; соціально-культурної (культурно-етичної), що дозволяє більш ефективно співпрацювати, довіряти, підтримувати культурні цінності; кореляційної, що дозволяє розширювати підприємству базу постійних клієнтів; інформаційної, що сприяє поширенню й обміну інформацією; інфраструктурної, що об’єднує колектив і визначає лідерів; комунікаційної, що сприяє розвитку професійної мови та зміцненню довіри між партнерами, створює сприятливий клімат у колективі організації;

комбінаційної, що проявляється при взаємодії співробітників у колективі організації [89], соціальної справедливості, що забезпечує згоду з порядком розподілу благ, правил і обмежень господарської діяльності.

Існуючі підходи до оцінки СК подано у таблиці 1.8.

Таблиця 1.8

Класифікація методико-методологічних підходів до оцінки СК на різних рівнях функціонування економіки

№ з/п	Критерій класифікації	Основний підхід до оцінювання	Показники	Можливість оцінки на різних рівнях
1	Соціологічний підхід, що передбачає застосування якісних і кількісних характеристик СК [24; 52; 62; 184; 310]	Оцінка обсягів різних видів соціального капіталу – вертикального і горизонтального, організаційного та сімейного, пізнавального, інформаційного та структурного;	Індекси СК, які створюються на основі певної системи показників: 1) інтенсивність залучення індивіда в життя суспільства; 2) суспільна активність; 3) благодійна і добродійна діяльність; 4) неформальна соціалізація; 5) ступінь міжособистісної довіри;	Переважно на макро-, мезо- та нанорівнях
2	Комплексний підхід [274; 310]	головні індикатори – довіра, норми та мережі;	кількісні (аналіз статистичних даних, репрезентативне опитування) та якісні (фокус-групи, глибинне інтерв'ю тощо);	Мікро-рівень і макро-рівень
3	Підходи до вимірювання компонентів СК	оцінка дії багатьох об'єктивних і	структурно-кількісні, процесуальні,	мікро-рівень, мезорівень,

	на мікро-, мезо- та макrorівнях [9; 145; 334]	суб'єктивних факторів, потенційно спроможних вплинути на зрушення СК; узгодження індикаторів певних аспектів формування капіталу з пороговими значеннями	якісні; індекси нагромадження деструктивних і позитивних ефектів; коефіцієнти чутливості (еластичності) досягнутих результатів відносно якісно-кількісних змін щодо формування, розподілу та використання СК	макро-рівень
4	Інвестиційний [186; 195]	віддача від соціальних інвестицій	додаткові доходи (соціальний прибуток); продуктивність, інновації, нова споживча цінність, нові компетенції, нові ринкові можливості	мікро-рівень
5	Поведінковий підхід [87; 262]	дотримання загальної схеми функціонування соціального капіталу	ефективність мотивів діяльності	нано-рівень мікро-рівень, мезорівень макро-рівень
6	Соціальний облік [23; 129; 237; 275]	вимірювання соціальних наслідків господарської діяльності	соціальний чистий прибуток	мікро-рівень
7	Оцінка СК через позитивні та негативні наслідки [310]	вплив на суспільний добробут, соціалізація суспільних інститутів;	економічний та соціальний розвиток; збільшення сукупного капіталу; нагромадження та конвертація	макро-, мезо-, мікрорівні

			індивідуального, групового, колективного, корпоративного, суспільного капіталів; згуртованість, довіра, соціальна включеність; тіньова економіка; корупція; клієнтизм тощо	
8	Модернізаційний підхід [302; 307]	інституційна ефективність; здатність актуалізувати різні форми використання ресурсу зв'язків	зростання довіри до людей, розширення неформальних комунікацій, громадська участь; коефіцієнти довіри	макро- та мезорівень
9	Мережевий підхід [34, 141]	шляхом опитування громадян за такими індикаторами: групи й мережі, довіра й солідарність, колективні дії та кооперація, інформація та комунікації, соціальне включення та ізоляція, повноваження й політична активність	ґрунтується на чотирьох характеристиках мереж: 1) мережева якість; 2) мережева структура; 3) мережеві трансакції; 4) види мереж (закриті, відкриті, інституційні чи ізоляція)	нано-рівень Мікро-рівень, мезорівень макро-рівень
10	Економічний, зорієнтований на визначення ефективності СК на різних рівнях	Економічний результат використання СК	величина доданої вартості, підвищення продуктивності виробництва	макро-, мезо-, мікрорівні

	господарювання [218]		(економії часу), доступ до інших ресурсів, віддача від соціального інвестування, конвертування СК в інші види капіталу, зменшення трансакційних витрат, зростання ринкової вартості фірми тощо.	
--	----------------------	--	---	--

Джерело: складено авторами

Оцінка СК передбачає дослідження різносторонніх аспектів на основі таких підходів [310, с.77-80]:

1. Соціологічний підхід, що передбачає застосування якісних і кількісних характеристик СК. Основу економічної оцінки ефективності функціонування СК складає методологія, напрацьована соціологами та перевірена у ході досліджень якості та динаміки СК, зокрема Р. Патнемом. Одне з вихідних положень Р. Патнема – необхідність вимірювати СК на різних рівнях, оцінювати масштаби вертикального та горизонтального, організаційного та сімейного, інформаційного та структурного СК.

Тому він наголошує на необхідності застосовувати різні види індикаторів, що безпосередньо пов'язані з його основними компонентами – мережами, довірою і взаємністю у відносинах і враховують вплив СК на різні сторони економічного життя.

Найпоширенішим підходом до оцінки СК у соціології є використання індексів соціального капіталу та їхніх складників – індексу довіри, індексу розвитку громадянського суспільства. За методикою Р. Патнема, для обчислення обсягу СК необхідно враховувати інтенсивність залучення індивіда в життя суспільства, суспільну активність, благодійну і добродійну діяльність, неформальну соціалізацію, ступінь міжособистісної довіри. Він запропонував коефіцієнт, що дозволяє забезпечити «міру єдності» та внутрішні зв'язки існуючих груп. За допомогою цього

коефіцієнта Р. Патнем вираховує також показник радіусу довіри. Якщо радіус довіри поширюється на всю групу, то коефіцієнт буде найвищий. Його підхід більше стосується соціологічних аспектів нагромадження СК.

Ф. Фукуяма головним показником зрілості СК вважає довіру. На його думку, рівень міжособистісної довіри в тій чи іншій країні багато в чому зумовлює перспективи економічного прогресу і зростання добробуту, а також дієздатність громадянського суспільства і стійкість демократичних інститутів. Останнім часом цей підхід набуває конкретно економічного значення на мікро- та мезоекономічному рівнях дослідження ділових відносин [24; с. 52].

У сучасній соціології застосовують два підходи – кількісний і якісний [181]. Кількісний підхід передбачає застосування таких вимірників: оцінка рівня довіри та громадянської свідомості громадян в суспільстві; експериментальні дослідження поведінки; статистика участі в об'єднаннях. Якісний підхід ґрунтується на показниках непрямих індикаторів, які впливають на якість соціальних мереж і результати, досягнення яких вони роблять можливими. Прикладом є показник соціальної якості життя, запропонований К.Уоллесом і П. Ебботом, що передбачає ідентифікацію чотирьох сфер (економічна безпека, соціальна згуртованість, соціальна залученість і наявність прав і свобод для розвитку своїх можливостей) [62]. Особливе значення надається вимірам соціально.

А. Розказов на основі вивчення закордонного досвіду розробив матрицю вимірювання СК, що об'єднує велику кількість індикаторів цього ресурсу за такими групами: громадська діяльність і рівень активності, соціальні мережі, зв'язки та взаємодія, довіра, загальноприйняті норми і цінності [299]. Таке дослідження дає об'ємний статистичний матеріал, який може бути корисним при дослідженні взаємозв'язку між економічними і соціальними процесами у ході використання СК.

2. Комплексний підхід. Враховуючи багатогранність і багатоаспектність поняття СК, Сисоев С.А. [310] підкреслює необхідність комплексного підходу до методики вимірювання соціального капіталу, що включає в себе: 1) рівень вимірювання:

мікрорівень і макрорівень; 2) компоненти вимірювання: група або соціальна мережа, участь у колективних діях, соціальна включеність, довіра, інформація та комунікація; 3) методи вимірювання: кількісні (аналіз статистичних даних, репрезентативне опитування) та якісні (фокус-групи, глибинне інтерв'ю тощо). Та, як зауважують Л. Поліщук і Р. Меняшев, такі індикатори, як правило, характеризують не СК у цілому, а ті чи інші елементи складової його тріади – довіра, норми та мережі [273]. Вони показують, що існує можливість кількісно оцінити зв'язок між довірою, нормами поведінки та соціальними мережами, з одного боку, і станом економіки та суспільства – з іншого. Такий аналіз можливий на мікро-, мезо- та макрорівнях: у першому випадку вимірюється внесок соціального капіталу в благополуччя індивідів і домашніх господарств, у другому – зміни у становищі місцевих співтовариств та ефективність роботи організацій, у третьому – у розвиток країн і регіонів.

3. Підходи до вимірювання компонентів СК на мікро-, мезо- та макроекономічному рівнях. Найпоширенішим підходом до вимірювання СК на різних рівнях функціонування економіки є підхід, що пов'язує між собою масштаби нагромадження соціального капіталу та економічні й соціальні показники, що характеризують розвиток економіки та досягнення головних цілей економічних суб'єктів.

Наприклад, Л.Блюм і Д. Сакс, здійснивши дослідження регіонів Німеччини, показали зв'язок СК політичних еліт з ефективністю роботи місцевих органів влади, виявили, що найсильніше з темпами росту пов'язані “ринкові цінності”, на фоні яких роль довіри та інших традиційних індикаторів соціального капіталу дещо послаблюється. Вони розрахували інтегральний критерій формування та реалізації СК із застосуванням методів адитивного (приведеного до однієї основи) агрегування, факторних навантажень та методу побудови інтегральних показників на основі рангів [9].

І. Терон запропонувала методичну схему до аналізу й оцінки СК регіону, яка передбачає низку етапів – від оцінювання структурно-кількісних параметрів соціальних мереж і процесуальних параметрів соціального капіталу до визначення

ефективності реалізації ресурсів СК та оцінки його внеску у результати господарювання [334].

І. Журавльова і К. Немашкало для емпіричного дослідження СК мезорівня розділили 25 регіонів України на 5 однорідних кластерів за такими критеріями: інтегральний індекс рівня людського розвитку (ІЛР), регіональний валовий продукт (ВРП) у розрахунку на одну особу та рівень середньої заробітної плати в регіоні. Їхній розрахунок регіонального індексу людського розвитку базується на 33 показниках, об'єднаних у шість блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта [145].

На думку К. Немешкало, СК макрорівня (відносини між інституційними секторами) реалізується через дії інституційного та нормативного середовища щодо забезпечення суспільної довіри і співробітництва в масштабах ринків і економічної системи в цілому [232]. Автор обґрунтовує необхідність виокремлення таких властивостей СК і методичних підходів до їх оцінки: обмеженість, (функція) динамічної конвертації, соціальні зв'язки.

2. Інвестиційний підхід. Н. Кравченко і Т. Ковальчук запропонували вимірювати СК на мікрорівні як віддачу від соціальних інвестицій. Вони зазначають позитивні фактори соціального інвестування для розвитку підприємства, вимір яких може бути соціальною рентою як показником СК [186].

Існує також можливість більш конкретного трактування результатів використання СК за допомогою розрахунку соціальної ренти, який, наприклад, запропонувала Н. Ларіонова. Відповідно до кожного з рівнів нагромадження СК вона визначає кілька видів соціальної ренти [195]:

Соціальна рента І (мега- та макрорівень) – частина прибутку, яку отримують завдяки належності до визначеного інституційного середовища. Її власниками стають учасники відносин, що складаються, наприклад, у національному інституційному середовищі, порівняно з економічними агентами, які діють в інших умовах. Умовою її виникнення виступає різниця в інституційному середовищі різних країн (наприклад, доступі

до світових ринків), а причиною – право на використання ресурсів певної країни.

Соціальна рента II (мікро- та мезорівень) – це частина прибутку, яку отримують за рахунок зниження трансакційних і виробничих витрат: так, якщо партнери довіряють один одному, то витрати ведення бізнесу скорочуються. Її джерелом, наприклад, може бути дуальність норм – їх диференційоване застосування залежно від розподілу учасників на «своїх» – агентів, що входять у дане соціальне утворення, і «чужих» – агентів, що не входять у нього. Умовою її виникнення є різниця у доступі до інформаційних, фінансових, комерційних ресурсів та ефективності їх використання. Причиною її утворення виступає специфікація прав на ресурси як результат належності до певної бізнесової чи іншої групи. На відміну від соціальної ренти I, подібний дохід має більш чіткі контури і тісно пов'язаний з попередніми вкладеннями економічного агента.

Соціальна рента III (нанорівень) виникає за рахунок використання індивідуальних (особистих) якостей та соціальних зв'язків, наприклад, завдяки отриманій від партнерів інформації про можливі небезпеки або вигоди. Умовою її виникнення виступає різниця у доступності до певних ресурсів, наявність особистих зв'язків, освіти тощо. Соціальну ренту III витягують «оператори» мережі, які можуть регулювати доступ до ресурсів мережі для самих її учасників і доступ до ресурсів інших мереж, з якими вони пов'язані. Причина утворення – специфікація прав на ресурси як результат приналежності до певної групи та виключне право на формування навиків соціальних зв'язків.

У межах загальної теорії рентних відносин на даний час активно розробляється концепція статусно-адміністративної і політичної квазіренти: «Процес формування статусно-адміністративної і політичної квазіренти є специфічним проявом загальної умови виникнення будь-якого виду рентних доходів – монополізації дефіцитного ресурсу. У цьому разі таким ресурсом є політичні й адміністративні функції. Як умови формування статусно-адміністративної квазіренти слід виокремити інституційну неповноту розвитку ринкових відносин і специфіку інтересів економічних і політичних агентів. Інсти-

туційна неповнота виявляється в недостатньо ефективному регулюванні економіки з боку держави. Зважаючи на те, що в політичних відносинах існує нестабільність і невизначеність протягом усього трансформаційного періоду, у посадовців і політичних керівників присутні незначні переваги майбутніх періодів і масштабні розміри доступної політичної квазіренти, тому їм вигідніше максимально скористатися перевагами їх поточного статусу на збиток майбутньому. Економічну ренту їм можуть приносити усі види державних обмежень: ліцензування, дозвільні процедури, квотування, податкові пільги тощо» [90].

У міру переходу на кожен наступний рівень усуспільнення СК змінюються джерела формування соціальної ренти, а також економічні переваги, пов'язані з економією витрат чи додатковим приростом національного продукту і доходу [195, с. 49].

Наведений підхід дає можливість виявити віддачу від інвестицій у СК.

Щодо мікрорівня, як зазначає А. Нечепуренко, також існує низка причин, з яких варто проводити фінансову оцінку нематеріальних ресурсів, а зокрема соціального капіталу підприємства: «...це більш адекватно відображає вартість підприємства; процес вимірювань дозволяє заглянути вглиб – на рушійні сили, що підтримують продуктивність підприємства; зростають вимоги до ефективного управління невідчутними активами – як самого керівництва компанії, так і з боку інших зацікавлених осіб, у тому числі держави і суспільства; зростання інвестицій у підприємство збільшується, якщо система звітності забезпечує існуючих і потенційних інвесторів більш повною інформацією про підприємство» [233].

На наш погляд, СК підприємства можна також оцінювати як альтернативну вартість трансакційних витрат, адже він має властивість зменшувати (а, можливо, й замінювати ці витрати). Трансакційні витрати – це витрати пошуку інформації, ведення переговорів і укладення угоди, вимірювання, здійснення розрахунків, а також витрати опортуністичної поведінки, що зумовлені, з одного боку, інституційною структурою суспільства, що забезпечує ринковий обмін, а з іншого – є результатом обмеженої раціональності у поведінці індивідів, що переслідують

особисті інтереси при прийнятті економічних рішень. Такі витрати виникають у господарських зв'язках між будь-якими суб'єктами ринку. А виміряти їх можливо як дохід, що отримує підприємство через зменшення трансакційних витрат.

5. Поведінковий підхід передбачає вивчення наслідків зміни соціально-економічних показників при активізації різних форм СК. Як і інші форми капіталу, СК приносить дивіденди лише в разі його активного використання. Сукупний економічний ефект від соціального капіталу полягає в тому, що він «зменшує витрати на координацію спільної діяльності, примножує економічні ефекти за рахунок нарощування ресурсу довіри, надійності ustalених професійних стандартів, етики не лише економічних, а й політичних, соціальних і духовних відносин» [262]. За наявності у трудових колективах «об'єднуючих цінностей, активного залучення інструментів соціального капіталу на основі освітньо-професійного розвитку, кар'єрного та професійного зростання, створення дієвої соціально-економічної мотивації до праці стає можливим забезпечення ефективної зайнятості та нагромадження соціального капіталу на підприємствах» [87, с.181].

6. Заслуговує на увагу пропозиція польського науковця П. Фредеріка використовувати для оцінювання соціального капіталу методи соціального обліку, що вимірюють соціальні наслідки господарської діяльності [23]. Чистий СК учений пропонує розраховувати як різницю між соціальними активами (матеріальні соціальні фонди, людські соціальні активи) і соціальними зобов'язаннями (витрати на підтримку соціальної справедливості та рівності). Чистий СК звітного періоду розраховується як сума чистого соціального капіталу звітного періоду та поточного соціального чистого прибутку. Для визначення такого прибутку використовується формула:

«Соціальний чистий прибуток = Виручка - Витрати (комерційний облік) + Споживчий надлишок + Значення позитивних зовнішніх ефектів - Надлишок виробника внаслідок змін на ринках факторів виробництва - Величина негативних зовнішніх впливів (додатковий соціальний облік)» [236].

Але даний підхід не дозволяє виявити складові соціального капіталу, вимагає формування внутрішньої соціальної звітності, ведення соціального обліку, що є досить складним процесом і потребує подальших досліджень [236, с.36]. Тому, за методичним підходом М. Дороніної й А.Нечепуренко [129], у процесі створення механізму вимірювання нематеріальних об'єктів за технологіями соціології необхідно на першому етапі сформулювати гіпотези, потім – виконати структурну та факторну операціоналізацію явищ і процесів, що досліджуються. Структурна операціоналізація дозволяє визначити конкретні форми та структуру об'єкта, а факторна слугує для виявлення факторів, які впливають на його складові частини. Головне завдання операціоналізації – забезпечити перехід до конкретних проявів предмета аналізу (індикаторів), доступних для такого сприйняття їх експертами, яке дає змогу дати їм кількісну оцінку. Існує також необхідність диференціації ціннісних пропозицій для різних груп стейкхолдерів: нефінансових (споживачі, держава, суспільство, працівники) та фінансових (інвестори, кредитори, власники підприємств) [129].

Як розвиток цього твердження Л. Потрашкова пропонує концептуальну модель причинно-наслідкового взаємозв'язку між соціальною відповідальністю, зовнішнім деперсоналізованим соціальним капіталом і результатами діяльності підприємства. Модель характеризується:

- а) сприйняттям підприємства його стейкхолдерами (або ставлення стейкхолдерів до підприємства) – оцінка переваг;
- б) обов'язками перед підприємством з боку стейкхолдерів;
- в) нормами, які регулюють взаємодію стейкхолдерів із підприємством [275].

Отже, соціальний капітал може бути конвертований в економічний («проданий», об'єктивізований) працівником або за основним місцем роботи, або поза місцем основної роботи, або втрачений через незатребуваність. При дослідженні вірогідності реалізації одного із перелічених сценаріїв конвертації соціального капіталу, заслуговує на увагу думка Ф.Фукуями, у відповідності до якої існує біологічна основа соціального порядку. Корені соціального капіталу лежать в людському сере-

довищі. Відповідно за умов якщо середовище дозволяє працівникові конвертувати власний соціальний капітал – така конвертація призводитиме до виникнення вартості. За умов відсутності можливості до його реалізації соціальний капітал не буде конвертований та не набуватиме вартості.

7. Оцінка СК через позитивні та негативні наслідки. Вважається, що СК здатний генерувати егалітарні (підтримуючі соціальну рівність) інститути, що максимізують його загальний добробут. Позитивний поєднуючий СК у вигляді горизонтальних зв'язків стимулює поширення інформації і довіри, сприяє діловим операціям і економічному зростанню. Зв'язуючий СК, що переважно спрямований на досягнення політичних або фінансових інтересів, вимірюється щільністю добровільних асоціацій та рівнем участі членів у їх роботі. В'язуючий СК має негативний вплив і виникає в тісному колі схожих людей, які не схильні до співробітництва з іншим за межами своєї групи. Він може бути вимірний як середнє арифметичне частоти зустрічей у колі близьких.

Довіра серед економічних суб'єктів може підтримуватись і сильними, і слабкими зв'язками. Позитивними наслідками впливу і реалізації соціального капіталу виступають завдання сталого розвитку: «економічний та соціальний розвиток; забезпечення умов для сталого розвитку та формування соціально орієнтованої економіки; збільшення сукупного капіталу суспільства; розвиток людського капіталу, його накопичення та використання; нагромадження та конвертація індивідуального, групового, колективного, корпоративного, суспільного капіталів; підвищення ефективності функціонування та розвитку інституціональної системи суспільства, системи державного та корпоративного управління на макро-, мезо-, мікрорівнях; соціалізація суспільних відносин; досягнення балансу соціальних інтересів, соціальна згуртованість, довіра, соціальна включеність; високий рівень економічної та соціальної активності людини, спільноти, суспільства, розвиток співпраці; соціальна та економічна прибутковість діяльності суб'єктів взаємодії, висока якість соціального і трудового життя населення; соціальна захищеність, реалізація соціально-економічних прав;

становлення та розвиток громадянського суспільства, поширеність самовідповідальності, самодисципліни, саморегуляція і регуляція соціальної поведінки» [330, с.192].

СК стає визначальним фактором і показником суспільного порядку, стабілізації та економічного саморозвитку, забезпечує умови для накопичення соціальних ресурсів, соціального потенціалу (як суми суспільних та індивідуальних можливостей); для взаємодії з різними формами капіталу (економічним, людським, інтелектуальним, інформаційним, владним, організаційним) для обміну даного ресурсу на різні блага (ліквідність) і конвертацію. Тому він є необхідною передумовою становлення та забезпечення спроможності суспільства прогресивно розвиватися на засадах сталого розвитку.

8. Модернізаційний підхід до оцінки СК пов'язується з ефективністю розвитку (модернізації) суспільних інститутів. Задоволеність роботою суспільних інститутів є індикатором їх якості в оцінках населення. Відповідно, кореляції між задоволеністю соціальними інститутами та соціальним капіталом є свідченням значимості останнього [275; 280]. Цей підхід зорієнтований на оцінку змін у соціально-економічному розвитку під впливом нагромадження нових форм СК. Сучасні форми соціальних відносин при ефективному управлінні можуть трансформуватися в успішні інституціоналізовані проекти, що консолідують суспільство. А відсутність необхідних інтервенцій, розрахованих на формування об'єднуючого соціального капіталу на державному рівні, навпаки, посилюватиме тінізацію та недовіру. За таких умов важливо розуміти, як окремі форми соціального капіталу співвідносяться з готовністю до актуальних економічних стратегій.

СК багато в чому дозволяє розв'язувати типові для економічної діяльності проблеми виконання зобов'язань, опортуністичного поведінки, вишукування ресурсів, координації дій учасників ринків. Разом з тим, емпірично виявлені ефекти використання соціального капіталу не обов'язково є факторами оптимізації економічної взаємодії на макрорівні, тобто на рівні ринків або ринкових сегментів.

9. Мережевий підхід (розроблений Австралійською службою статистики – Australian Bureau of Statistics, ABS) ґрунтується на чотирьох характеристиках мереж: «1) мережева якість (наявність спільних норм, цінностей, довіри, кооперації, мети колективної діяльності); 2) мережева структура (розміри, відкритість, наявність бар'єрів, цільність та інтенсивність взаємодій); 3) мережеві трансакції (обмін товарами, послугами, інформацією, знаннями, соціальна підтримка та характер санкцій); 4) види мереж (закриті, відкриті, інституційні чи ізоляція)» [33, с. 29].

На початку 2000-х років Світовий банк запропонував методику вимірювання СК у країнах, що розвиваються, шляхом опитування громадян за такими індикаторами: групи й мережі (groups and networks), довіра й солідарність (trust and solidarity), колективні дії та кооперація (collective action and collaboration), інформація та комунікації (information and communication), соціальне залучення та ізоляція (social cohesion and inclusion), повноваження й політична активність (empowerment and political action) [140].

10. Економічний підхід зорієнтований на визначення ефективності СК функціонування СК на різних рівнях господарювання. Узагальнюючи усі підходи до визначення методів вимірювання та показників ефективності використання СК, пропонуємо виділяти окремо їх соціальні та економічні складові (Табл.1.9).

Виділення нами методів вимірювання та показників саме економічної ефективності СК дає можливість більш глибоко проаналізувати рівень використання СК з погляду реалізації цілей соціалізації сучасної економіки на основі формування та нагромадження соціального капіталу на різних рівнях функціонування економіки.

Таблиця 1.9

Методи оцінки та показники соціальної та економічної ефективності СК

Рівень використання СК	Методи вимірювання та показники соціальної ефективності СК	Методи вимірювання та показники економічної ефективності СК
Нано-рівень	<ul style="list-style-type: none"> • широка соціальна ідентифікація; • залученість особи у суспільне життя; • тіснота зв'язків; • надійність усталених норм поведінки; • переважаючі норми, стандарти, цінності; 	<ul style="list-style-type: none"> • рівень здоров'я; • вільний час; • рівень зайнятості; • співучасть, співвідповідальність; • соціальне підприємництво; • ступінь захищеності; • захист економічних інтересів; реалізація економічних прав; • соціальна рента I типу;
Мікро-рівень	<ul style="list-style-type: none"> • формування адаптивних моделей соціально-трудова відносин; • розвиток організаційної культури; • імідж і репутація підприємства; • зміни у змісті та характері праці; • зростання якості трудового життя; • індекси довіри до зовнішнього і внутрішнього середовища; • індекси цінностей; • норми поведінки; • КСВ; • колективний приріст знань; 	<ul style="list-style-type: none"> • зниження трансакційних витрат за рахунок ведення переговорів та укладання контрактів, здійснення специфікації і захисту прав власності, дотримання договірних зобов'язань, дотримання загальних правил поведінки; • віддача від соціальних інвестицій (коефіцієнт окупності соціальних інвестицій – метод SROI; різниця між сумою капіталовкладень і грошовою оцінкою результатів; співвідношення грошової оцінки результатів і сукупних витрат; період повернення соціальних інвестицій тощо); • зростання продуктивності за

	<ul style="list-style-type: none"> • спадкоємність принципів організаційної поведінки; 	<p>рахунок соціальних інновацій (нова споживча цінність продукту, нові компетенції, нові ринкові можливості);</p> <ul style="list-style-type: none"> • зростання ринкової вартості фірм; • підвищення ефективності нових мотивів і стимулів; • зменшення витрат на координацію економічної діяльності; • розвиток ключових компетенцій; • доступ до нових ринків; • соціальна рента I і II типу;
Мезо-рівень	<ul style="list-style-type: none"> • міцність поєднуючого СК (мікрмережі та горизонтальні зв'язки); • якість поєднуючого СК (щільність добровільних організацій); • інтенсивність залучення індивіда в життя громади; • суспільна активність; • благодійність і доброчинність; • неформальна соціалізація; • ступінь міжособистісної довіри; • оцінка соціальних програм; • суспільна довіра і співробітництво; • незалежність судової системи; • наявність в'язучого СК (фаворитизм у 	<ul style="list-style-type: none"> • величина доданої вартості (РВП на 1 особу); • доступ до інших ресурсів; • конвертування СК в інші види капіталу; • зниження трансакційних витрат; • регіональний рівень середньої зарплати; • зміцнення відносин між економічними агентами регіону, об'єднаннями галузевих профспілок, горизонтально та вертикально інтегрованих компаній; • конкурентоспроможність регіону; • соціальна рента II типу; • суб'єктивна оцінка задоволення мешканців умовами проживання та безпекою у своєму регіоні (місті, селі); • економічна згуртованість,

	<p>рішеннях чиновників, корупція);</p> <ul style="list-style-type: none"> • позитивний і негативний корпоративний капітал; • соціальна згуртованість, довіра, солідарність; • статусна згуртованість, мережі СК, соціальна залученість. 	<p>економічна безпека, зайнятість;</p> <p>соціальна якість життя (задоволеність життям, благополуччя).</p>
Макро-рівень	<ul style="list-style-type: none"> • суспільна згуртованість, довіра; • соціалізація суспільних інститутів; • розширення неформальних комунікацій; • динамічне партнерство; • задоволеність суспільними інститутами; 	<ul style="list-style-type: none"> • зростання суспільного добробуту; • нагромадження індивідуального, групового, колективного, корпоративного, суспільного капіталів; • динаміка інтегрального індексу людського розвитку; • розвиток ДПП; • реалізація стратегій та програм соціально-економічного розвитку; • конкурентоспроможність країни; • соціальна рента І типу;
Мега-рівень	<ul style="list-style-type: none"> • індекси соціального розвитку; • розвиненість соціальних мереж; • громадська активність і соціальні контакти; • рівень довіри до світових соціальних інститутів 	<ul style="list-style-type: none"> • соціальна конкурентоспроможність національної економіки; • місце у світових рейтингах людського розвитку; • індекси мережевої готовності; • індекс електронної участі тощо.
	Загальний рівень сформованості СК	Рівень використання СК

Джерело: складено авторами

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА РІЗНИХ РІВНЯХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Чинники формування соціального капіталу у сучасній економіці

Дослідження процесів нагромадження СК у сучасній Україні передбачає аналіз ресурсної (мережі, довіра, норми, цінності) й середовищної (мобілізаційної та інституційної) складових цього процесу – тих чинників, що характеризують форми існування, сфери, способи та механізми нагромадження, а також умови відтворення СК (Рис. 2.1). Вони охоплюють інституційні, економічні, політичні, технологічні, соціальні, комунікаційні, глобалізаційні та інші детермінанти, що тісно переплітаються та разом здійснюють вплив на формування та нагромадження соціального капіталу. Цей вплив може мати як позитивні, так і негативні наслідки щодо можливостей нагромадження й ефективності використання СК на різних рівнях функціонування економіки. Головні чинники формування СК, на наш погляд, складаються на макроекономічному рівні [229]. До них належать:

1. Зрілість соціально-економічних відносин. СК акумулюється у суспільстві. Мережа соціальних відносин виступає платформою для створення правил їх функціонування, а також процедур контролю над їхнім виконанням. Ступінь зрілості економічних відносин характеризує форми взаємозв'язків, що визначають місце і роль окремих людей у суспільстві, їх соціальний статус, норми поведінки, ступінь довіри, способи впливу на інших людей (підпорядкованих, партнерів, зацікавлених у бізнесі та ін.), ступінь залежності від них тощо. Під впливом специфіки етапу розвитку економічних відносин складається особлива система соціальних стосунків,

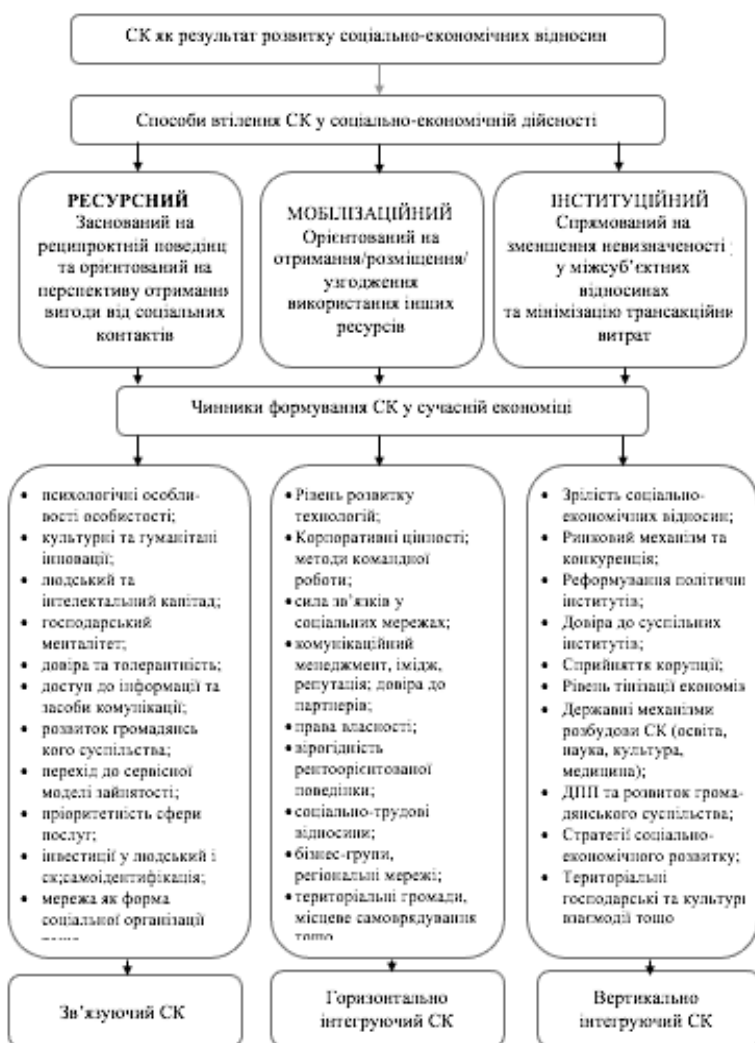

Рис. 2.1. Способи та чинники формування СК у сучасній економіці

Джерело: складено авторами

зумовлених ступенем розвитку відносин власності, масштабами економіки, системою розподільних відносин тощо. Зокрема, це свідчить про рівень довіри суспільства до уряду й інших суспільних інститутів. Так, відомо, що спостерігається значно нижчий рівень довіри й громадської участі у країнах із перехідною економікою, ніж у розвинених [18]. Це пояснюється диференціацією суспільства, де більша частина населення – прості люди, а менша – привілейована еліта, причому обидві групи мають сильні внутрішні зв'язки на рівні родини й груп близьких друзів, однак слабку взаємодію між собою.

У наукових дослідженнях перехідних економік визначено такі особливості нагромадження СК:

- соціальні кола в цих країнах набагато вужчі і тісніші, ніж у розвинених країнах, а рівень довіри набагато менший;

- керівна еліта завжди формує свій особливий винятково корпоративний шар СК, який діє в її середовищі [259].

- згуртованість, дієвість і стійкість таких структур тримаються на родинних зв'язках, особистій дружбі, тривалих знайомствах, неофіційних транзакціях та ін.;

- соціальні мережі функціонують як неофіційні механізми обміну постами, грошима, замовленнями, нерухомістю, товарами, послугами, ліцензіями, грантами, пільгами та формують корупційні схеми.

В Україні у трансформаційний період у ході роздержавлення та приватизації сформувалися фінансово-промислові групи, до найпотужніших з яких належать: System Capital Management (Р. Ахметов), Smart Holding (В. Новинський, А. Клячко), Енергетичний стандарт (К.Григоришин), Індустріальний союз Донбасу (С. Тарута, О. Мкртчян, В. Гайдук), Приват (І. Коломойський, Г. Боголюбов, О. Мартинов), Group DF (Д. Фірташ, С. Львовичкін, Ю. Бойко) та інші. В Україні виділяють 35 основних олігархічних груп, що складаються з одного або декількох олігархів, які тісно співпрацюють один з одним [13]. Вони формують свій СК, що дозволяє реалізувати спільні бізнесові інтереси, однак також здійснюють певний негативний вплив на загальний стан соціально-економічних відносин у суспільстві.

Утрати СК в Україні відбуваються під впливом політичних, воєнних, суспільних негараздів. Так, за роки воєнних дій Україна погіршила свої позиції у 4 з 12 основних показників [159]. У 2017 році Україна посіла 64 сходинку за рівнем соціального розвитку серед 128 країн за результатами щорічного дослідження «Індекс соціального розвитку» за 2017 рік [332]. У 2018 р. Україна посіла 64 сходинку за рівнем соціального розвитку зі 146 країн, а у 2019 р. – 80 місце серед 149 країн [342]. Україна посідає 123-тє місце зі 140 країн у світі за рівнем особистого багатства українців, який становить 1563 долари. Про це свідчать результати щорічного звіту про світовий добробут Global Wealth Report, підготовленого швейцарським фінансовим конгломератом Credit Suisse [28].

2. Рівень розвитку економіки й ефективність дії ринкових механізмів. Залежно від рівня економічного розвитку країни нагромадження СК здійснюється з різною інтенсивністю. СК формується на різних рівнях економіки залежно від стану її розвитку та тих потреб, що стоять перед суспільством у конкретних умовах. Основою добробуту й умовою розвитку СК виступають показники ВВП, НД у розрахунку на душу населення, зростання реальних доходів, рівня зайнятості тощо. У 2018 р. у світовому рейтингу за показником ВВП (ПКС) на душу населення Україна зайняла 111 місце (9,283 тис.дол.) [64], у 2019 році – 98 місце (13,341 тис.дол.) [305].

Але має значення й характеристика загального стану та ринкових механізмів розвитку економіки, його відповідності загальносвітовим тенденціям. У світовому рейтингу конкурентоспроможності, розрахованому за новою методологією, Україна посіла 83 місце з 140 країн (місце поліпшилось на 6 позицій). Найліпші позиції Україна має за такими критеріями як: «Навички» (45-те місце), «Розмір ринку» (47-ме місце) «Інфраструктура» (57-ме місце), та «Інноваційна спроможність» (58-ме місце). Найгірші позиції України – це «Макроекономічна стабільність» (131-е місце), «Фінансова система» (117-те місце) та «Інституції» (110-те місце). Серед індикаторів, які не сприяють формуванню СК, знаходяться: «вплив організованої злочинності на вартість ведення бізнесу, рівень інфляції (середній показник

за 2016-2018 рр.), динаміка боргу з урахуванням кредитного рейтингу країни, рівень тероризму, незалежність судової системи, захист прав власності, вплив податків та субсидій та конкуренцію, гнучкість установлення заробітної плати, фінансування МСБ, надійність банків, частка проблемних кредитів, темп зростання інноваційних компаній [96].

У 2019 році Україна втратила дві позиції в Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) й опустилася на 85-те місце з 141 країни [282].

Зазначимо, що на кожному етапі розвитку економіка має свої специфічні риси, що дозволяють визначити стан та умови розвитку СК. Так, в інформаційній економіці, де головний ресурс – інформація, такими показниками формування СК виступають: кількість охоплених населення Інтернетом та іншими видами зв'язку; відвідування театрів, філармоній, музеїв і т. д., їх кількість; кількість національно контрольованих критичних технологій; частка населення, яке продовжує навчання з 25 до 64 років; частка населення з вищою освітою; частка іноземних студентів у загальному числі студентів; громадське здоров'я тощо. Для економіки знань, де головний ресурс – знання, такими показниками можуть бути, наприклад, кількість патентів на душу населення і кількість виданих патентів за кордоном; кількість наукових відкриттів; число наукових цитувань національних учених на душу населення; кількість об'єктів інтелектуальної власності тощо. Для інноваційної економіки, де інновація виступає як головний ресурс і результат інтелектуальної праці, – це: частка наукомісткої продукції на душу населення; частка наукомісткої продукції на світовому ринку; частка інноваційної продукції за структурою випуску тощо.

Сучасний цифровий розвиток економіки передбачає виконання комплексу завдань, що позитивно вплинуть на економіку, бізнес, суспільство та життєдіяльність країни в цілому. Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки [278] є важливим кроком до посилення ролі СК під впливом трансформації економіки від традиційної до ефективної цифрової, імплементації відповідних стимулів і ство-

рення умов для виникнення нових механізмів його втілення в реальному секторі економіки, суспільстві, освіті, медицині, екології у результаті набуття громадянами цифрових компетенцій та появи нових можливостей для формування мереж, переймання цінностей та норм сучасного спілкування та спільного розв'язання соціальних і економічних завдань.

Формування СК на підприємствах є наслідком соціалізації окремих працівників у колективі у процесі засвоєння ними зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм та цінностей, які необхідні для успішної взаємодії з іншими членами колективу. Соціалізація охоплює всі процеси наближення до цінностей корпоративної культури, комунікацій та навчання, за допомогою яких людина розвиває свою соціальну природу та здібність працювати в колективі. Потенціал розвитку СК підприємств залежить від кожної складової, що може впливати на його формування, – від технологічного рівня виробництва до психологічних особливостей кожного працівника, які впливають на формування клімату злагоди та довіри у колективі.

Ринковий механізм визначає можливості ефективного розв'язання економічних проблем суспільства й умови господарської діяльності економічних суб'єктів. Сучасна ринкова економіка розвивається в умовах жорсткої конкуренції, монополізації ринків, значного впливу державних механізмів її регулювання. В Україні вкрай слабкий розвиток і функціонування ринкових інститутів, ключові з яких інститути приватної власності та економічної свободи в підприємницькій діяльності. Свобода підприємницької діяльності порушується надмірною залежністю від цілої низки наглядово-контролюючих органів державної влади (податкової, митниці, санепідемстанції, реєстраційних і дозвільних інстанцій тощо), які виконують радше «каральні» функції. У таких умовах формування СК стає чинником регулювання економічних відносин.

Останнє дослідження “Щорічна оцінка ділового клімату в Україні” 2016-2017 року показало, що економічна криза останніх років суттєво вдарила по малому і середньому бізнесу. 39% опитаних керівників МСП оцінили поточне загально-економічне середовище негативно і лише 10% оцінили його

позитивно. До перешкод розвитку МСП належать: час і кошти, необхідні дотримання регуляторних вимог, корупція; складне та суперечливе регулювання, незрозумілі правила та процедури й високі штрафи за незначні помилки; підприємці схильні уникати реальних перевірок, і тому дають хабарі, впевнені, що треба мати неформальні стосунки з представниками органів влади, щоб успішно вести бізнес [361].

Водночас розвиток сучасних форм СК може сприяти поліпшенню процесів регулювання ринкових відносин з метою розширення функцій саморегулювання господарської діяльності для вдосконалення та спрощення організації здійснення господарської діяльності, що дозволяє створювати нові підходи до впливу на соціально-економічні процеси, формувати механізми партнерства держави, бізнесу і громадянського суспільства, здатні підтримувати рівновагу в суспільстві, стимулювати розвиток економіки, сприяти запобіганню проявам недобросовісної конкуренції.

Формальні та неформальні інституціональні чинники.

Формальні інституційні чинники забезпечуються державою. Це гарантування прав і свобод, захист прав і стимулювання підвищення ефективності реалізації відносин власності; формування стабільного громадянського суспільства; пріоритетний розвиток науки й освіти тощо. Оскільки в сучасних умовах господарювання стан ринку можна охарактеризувати як такий, що розвивається, економічні агенти мають можливість узгоджувати свої інтереси завдяки неформальним доповненням до ринкових правил гри. Незважаючи на те, що вони несуть при цьому значні транзакційні витрати, система в цілому продовжує функціонувати. На мезорівні мають значення традиційні форми організації з урахуванням місцевої культурної спадщини та ментальності населення (спільна релігія, етнічна належність, спільний досвід тощо).

Дослідження особливостей національного господарського менталітету в Україні [88; 268] вказує на специфіку формування соціального капіталу насамперед на нанорівні (Рис. 2.2).

Рис. 2.2. Роль рис українського менталітету у визначенні моделей соціальної взаємодії

Джерело: складено авторами [88]

З рис. 2.2 видно, що з огляду на особливості національного менталітету (інтровертність, несприйняття формально-інституційних відносин, самозаглибленість, зосередженість на власних почуттях, проектування активності на себе, домінування емоцій і почуттів над інтелектом і волею) українцям більш характерні моделі соціальної взаємодії, зорієнтовані на сім'ю чи обмежене коло осіб, серед яких устанавлюються відносини довіри та взаємної вигоди, а також прагнення до власної вигоди й особисте прийняття рішень. СК формується повільно.

Науковці підкреслюють такі особливості українського господарського менталітету у порівнянні з іншими європейськими країнами: комунікабельність, звичка використовувати близьких людей у власних інтересах [63]; зловживання своїми стосунками та зв'язками; непотизм, кумівство як джерело корупції; колективізм, коли люди слабші, менш здібні, менш кваліфіковані ніби “примазуються” до спільної справи.

4. Соціальний капітал тісно пов'язаний з людським капіталом. Він залежить від рівня знань, кваліфікації, наявності спільних норм і цінностей, механізмів узгодження індивідуальних інтересів окремих особистостей з інтересами колективу. Україна за ІЛР у 2017 р. зайняла 88 позицію зі 189 країн та територій. За період з 1990 по 2017 рік значення ІЛР України збільшилося з 0,705 до 0,751, тобто на 6,5 %. У таблиці 2.1 наведено прогрес України за кожним показником ІЛР.

Таблиця 2.1

Тенденції ІЛР України та його складових

	Очікувана тривалість життя при народженні	Очікувана кількість років навчання	Середня кількість років навчання	ВНД на душу населення (ПКС 2011 року в доларах США)	Значення ІЛР
1990	69,8	12,4	9,1	10 748	0,705
1995	67,9	12,2	10,0	4984	0,664
2000	67,3	13,0	10,7	4659	0,671
2005	67,4	14,6	11,2	7173	0,715
2010	69,5	14,8	11,3	7715	0,733
2015	71,8	15,0	11,3	7375	0,743
2016	72,0	15,0	11,3	7593	0,746
2017	72,1	15,0	11,3	7670	0,747
2018	72,0	15,1	11,3	7994	0,750

Джерело: [35;132]

У 2019 році позиція України – також 88 місце (однак показник розраховано за іншими критеріями) [132].

Для нагромадження СК мають значення інвестиції в людський капітал упродовж життя – у виховання дітей, освіту,

виробниче та інформаційне навчання, охорону здоров'я тощо, що формує знання, вміння, навички, компетенції, здібності. Це формує здібності до господарської діяльності, рівень добробуту, обізнаність громадян та їхнє бажання до співробітництва.

Основу розвитку людського капіталу на сьогодні складає державна політика регулювання доходів, оскільки значна частка населення (близько 30%) бідна. Бідність специфічно впливає на формування СК. У разі виникнення проблеми бідності люди для подолання скрутної ситуації залучають свої соціальні зв'язки.

4. Комунікаційний менеджмент як складова менеджменту організацій сприяє формуванню формальних і неформальних зв'язків у процесі обміну інформацією, знаннями й інтелектуальною власністю. Його роль як чинника формування СК полягає у забезпеченні взаємодії та взаємозв'язку між учасниками економічних відносин у процесі використання усіх видів капіталу, при визначенні напрямів розвитку організації в умовах нестабільності та непередбачуваності зовнішнього середовища; у ході реалізації комунікаційної стратегії, сформованої відповідно до мотивів, установок, інтересів, відносин і конкретних цілей кожного. Для формування СК мають значення технології комунікаційного менеджменту, наприклад, репутаційний менеджмент. Один з найважливіших напрямків репутаційного менеджменту – забезпечення прозорості влади і бізнесу для потенційних інвесторів. Відносини партнерства та довіри між суб'єктами підприємництва дають змогу прискорити вирішення багатьох технічних, технологічних та економічних питань, що виникають у процесі взаємодій економічних агентів і суб'єктів господарювання [353].

Ділова репутація виступає проявом соціального капіталу, що формується як нематеріальний фактор виробництва, який виникає завдяки комунікаційним зв'язкам, а в його основу покладено довіру, соціальні норми та цінності. Він трансформує людські, організаційні та фінансові ресурси у додану вартість завдяки поширенню інформації та знань, зниженню рівня невизначеності, ризиків і трансакційних витрат, активізації ділової активності та вдосконаленню перебігу бізнес-процесів [194].

Репутаційний капітал, окрім довіри до споживчих власти-

востей виробленого продукту, складається завдяки довірі до фірми-виробника. Це результат визнання іміджу та репутації фірми, її соціальної відповідальності.

5. Соціальний капітал виступає як результат реалізації соціальної відповідальності компанії. Існує безпосередній зв'язок між складовими соціально-відповідальної політики компанії та проявами СК. Так, політика, спрямована на формування корпоративної культури, розвиток персоналу, навчання працівників, розвиток трудових взаємовідносин, застосування різноманітних гарантій, надання пільг тощо, формує корпоративну етику, спільні норми й цінності, сприяє створенню неформальних груп, соціальних мереж, підвищує імідж і репутацію компанії. Благодійна діяльність і реалізація соціальних проєктів сприяють сталості розвитку, підвищенню довіри та підсилення конкурентоспроможності організації тощо. Асортиментна політика та програми лояльності для споживачів формують мережевий СК, підсилюють довіру до виробника, нові споживчі цінності, репутацію та стимули до співпраці. КСВ сприяє зниженню витрат на пошук інформації про локалізацію і характеристики необхідного ресурсу, на координацію взаємних дій суб'єктів КСВ, на здійснення переговорів і укладення контрактів, на здійснення контролю за дотриманням контрактних домовленостей, на боротьбу з наслідками порушення контрактів. Використання принципів корпоративної соціальної відповідальності сприяє зміцненню репутаційного капіталу. Підтвердженням цьому є дослідження Reputation Institute, відповідно до якого 73 % зі опитаних 55 тис. споживачів у 15-ти країнах на чотирьох континентах світу готові придбати та рекомендувати іншим продукцію компаній, що мають високий рівень КСВ [101].

6. Держава може значно впливати на формування та нагромадження й розвитку СК за такими напрямками: формування суспільних інститутів, що забезпечують гарантії соціальної безпеки; підтримка історичних і культурних традицій, звичаїв, норм суспільної поведінки; розвиток системи освіти; гарантування соціальних і економічних свобод; співробітництво

з бізнесом і громадянським суспільством, засноване на традиціях та історичній практиці.

Але неправильний підхід до виконання цих завдань може руйнувати СК, збільшуючи напругу та ступінь недовіри в суспільстві. За результатами соціологічних досліджень виявилося, що більшість державних реформ не досягли бажаних результатів. Так, за результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова [291], у 2018 році рівень успішності реформ оцінювався від 0,1% до 6,7% (Див.: Додаток Г). За оцінками експертів Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва (17-24 грудня 2019 року) бачимо негативні тенденції також стосовно рівня демократії, свободи слова, умов розвитку підприємницької діяльності, дотримання законності та рівня прогнозованості розвитку країни на наступний рік. На запитання «Як Ви оцінюєте такі складові соціального життя України?» (середній бал за 10-бальною шкалою, де 1 – дуже низький рівень; 10 – дуже високий рівень) було отримано відповіді, що характеризують переважно тенденції розвитку соціально-економічних процесів як середні або нижче середніх [265] (Табл. 2.2).

Держава здійснює негативний вплив на нагромадження соціального капіталу, зокрема тоді, коли починає перебирати на себе функції, що можуть, виконувати інститути громадянського суспільства або приватний сектор.

Насправді існує взаємозамінність соціального капіталу і формальних інститутів: рівень довіри людей один до одного негативно пов'язаний з затребуваністю в суспільстві державного регулювання і контролю [53]. Як зазначав Р. Коуз, «...раціональні індивіди можуть координувати свої дії самостійно і з власної волі, оскільки така координація в результаті відповідає їх інтересам, дозволяючи кожному з них досягти більш високих результатів.

Таблиця 2.2

Розподіл відповідей щодо тенденцій розвитку соціально-економічних процесів в Україні

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Економічну ситуацію в Україні	3,1	2,7	2,6	2,6	3,6	3,9	4,4	4,6

Рівень демократії в Україні	3,2	3,2	6,1	6,0	5,8	5,9	6,3	5,6
Стан свободи слова в Україні	4,0	4,9	6,8	6,7	6,5	6,6	6,8	6,1
Стан свободи підприємництва в Україні	3,1	3,0	4,0	4,1	4,6	4,9	5,4	4,9
Рівень дотримання законності в Україні	2,1	2,2	3,1	3,3	3,4	3,5	3,6	3,3
Рівень корупції в Україні	-//-	-//-	-//-	8,0	7,8	7,4	7,8	7,3
Рівень прогнозованості розвитку держави на наступний рік	4,0	2,5	4,0	4,2	4,3	4,5	5,0	3,9

Джерело: [265]

Але така можливість може стати реальністю лише в тих випадках, коли досягнення і виконання необхідної домовленості не вимагає надмірних трансакційних витрат, що знову-таки передбачає обмін інформацією, взаємну довіру і добру волю сторін – іншими словами, наявність соціального капіталу» [182]. За відсутності соціального капіталу загроза опортуністичного поведінки унеможливує досягнення домовленостей по Коузу, і проблема колективних дій без участі держави «виявляється нерозв'язною» [182].

Із 2018 року поліпшилися комунікації між державними органами та громадянським суспільством: тривала розбудова мережі ЦНАП; суттєво збільшилася кількість державних послуг, що надаються онлайн (на кінець 2018 року запрацювали 118 електронних послуг, які доступні на оновленому Урядовому порталі kmu.gov.ua); було розпочате впровадження електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта». Україна посіла друге місце серед країн, що досягли найбільшого прогресу за чотири роки у відкритті даних [153].

Е-врядування сприяє демократизації механізмів врядування шляхом надання громадянам доступу до урядової інформації та

створення умов для забезпечення участі громадян у процесах урядування [298]. Сучасні технології Blockchain відіграють важливу роль у побудові електронного контролю, захисту інформації, створення бази для функціонування інтелектуальної спільноти та державного управління, що дозволяє знизити витрати та підвищити ефективність адміністративного управління [65].

Важливий вплив на процеси нагромадження СК здійснює розробка стратегій соціально-економічного розвитку, у яких передбачаються заходи зміцнення громадянського суспільства та соціальної солідарності, спільна відповідальність держави, бізнесу й громадян у розв'язанні суспільно-економічних проблем. Зокрема, це передбачає розвиток різних форм ДПП; заходів боротьби з проявами корупції, зниження частки тіньового сектору економіки. Держава формує механізми підвітності органів державної влади та місцевого самоврядування, застосування системи «Електронного уряду»; забезпечення прозорості тендерних процедур; удосконалення системи бюджетування; поліпшення умов ведення бізнесу; впровадження нових форм фінансування та надання державних послуг; способи делегування повноважень, надання публічних послуг.

Реформа децентралізації призвела до формування та динамічного зростання кількості ОТГ, ОСББ, інших форм самоорганізації в регіонах. Тенденції, що проявляються в українському суспільстві за останні кілька років, віддзеркалюють глобальний контекст соціальних трансформацій: децентралізація та відхід від класичних для України патерналістських способів управління [102]. У межах цих тенденцій відбувається перебудова системи соціальних послуг. За таких умов формуються мережі організацій громадянського суспільства, які, маючи спільну мету діяльності, пристосовуються до особливостей кожної з громад, у яких функціонують. [56].

6. Розвиток громадянського суспільства та державно-приватного партнерства (ДПП). Різноманітні громадські рухи на добровільних засадах можуть сприяти самоорганізації громадян для співпраці у розв'язанні соціальних та економічних проблем територіального розвитку. Підтримуючи відносини соціального партнерства, держава, представники сфери бізнесу

та громади забезпечують більш ефективні способи використання організаційних, матеріальних, людських та інших ресурсів для розв'язання соціальних, політичних, економічних проблем. Розвиток ДПП в Україні неефективний. За даними центральних і місцевих органів виконавчої влади, в Україні станом на 01.01.2020 на засадах ДПП укладено 187 договорів, з яких реалізується 52 договори (34 – договори концесії, 16 – договорів про спільну діяльність, 2 – інші договори), 135 договорів не реалізується (4 договори – закінчено термін дії, 18 договорів – розірвано, 113 договорів – не виконується) [323].

Сучасна ресурсна база взаємодії держави, бізнесу і громадсько-політичних рухів недостатньо ефективна, але стрімко змінюється та характеризується виникненням нових форм ефективної співпраці під впливом процесів децентралізації. Через інститути громадянського суспільства й державно-приватне партнерство СК задає соціальний вектор розвитку економіки.

7. Економічні, технологічні, освітні, культурні та інші інновації. Модернізаційні процеси, що динамічно розвиваються в усіх сферах економіки, спричиняють постійне формування та нагромадження знань як основи для розвитку людського і соціального капіталу. Сучасні виробничі процеси, що ґрунтуються на новітніх технологічних досягненнях, використанні нової техніки, нових видів сировини і виробництво нових видів продукції, зростання сектора послуг, а також можливості розширення доступу до Інтернет-технологій, розвиток інформаційно-комунікативних технологій вимагають підвищення вимог до кваліфікаційних характеристик людських ресурсів, формують нові засоби професійної комунікації, що створює нові вимоги та можливості нагромадження СК. У 2020 році особливого значення у зв'язку з карантинном через COVID-19 набувають, зокрема, інновації у сфері освіти. Важливим завданням, як зазначають Осецький В., Кирильчук О., Савчук Н., «...стане необхідність змін в освіті та пошук дієздатних моделей розвитку нових практик соціальної інтеграції через демократизацію знань і активні партнерські відносини, які б виступали драйверами поступу людського капіталу. Мова йде про впровадження нових

соціально зорієнтованих моделей навчання, розвиток аутич-діяльності університетів і соціального підприємництва, підтримання закликів до більшої міждисциплінарності, які принесуть користь не лише стейкхолдерам, а й суспільству загалом» [242]. Розвиток людського капіталу – одна з умов нагромадження СК.

8. Пріоритетність сфери послуг і стрімкий розвиток ІТ-сектора. Розвиток цієї сфери, попри розв'язання економічних завдань дозволяє по-новому формувати відносини щодо використання фахівців з високим рівнем мобільності, креативності, інноваційності, адаптивності в умовах посилення наукомісткості, поширення інформаційних технологій, які у процесі професійного спілкування формують СК. Його масштаби зростають із посиленням ролі безперервної освіти; впровадженням інноваційних технологій надання освітніх послуг; здійсненням соціальних реформ для розвитку високотехнологічних інституцій та культури; активізацією процесу ефективного перерозподілу функцій між державними та недержавними інституціями; розвитком публічно-приватного партнерства; поширенням соціальної відповідальності бізнесу; розвитком інноваційних засад соціально-трудова відносин.

Поширення інформації та знань як провідного фактора виробництва стає основою нової поляризації суспільних груп і формування нового панівного класу. В сучасних умовах ще не закріплена остаточно термінологія страт і класів інформаційного мережевого суспільства, але шведські дослідники О.Бард і Я.Зодеквіст досить обґрунтовано виділяють у ньому нетократів – тих, хто володіє знаннями і зв'язками, тобто правлячий клас інформаційного суспільства, мережі менших розмірів, які конкурують між собою на основі капіталістичних принципів і консумеріат – нижній шар мережевого суспільства, пролетаріат споживачів: «Хоча двері в нетократію ні для кого не зачинені, очевидно положення нижчого класу зумовлене недоліком його соціального інтелекту і нерівність такого суспільства має генетичну природу» [73]. Уже сьогодні у суспільствах формуються стійкі соціальні групи, представники яких як контролюють інформацію і знання, так і є відчуженими від них. Чим вище місце людини в соціальній ієрархії, тим багатша і

різноманітніша інформація, до якої вона отримує доступ, і навпаки.

Під впливом інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій відбуваються зміни у структурі та формах зайнятості, підвищується мобільність робочої сили, зростають потреби у підвищенні ефективності праці та виникає така форма нестандартної зайнятості, як дистанційна. 21% підприємств в Україні використовують дистанційну форму зайнятості. Значну частку дистанційних співробітників складають особи віком 25-33 років (40%) та 33-42 роки (42%), тоді як особи 18-25 років становлять 10% від загальної кількості дистанційних співробітників. Основними сферами діяльності дистанційних співробітників є фінанси (33%) та ІТ-технології (19%) [125].

9. Перехід до сервісної моделі зайнятості. Як свідчення розвитку та використання соціального капіталу в останні десятиліття з'явилися такі нові форми та способи організації людської діяльності: коворкінг, краудсорсинг, аутсорсинг, інсорсинг, аутстафінг, фріланс [107]. Зокрема, тих, хто зайнятий по фрілансу, станом на 01.01.2017 року налічувалось 59648 осіб, що в 6,5 рази більше порівняно з 2011 роком. З 2011 по 2016 роки кількість зареєстрованих фрілансерів на фріланс-біржах досягло значення 190000 осіб. [162]. В умовах глобалізації такі види діяльності дозволяють фрілансерам оминати всі кордони і співпрацювати із компаніями як у своїй країні, так і виконувати замовлення зарубіжних роботодавців [107].

Шляхом гнучкого регулювання механізмів зайнятості можна впливати на поведінкові стратегії суб'єктів на ринку праці з метою досягти ефективної зайнятості, яка сприятиме інтересам зростання добробуту, гарантування соціальної безпеки, задоволеності учасників соціально-трудових відносин від процесу праці. Цей механізм покликаний вибудовувати згуртованість і взаємодію на основі індивідуальних і групових ціннісних орієнтацій та взаємної довіри.

10. Інвестиції у людський і соціальний капітал та їх відтворення. Людський капітал – це сформований завдяки інвестиціям і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які доцільно використо-

вуються у тій чи іншій галузі суспільного виробництва, сприяють зростанню ефективності праці і тим самим впливають на зростання заробітків (прибутків) людини. Людина розвивається і зростає на основі інвестицій, як у суспільному секторі економіки через ринковий механізм, так і в індивідуальному – у розумінні витрат часу та зусиль на накопичення особистих знань, навичок, досвіду. Зрозуміло, що особистісні витрати включаються в суспільні через активну діяльність їх власників. Інвестиції в людський капітал мають ряд особливостей. Ефект інвестиції тим сильніший, чим раніше, якісніше і довготриваліше вона реалізується. Людський капітал може як накопичуватись, так і старіти. Людський капітал зростає з активністю трудової діяльності та складає основу СК. Критерієм інвестування в людський капітал вважають їх доцільність і економічну необхідність. Характер і види інвестування в людину зумовлені історичними, національними, культурними особливостями і традиціями. Інвестиції в людський капітал є найбільш вигідними з позиції як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Інвестиції у СК також передбачають економічну віддачу, означають можливість збільшення фінансових і матеріальних ресурсів, зниження ризиковості бізнесу та транзакційних витрат. Це інвестиції, що спрямовані у поліпшення соціальних відносин. Вони набувають вигляду позитивних зовнішніх ефектів від інвестицій, що здійснюються в нагромадження інших форм капіталу.

СК формується шляхом добровільного надання допомоги, що передбачає сподівання на «взаємність». Очікування на таку взаємність сприяє формуванню відносин взаємної довіри [183].

11. Соціальна диференціація. Нерівність вважається одним з основних чинників, що визначає рівень СК у населенні. Існує негативний зв'язок між позитивним СК і нерівністю. Зростання нерівності викликає недовіру та замкненість населення у рамках домогосподарств. Однак довіра і правові норми сильніші в країнах з вищими прибутками та з рівнішим розподілом доходів. [11]. Для пояснення чинників формування СК важливе виокремлення трьох (політичного, економічного та освітньо-професійного) вимірів соціальної стратифікації, що визначають нерівність відносно влади, власності та престижу. Усі ці виміри

взаємопов'язані та взаємозумовлені. Більш заможні громадяни більш схильні до нагромадження СК. Середній клас володіє сучасними засобами комунікації та відповідними навичками спілкування. Це дає можливість накопичення як культурного, так і соціального капіталу (зокрема, мережевого), свідченням чого є те, що переважна більшість (77%) представників середнього класу мають у власності інноваційні засоби комунікації [306].

12. Формування мережевого суспільства здійснює визначальний вплив на нагромадження СК. Мережування – один з важливих процесів, який є індикатором розвитку громад; ідеться про кероване ініціативною групою об'єднання людей чи організацій, які мають спільні цілі, але прагнуть мати автономію дій, а отже, – і гнучкість у можливості реагування на потреби громади [26]. Можна виділити декілька важливих напрямів впливу мережування на формування СК (Рис. 2.3).

1) Мережева структура дає змогу ефективно налагоджувати комунікацію, а отже, обмінюватися досвідом розв'язання проблем у громадах, окрім того, вчасно реагувати на потреби громади, що виникають. Інтернет-технології за умови відповідної свободи та доступу до мережевого укладу, позбавленого просторово-часових обмежень, дозволяють установлювати значну кількість прямих контактів. Це дозволяє розв'язувати багато соціально-економічних проблем, наприклад, проблем зайнятості.

2) Мережі надають доступ до баз наукових даних та інформації про діяльність підприємств, організацій, установ, окремих науковців та ін. Інтернет виступає як окремий великий ринок, на якому існує низький вхідний бар'єр і рівні конкурентні можливості. Інтернет-технології дають можливість створити і підтримувати інтерактивні взаємодії учасників каналів товароруху і покупців, – вони перетворилися на інструмент діалогу з покупцями й контрагентами. Постійні покупці стають частиною віртуальної інфраструктури збуту, водночас джерелом і адресатом комунікацій.

3) Мережева взаємодія в системі освіти дозволяє: розподіляти ресурси при загальному завданні діяльності; спиратися на ініціативу кожного конкретного учасника;

здійснювати прямий контакт учасників один з одним; вибудовувати різноманітні можливі шляхи руху при спільності зовнішньої мети; використовувати загальний ресурс мережі для потреб кожного конкретного учасника. Мережева взаємодія стає одним з потужних ресурсів інноваційної освіти, допомагає знайти прецеденти, отримати експертизу власних розробок, розширити перелік освітніх послуг для студентів, у тому числі за допомогою реалізації освітніх програм у мережевій формі.

Рис. 2.3. Напрями впливу соціальних мереж на формування соціального капіталу

Джерело: Складено авторами на основі [185]

4) Мережева взаємодія сьогодні стає сучасною високо-ефективною інноваційною технологією, за якої відбувається не тільки поширення інноваційних розробок, а також іде процес діалогу між освітніми установами та процес відображення в них досвіду один одного [45]. Мережа дозволяє моментально і майже

без зайвих витрат часу, сил та енергії встановити велику кількість прямих контактів, чим полегшує виявлення партнерів [12].

5) Мережевий принцип використовується також для підвищення ефективності управління безпосередньо організаціями. Так звані громадські мережі – Public Networks – формують горизонтальну структуру комунікацій. Ефективність організацій, побудованих за цим принципом, на думку дослідників, гарантується низьким рівнем зайнятості та раціональною структурою витрат [349].

6) Сучасна мережева економіка веде до розмивання *територіальної ідентичності бізнесу*. Географічна віддаленість менше впливає на рівень трансакційних витрат, мережеві зв'язки дедалі частіше опосередковують усталені взаємовідносини поза межами регіону. «Регіон може ставати як «слизьким, так і «липким» для ресурсів (термінологія дослідників ОЕСР)» [48].

7) На основі мережевих структур також будується інтерактивний принцип політичної взаємодії, який «...реалізується завдяки інноваційним медіатехнологіям через соціальні мережі (віртуальні ком'юніті, сайти, інтернет-версії та сторінки в соціальних мережах програм теле- і радіоканалів) та інтерактивні програми, які уможливають спілкування громадськості з політиками, чиновниками, експертами» [81, с. 152]. Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям у мережах відбувається нівелювання бар'єрів простору, виникає здатність до віртуального переміщення без прямого фізичного, що у певний спосіб знижує реальну територіальну мобільність [44].

Глобалізація стає джерелом нагромадження СК у всіх країнах, особливо у тих, що розвиваються. Прикладом є Глобальний договір. Він є найбільшою ініціативою у сфері корпоративної соціальної відповідальності у світі, яка об'єднує більше 8000 учасників з близько 130 країн світу. Передусім компанії, а також громадські організації, профспілки, асоціації роботодавців, приєднуючись до ініціативи, беруть зобов'язання дотримуватись 10 принципів етичної поведінки у сфері прав людини, трудових відносин, протидії корупції та охорони

довкілля¹. Якщо компанія виконує 10 принципів Глобального договору ООН у сфері захисту прав людини, трудових відносин, екології та анти-корупції, така компанія може звернутися до Генерального Секретаря ООН про приєднання до мережі.

Переваги членства у світовій мережі полягають у: можливості доступу до широкої мережі компаній, які працюють над інтеграцією десяти універсальних принципів у свої стратегії та діяльність; доступі до майже 80 локальних мереж у світі, які можуть допомогти знайти партнерів та отримувати цінні знання; залученні до глобально визнаних інструментів для розробки, впровадження та подання звітів про політику та заходи у сфері сталості, соціальних питань, навколишнього середовища, управління цілями сталого розвитку; доступі до широкого кола спеціалізованих публікацій, інструментів, веб-семінарів, конференцій, форумів та доступ до бібліотеки Глобального договору ООН; можливості приймати практичні рішення щодо

¹ Принцип 1. Ділові кола повинні підтримувати та поважати захист проголошених на міжнародному рівні прав людини.

Принцип 2. Ділові кола не повинні бути причетні до порушень прав людини.

Принцип 3. Ділові кола повинні підтримувати свободу об'єднань і реальне визнання права на укладання колективних договорів.

Принцип 4. Ділові кола повинні виступати за ліквідацію всіх форм примусової праці.

Принцип 5. Ділові кола повинні виступати за повну ліквідацію дитячої праці.

Принцип 6. Ділові кола повинні виступати за ліквідацію дискримінації у сфері праці та зайнятості.

Принцип 7. Ділові кола повинні підтримувати підхід до екологічних питань, оснований на принципі обережності.

Принцип 8. Ділові кола повинні запроваджувати ініціативи, спрямовані на підвищення відповідальності за стан навколишнього природного середовища.

Принцип 9. Ділові кола повинні сприяти розвитку і розповсюдженню екологічно безпечних технологій.

Принцип 10. Ділові кола повинні протидіяти всім формам корупції, включаючи здирицтво та хабарництво.

загальних проблем, наприклад, шляхом створення або участі у проєктах; доступі до цільових знань у галузі прав людини, трудових відносин, навколишнього середовища та боротьби з корупцією. Формуванню глобального СК сприяє прийняття Цілей сталого розвитку на 2015-2030 рр. [83], ухвалених на Саміті ООН зі сталого розвитку та замінили Цілі розвитку тисячоліття, термін яких закінчився наприкінці 2015 року.

Ділову культуру, накопичену у світі, відображено в сконцентрованому вигляді в концепціях ділової досконалості. Так, у EFQM (моделі досконалості Європейського фонду управління якістю) концепції досконалості означає це лідерство, засноване на баченні, натхненні й чесності, досягнення успіху завдяки талантам людей, додавання цінності для споживачів, побудова стійкого майбутнього, розвиток організаційних здібностей, використання творчості й інновацій, адаптивне управління, постійне досягнення видатних результатів. Для практичного використання концепцій найпоширенішими є: японська імені Демінга, американська імені Болдріджа і європейська (модель досконалості EFQM).

Для порівняльної характеристики розвитку соціального капіталу в контексті глобальних процесів використовується Індекс соціального прогресу (ІСП) – комбінований показник міжнародного дослідницького проєкту The Social Progress Imperative, який вимірює досягнення країн світу з погляду суспільного добробуту та соціального прогресу (розроблений у 2013 році). При визначенні успіхів тієї чи іншої країни в галузі соціального прогресу враховуються понад 50 показників, об'єднаних у три основні групи:

- основні потреби людини (харчування, доступ до основної медичної допомоги, забезпечення житлом, доступ до води, електрики і санітарних послуг, рівень особистої безпеки);
- основи благополуччя людини (доступ до базових знань і рівень грамотності населення, доступ до інформації та засобів комунікації, рівень охорони здоров'я, екологічна стійкість);
- можливості розвитку людини (рівень особистих і громадянських свобод, забезпечення прав і можливостей людини приймати рішення і реалізовувати свій потенціал).

Згідно з результатами останнього глобального дослідження, розробленого американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки компанії «Делойт», Україна опинилася на 64 сходинці рейтингу «Індекс соціального розвитку» серед 146 країн світу [3]. У 2018 р. найбільше значення мала перша складова індексу 76 – основні потреби людини – 81,48, основи добробуту отримали 69,38 балів і можливості розвитку – 57,04 бали. Серед країн-сусідів, з якими Україна має спільний кордон, це передостаннє значення, на останній позиції Молдова з оцінкою 67,69 [Рис.2.4].

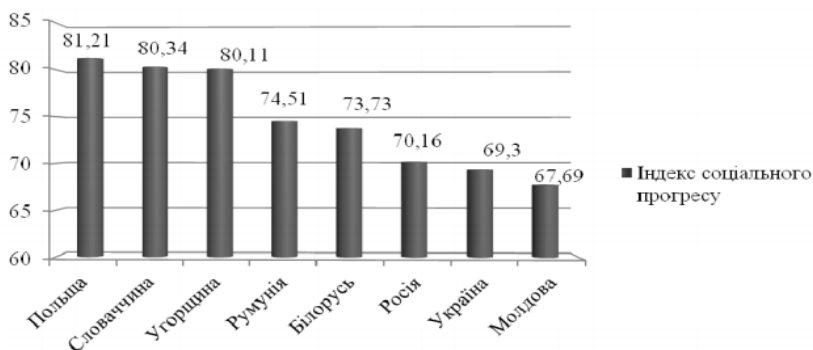

Рис. 2.4. Індеси соціального розвитку постсоціалістичних країн у 2018 році

Джерело: [3]

У 2019 році це вже було 80 місце серед 149 країн [1], у 2020 році – 83 місце, причому найвищий показник – доступ до інформації та комунікацій – склав 78,75 балів, а найнижчі показники за такими компонентами: інклюзивність – 44,03 бали, здоров'я – 57,24 бали, якість навколишнього середовища – 61,06 бали, особиста безпека – 62,33 бали, особиста свобода та вибір – 69,21 бали [2].

Індекс соціального розвитку характеризує об'єктивні умови для нагромадження СК. Однак дослідники вбачають парадокс у тому, як змінюється якість життя в усьому світі. З одного боку,

існує реальний прогрес у таких сферах, як подолання голоду та боротьба з хворобами, а також надання населенню країн із низьким рівнем доходів можливості доступу до базової інфраструктури. З іншого боку, спостерігаються порушення прав людини та поширення нетерпимості як у багатих, так і в бідних країнах. Також валовий внутрішній продукт (ВВП) далеко не завжди є основним фактором, що впливає на рівень соціального прогресу. Так, зі зміною умов зовнішнього середовища змінюються пріоритети й оцінки соціального прогресу. А глобальне опитування за показниками Індексу соціального прогресу, проведене в липні та серпні 2020 року, показало, що більшість респондентів у країнах, які найбільше постраждали від COVID-19, заявили, що їхні країни повинні віддавати пріоритет соціальному прогресу з погляду на здоров'я та добробут (72 відсотки), на відміну від пріоритету економічного зростання (28 відсотків) [1].

2.2. Механізми формування та нагромадження соціального капіталу на нано-, мікро-, мета-, макро- та мегаекономічному рівнях

Соціалізація економіки України – важливий стратегічний напрям її розвитку. Формування та нагромадження соціального капіталу – це складова процесів соціалізації. СК складається у суспільстві, де існує соціальна злагода, баланс інтересів різних верств населення, гідний рівень життя, що виступає умовою консолідації суспільства, зростання інвестицій, прискорення економічного розвитку, підвищення соціальної конкурентоспроможності національної економіки.

Сучасну економіку неможливо розглядати як самостійну сферу, що функціонує за своїми особливими законами і відокремлена від інших сфер суспільного життя. Її національна модель, яка у тому числі визначає й процеси нагромадження соціального капіталу (і від них залежить), формується залежно від рівня розвитку економіки, соціальної ефективності економічної політики держави, інституціональних механізмів регулювання економіки, особливостей національного господарського менталітету, рівня соціальної справедливості та соціальної

захищеності в суспільстві, а також від глобальних тенденцій соціалізації економіки, які проявляються у світі під впливом науково-технічного розвитку та сучасних механізмів функціонування економічних відносин.

Формування та нагромадження СК на різних рівнях функціонування економічних відносин в Україні – це тривалий процес розвитку соціально-економічних відносин від командно-адміністративної до ринкової економічної системи. Механізми формування та нагромадження СК дуже складні та неоднозначні, суттєво розрізняються на різних рівнях функціонування економічних відносин. В основі цих механізмів, на наш погляд, – зміна інституціональних відносин, насамперед відносин власності та системи правових норм регулювання економічних відносин, закладених господарським законодавством, що забезпечують умови господарювання на демократичних засадах.

Сутність соціального капіталу та форми його нагромадження важливо визначати на різних економічних рівнях (Додаток А3). Структуру СК охарактеризовано у авторській статті [217, с.677].

Нанорівень характеризує системи взаємовідносин окремого індивіда у рамках сім'ї, домогосподарства, серед знайомих, друзів, у колективі, у процесі формування взаємовідносин при веденні підприємницької діяльності.

Процес нагромадження соціального капіталу на нанорівні має такі особливості: 1) окремий індивід лише потенційно є власником СК, оскільки його реалізація може відбуватися лише в мережі соціальних зв'язків; 2) індивід може виступати і постачальником, і споживачем СК; для споживача СК – це доступ до ресурсів; для постачальника – це такі переваги як суспільне схвалення та визнання, статус, повага, влада тощо. Джерелами нагромадження соціального капіталу на нанорівні можуть бути: 1) ціннісні орієнтації, які гагантують відносини довіри, солідарності, відповідальності, чесність, прозорість, лояльність, компроміс, етичні стосунки між людьми; 2) індивідуальна схильність до взаємодії та дотримання певних правил заради досягнення власних цілей; 3) солідарність, що характерна для представників певної професії чи іншого соціального прошарку,

коли вони стикаються зі спільними проблемами, та ґрунтується на взаємній підтримці; 4) вимушена довіра, яка базується не на безпосередній довірі до індивіда, а на вірі в те, що співтовариство або група людей здатні разом розв'язувати певні проблеми; 5) активізація участі населення у житті суспільства.

Отже, на нанорівні індивіди вступають у відносини взаємодії з іншими людьми на основі довіри та впевненості у можливість разом розв'язувати певні проблеми соціального та економічного характеру. Якість СК на нанорівні залежить від власника СК як особистості, сфери його зайнятості, соціального статусу, рівня доходів, та умов і рівня життя. Відомо, що за рівнем доходів більшість українських домогосподарств не задоволені своїм матеріальним становищем. Дослідження самооцінки населенням України рівня своїх доходів та економічних очікувань на майбутнє, що проведено Держстатом на базі домогосподарств, які брали участь у вибірковому обстеженні умов їхнього життя у 2016-2019 рр., свідчить, що лише 6-10% мали достатній дохід і робили заощадження, біля половини респондентів оцінили рівень своїх доходів як достатній, але заощаджень не робили (Табл.2.3).

Таблиця 2.3

**Розподіл домогосподарств за самооцінкою
рівня своїх доходів**

	2016	2017	2018	2019
Кількість домогосподарств (тис.)	15033 ,4	14985 ,6	14934 ,9	14881,7
Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом останнього року (%)				
було достатньо і робили заощадження	6,2	7,8	8,7	11,2
було достатньо, але заощаджень не робили	45,7	49,6	47,6	49,3
постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування	44,0	38,1	40,2	36,7
не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування	4,1	4,5	3,5	2,8

Кількість домогосподарств, рівень доходу яких не дозволяв забезпечити навіть достатнє харчування (тис.)	611,9	667,0	527,4	419,3
з них повідомили, що				
Щодня	85,6	87,6	79,3	74,7
майже кожного дня	13,5	11,6	19,0	24,8
Інколи	0,9	0,8	0,7	0,5
не могли давати дітям (тис.)				
фрукти чи соки	98,0	105,2	112,3	87,9
їжу або гроші на харчування в школі	28,8	51,9	55,2	47,6
ласощі хоча б раз на тиждень	32,5	38,6	88,9	56,1
Із загальної кількості домогосподарств (%), які повідомили, що при значному збільшенні доходів вони спрямували б додаткові кошти на:				
їжу	26,1	24,1	22,5	2,8
одяг, взуття	35,8	31,0	28,1	3,6
побутову техніку	29,5	29,9	28,9	5,0
лікування	49,4	50,0	51,1	29,3
відпочинок	52,1	55,2	57,0	21,7
освіту	15,7	15,2	14,9	3,8
автомобіль	13,8	15,1	16,9	4,4
житло	41,6	43,2	43,2	18,9
накопичення	25,2	25,8	27,9	7,2
розвиток підприємництва	6,0	6,1	4,4	2,4
інше	3,2	2,6	3,1	0,9

Джерело: [299]

Як подано у табл. 2.3, домогосподарства недостатньо можуть задовольнити свої потреби у більшості важливих споживчих благ (лікування, відпочинок, житло, одяг, взуття тощо). У 2019 році погіршився рівень добробуту українців. Із 419,3 тис. домогосподарств 74,7 тис. (17,8%) повідомили, що рівень їх доходу не дозволяв забезпечити навіть достатнє харчування.

Головна причина – недостатній рівень доходів (Табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який домогосподарство вважає достатнім, щоб не почуватися бідним, %

	Усі домогосподарства				у міських поселеннях				у сільській місцевості			
	2016	2017	2018	2019	2016	2017	2018	2019	2016	2017	2018	2019
до 2000	1,8	0,7	0,4	0,2	1,5	0,5	0,2	0,2	2,4	1,1	0,8	0,2
2000,1–3000,0	8,6	3,0	1,5	1,3	7,8	2,5	0,6	1,1	10,2	4,0	3,4	1,5
3000,1–4000,0	11,5	5,4	3,0	1,9	10,6	4,9	2,4	1,4	13,3	6,4	4,3	3,0
4000,1–5000,0	22,5	15,9	11,2	8,6	22,2	15,4	10,1	7,6	23,1	16,8	13,5	10,8
5000,1–6000,0	10,6	9,3	6,8	5,6	9,8	8,7	6,3	5,1	12,2	10,5	7,8	6,8
6000,1–7000,0	6,7	7,9	6,5	5,0	7,1	7,8	6,5	4,4	6,0	8,3	6,4	6,2
7000,1–8000,0	9,2	10,9	11,9	8,7	9,2	11,0	12,8	8,5	9,2	10,6	10,3	9,1
8000,1–9000,0	1,7	2,7	2,5	2,1	1,7	2,4	2,4	1,8	1,7	3,3	2,6	2,9
9000,1–10000,0	15,5	22,3	26,2	27,5	17,4	23,5	26,9	28,9	11,8	20,0	24,8	24,5
понад 10000,0	11,9	21,9	30,0	39,1	12,7	23,3	31,8	41,0	10,1	19,0	26,1	35,0

Джерело: [303]

Як свідчать наведені у таблиці 2.4 дані, у 2016 р. 27,4% домогосподарств вважали, що середньодушовий грошовий дохід на місяць, який домогосподарство вважає достатнім, щоб не почуватися бідним, складає понад 9 тис. грн., у 2017 році – 44,2%, а у 2018 році – 56,2%, у 2019 році – вже 66,6% домогосподарств. Існує також різниця у самооцінці рівня доходів міських і сільських домогосподарств. Сільські домогосподарства мають нижчий рівень вимог до мінімальних доходів.

Важливо, що у структурі доходів населення України найбільшу частку займають заробітна плата та соціальні допомоги й поточні трансферти (Рис. 2.5).

Як видно з рис. 2.5, заробітна плата складає менше половини доходів населення, а більше третини – соціальні допомоги та інші трансферти. Від джерел доходів залежить спрямування інтересів їх отримувачів. Часто це впливає на визначення їх життєвих цінностей, довіру до суспільних інститутів, статус-ність представників різних доходних груп, прагнення до спільних дій і як результат – на формування та нагромадження соціального капіталу у певних формах. Соціальна сфера – громадська, а політична – громадянська. Зв'язок між цими сферами базується на тому, що окремий індивід, коли взаємодіє з іншими індивідами у системі інститутів громадянського суспільства, отримує певні нові якості, які згодом переносить на інших індивідів і спільноти, з якими йому необхідно взаємодіяти [130, с.73]. Отже, через свою суспільну природу СК приносить користь не лише тим, хто його генерує.

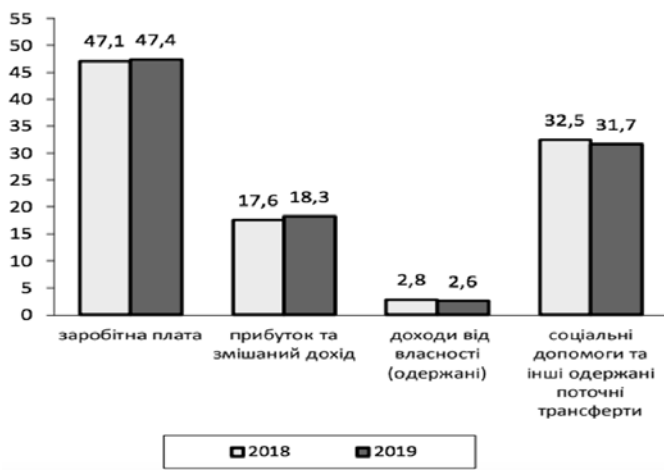

Рис. 2.5. Структура доходів населення України у 2018-2019 рр.
Джерело: [134]

Індивіди, які вдало використовують СК, одержують ліпші робочі місця, кращий компенсаційний пакет, швидше просування по службі, тобто більш ефективно використовують свій людський та інтелектуальний капітали порівняно з тими, хто нездатний або несхильний залучати силу соціального капіталу. Соціальні зв'язки також позитивно впливають на такі характеристики якості життя, як здоров'я, довголіття, наповненість життя сенсом, здатність виконувати своє призначення тощо. Це прихований ресурс, який можна залучити для того, щоб бути успішним у всіх сферах життя – на роботі, у сім'ї, у громаді, у суспільстві [106].

СК *мікро- та мезорівнів* формується як система соціальних відносин на внутрішньоорганізаційному, міжорганізаційному й організаційно-інституціональному рівнях у рамках певних об'єднань підприємств, їх асоціацій та взаємозв'язків на регіональному рівні та характеризується як клубне благо. Він означає створення певного сприятливого середовища для учасників організацій (мережі). Як клубне благо СК може створювати різні режими доступності до економічних ресурсів для різних учасників (надання важливої інформації, полегшений доступ до поставок тих чи інших ресурсів, послуги із захисту від конкурентів, видача ліцензій, частота різних перевірок тощо). Структура комунікацій мережева, формується на основі самоорганізованих коопераційних зв'язків. Свобода дій і відповідальність дозволяє швидше отримати кінцевий результат, але треба враховувати, що якість цього результату може не задовольняти як зовнішніх, так і частини внутрішніх стейкхолдерів [97]. Тому часто формуються тіньові схеми економічних відносин, виникають таємні угоди (часто за участі представників органів місцевого самоврядування). СК підприємства може містити як формальні, так і неформальні відносини між працівниками, забезпечуючи збільшення доданої вартості.

У контексті регіонального розвитку СК можна розглядати як колективний потенціал ключових соціоекономічних агентів у регіонах (зокрема: індивідів, компаній, органів влади, дослідницьких центрів, агенцій підтримки бізнесу тощо) щодо формування й ефективного використання мереж або інших форм

продуктивної кооперації на основі системи спільних цінностей, норм та інститутів. Формування СК є важливою складовою інноваційного регіонального розвитку. Він сприяє зниженню трансакційних витрат, пов'язаних із пошуком інформації, прийняттям рішень, укладанням угод і контрактів. Тому його розглядають як один з критичних факторів конкурентних переваг підприємств або територій.

Територіальна громада – складна ієрархічна соціально-політико-економічна система, яку належить розглядати як сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих рис спільноти, об'єднаної за територіальною ознакою, та є частиною соціуму, первинним суб'єктом місцевого самоврядування, а також носієм спільних економічних інтересів [104]. Відносини між державою та бізнесом на мезорівні характеризуються низкою проблем щодо захисту прав власності, системи оподаткування, невиважених регуляторних актів та ін. Не існує належного партнерського діалогу між державою, підприємцями та громадськими організаціями та реальних механізмів зворотного зв'язку між урядом і суспільством. Недостатньо використовується право представників об'єднань підприємців уходити до складу колегіальних дорадчих органів, утворених при органах виконавчої влади, щоб реалізувати як свої бізнесові інтереси, так і інтереси громади (регіону). Такі відносини мають складати основу формування СК і реалізуватися у допомозі підприємцям усвідомити їхні корпоративні інтереси, розробці необхідних заходів послідовної економічної політики, спрямованої на підтримку підприємництва, на зниження трансакційних витрат, на захист їхніх юридичних прав, навчання кадрів, інформаційне забезпечення, юридичне, економічне, науково-технічне консультування, рекламні послуги тощо. Так формується СК як сукупність здатних приносити дохід зв'язків і соціально-економічних відносин, які виникають у певній соціальній мережі на основі існуючих норм і довіри.

В Україні близько 25% українців долучились хоча б до однієї громадської ініціативи, тоді як решта респондентів (75%) залишились осторонь, вважаючи участь у таких заходах марною тратою свого часу. За даними опитування, 7-8% українців актив-

но долучаються до життя своєї громади. Ще 17-21% іноді беруть участь у громадських зібраннях чи заходах. Частка тих, хто через брак інтересу не долучається до громадських ініціатив, поступово зменшується – з 43% у вересні 2017 року до 39% у 2018 році. Найбільш активно за останній рік українці брали участь у створенні будинкових комітетів (8%) та у мирних зібраннях (9%). Найпопулярнішою громадською ініціативою серед опитаних (37%) стала можливість поінформувати місцеві адміністрації про стан доріг та інші інфраструктурні питання. Поряд з цим такі активності як повідомлення про випадки корупції та порушень на виборах залишаються одними з найменш популярних серед українців. На запитання «що б мотивувало вас займатися громадською діяльністю?» майже третина опитаних (31%) відповіли «якщо це буде безпосередньо стосуватися моїх інтересів та інтересів моєї сім'ї» [25].

Така зацікавленість простежується і в переліку найбільш популярних активностей, в яких респонденти брали участь, а саме: створення будинкового комітету, участь у громадських слуханнях, подання скарг до місцевих органів влади стосовно ям на дорогах чи інших інфраструктурних питань. Іншими словами, особисті проблеми та інтереси мають більше значення для українців. Тож якщо громадські організації прагнуть залучити більше зацікавлених активістів, то вони повинні переконати громадян, що участь у кожній з таких активностей має пряме відношення до їх повсякденного життя та відповідає їх особистим інтересам.

Значна частина населення залишається скептично налаштованою щодо участі в громадських ініціативах. 29% респондентів не вірять у те, що така активність може якось вплинути на ситуацію та змінити її. Поєднання фаталізму та патерналізму можна простежити у частці тих громадян, хто вважає, що громадські організації не є відповідальними за розв'язання проблем, які вони беруться розв'язувати. 23% вважають, що соціальні проблеми має розв'язувати держава, а не громадські організації. Проте у критичних для суспільства ситуаціях роль громадських організацій збільшується. Так, опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» з 15 квітня по 1

травня 2020 року, показало, що «Пандемія примножила у суспільстві те, що визначається як «соціальний капітал» – людські зв'язки, солідарність, взаємодовіру, та допомогла виробити навички та технології самоорганізації» [109]. Важливими пріоритетами у діяльності громадських організацій в умовах пандемії виявилися: контроль діяльності влади, захист соціально вразливих соціальних груп, активна взаємодія із засобами масової інформації, вивчення й оприлюднення громадської думки населення, публічне обговорення (круглі столи, громадські слухання) нагальних суспільних проблем і вироблення власних пропозицій для їх розв'язання. Наведене дослідження показало такі основні проблеми взаємовідносин громадських організацій з владою: небажання влади йти на співпрацю, упереджене ставлення до неурядових організацій, пасивність і байдужість населення, непрозорість влади, відсутність інформації про її рішення, корупція в органах влади [109].

На *мікрорівні* економічних відносин СК проявляється через формування відносин соціальної справедливості та соціальної відповідальності, формування спільних норм у підприємницькій діяльності, довіру у міжособистісних та інституційних відносинах на основі координації та кооперації заради взаємної вигоди, цінності та норми, що закладаються у місію, пріоритети, стратегічні цілі організації. Його нагромадження сприяє забезпеченню належного іміджу та репутації підприємства, формуванню та підтриманню його конкурентних переваг, а отже, підвищенню довіри з боку партнерів, місцевих органів влади, населення.

На *макроекономічному рівні* СК являє собою *суспільне благо*. Як суспільне благо СК є результатом ефективно організованої взаємодії багатьох економічних суб'єктів, вбудованим елементом економічної системи, належить одночасно усім членам громадянського суспільства. Його існування має свій прояв в узгодженості та координації індивідуальних і суспільних інтересів на основі вироблених суспільством норм і цінностей, у доступі населення до основних суспільних благ (до освіти, медицини, зайнятості, культурних досягнень, до реальної

влади), у гарантуванні соціальної справедливості при розподілі доходів і багатства.

Основою ефективності СК на макрорівні є зрозумілий суспільству надійний соціальний порядок, створений на основі довіри до держави та інших соціальних інститутів. А роль держави полягає в тому, що вона насамперед повинна створювати необхідні економічні умови для розширеного відтворення соціального капіталу на будь-якому рівні [206, с.12].

Формування СК *на мегарівні* відбувається на основі національного СК. Глобальний СК почав формуватися еволюційно, через створення міжнародних організацій на основі узгодження норм і правил розвинених країн [176]. На глобальному рівні у рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН) сформовано міжнародні організаційні структури, дії яких покликані до забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку усіх країн світу.

Функціонування ООН в Україні представлено діяльністю таких організацій, міжнародних установ та інституцій: Міжнародна Фінансова Корпорація, Міжнародна організація праці, Міжнародний валютний фонд, Міжнародна організація з міграції, Об'єднана Програма ООН з ВІЛ/СНІД в Україні, Програма розвитку ООН, Фонд Народонаселення ООН, Моніторингова місія ООН з прав людини, Дитячий фонд ООН, Управління ООН з наркотиків та злочинності, Волонтери ООН, Програма "Жінки ООН", Всесвітня організація охорони здоров'я, Група Світового Банку, Продовольча та сільськогосподарська програма в Україні, Офіс ООН з Координації Гуманітарних Питань.

Міжнародні зв'язки формуються у громадян різних країн на основі усвідомлення спільної історичної долі глобального суспільства чи то з погляду навколишнього середовища, прав людини, моральних принципів, глобальної економічної взаємозалежності або геополітичної безпеки. Світова спільнота поступово формує загальносвітову культуру взаємовідносин, етику ділових стосунків, поведінкові підходи до споживання.

Усе ж прагнення до глобалізації та розвиток глобального СК обмежується різницею у рівнях економічного і соціального розвитку різних країн, у їх глобальній конкурентоспроможності.

Ставлення українців до міжнародних організацій має такі показники: до ООН позитивно ставляться 58%, негативно – 20%, ОБСЄ – 50% та 26% відповідно, НАТО – 49% та 30%, МВФ – 39% та 35% відповідно. Четверть опитаних не змогли висловити жодного ставлення до зазначених міжнародних інституцій. До західних країн та інституцій відносно ліпше ставляться на Заході та у Центрі, до Білорусі, СНД та Росії – на Півдні та Сході країни [98].

Отже, на різних рівнях функціонування економіки механізми формування та нагромадження СК значно розрізняються. Формування та нагромадження СК на більш високому рівні (макро-, мега-) передбачає його існування на нижчих (нано-, мікро-, мета- рівнях). Процеси нагромадження мають горизонтальну і вертикальну спрямованість. Ці процеси відбуваються більш ефективно за умов зростання добробуту, гарантування зайнятості, підтримки з боку суспільних інституцій у кризових ситуаціях. Головною умовою до підвищення якості СК в Україні виступає посилення взаємодії держави, сфери бізнесу і громадянського суспільства для розв'язання проблем соціалізації економіки.

Нагромадження СК має як позитивні, так і негативні соціально-економічні явища, що дає право стверджувати про суперечливий характер цього процесу.

2.3. Суперечливий характер процесів нагромадження та функціонування соціального капіталу в Україні

Як свідчить досвід різних країн, формування та нагромадження СК являє собою складний, довготривалий та суперечливий процес формування нових підходів до регулювання соціально-економічних процесів. У цілому він характеризується як позитивне явище, що означає нову якість соціалізаційних процесів. Переваги використання СК полягають у активізації та розвитку багатьох соціально-економічних процесів.

На макроекономічному рівні СК: сприяє формуванню нових, заснованих на партнерстві та кооперації, стосунків між владою і громадянським суспільством; виступає основополож-

ним механізмом розвитку сервісно зорієнтованої держави, головними завданням якої є надання публічних послуг; означає формування норм та інститутів, які забезпечують передавання на місцевий рівень певної міри відповідальності за результати управління місцевим розвитком; забезпечуючи злагодженість взаємодії, спільну відповідальність, партнерство, довіру впливає на зростання добробуту суспільства, на розвиток сучасних форм зайнятості населення.

На мезорівні СК: на основі удосконалення моральних і правових норм суспільної взаємодії сприяє розширенню співпраці громадян, представників сфери бізнесу й органів місцевого самоврядування; формує механізми взаємодії громадян для обговорення проблем розвитку регіонів, визначає пріоритети при проведенні конкурсів на отримання грантів для підтримки проектів місцевого розвитку; створює сприятливе психологічне середовище та стимули для участі громадян у заходах по збереженню житлового фонду та благоустрою середовища проживання; сприяє зростанню рівня відповідальності громадян за розв'язання проблем місцевого розвитку; забезпечує підтримку членам громади шляхом навчання навичкам, необхідним для здійснення самоврядування; позитивно корелює з ефективністю підприємств, розвиває організаційну приналежність, полегшує скоординованість дій для досягнення бажаних цілей, сприяє виправданню організаційних зобов'язань, має значний позитивний вплив на інноваційний розвиток підприємств; надає можливості підвищення ефективності взаємодії горизонтального рівня – субсидіарної участі та самоорганізації громадян у вирішенні конкретних питань, безпосередньо пов'язаних із проблемами місцевого рівня (територіальними, господарськими, культурно-освітніми та ін.).

На мікроекономічному рівні СК: формує нові підходи до управління, породжує сучасні корпоративні характеристики ведення бізнесу (командний дух, спрямованість на нові знання, розвиток сучасних форм комунікації, розробка та дотримання корпоративних норм і правил поведінки); сприяє підвищенню довіри до бізнесу, зниженню трансакційних витрат, зростанню репутаційного капіталу, поліпшенню стосунків зі стейхолде-

рами; означає підвищення соціальної відповідальності підприємства.

На нанорівні СК: дозволяє підвищити рівень відповідальності працівника за ефективність роботи колективу; стимулює появу нових соціальних функцій працівника, зорієнтованих на спільний результат, розвиток корпоративної культури, імідж підприємства.

Отже, соціальний капітал можна вважати інвестицією суспільства у розвиток державних, громадських інститутів, підприємств та організацій у формування зв'язків і норм співпраці, що сприяють більш ефективному розв'язанню економічних проблем на різних рівнях господарювання, сприяючи стимулюванню економічного розвитку, забезпеченню ефективної зайнятості, зростанню добробуту.

Однак ефективність використання СК залежить від низки умов і має як позитивні, так і негативні наслідки. Це означає, що процеси формування, нагромадження та використання мають суперечливий характер. Розглянемо види та причини цього явища в Україні (Табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Суперечності процесів формування, нагромадження та використання СК в Україні

Причини виникнення суперечностей	Види суперечностей	Форми прояву суперечностей
Інверсійний характер ринкової трансформації економіки	Між об'єктивною необхідністю соціалізації економічних відносин і недостатнім рівнем розвитку економіки та ринкових механізмів її	<ul style="list-style-type: none"> • криза соціальних цінностей; • традиційність “постсоціалістичного” економічного мислення та покладання на державу соціальних обов'язків; • переважання в державній політиці непродуктивних чинників нагромадження СК; • неадаптованість

	регулювання	<p>загальноприйнятних підходів до формування СК до специфічних, історичних, морально-культурних умов України;</p> <ul style="list-style-type: none"> • неузгодженість між цінностями, притаманними сфері ринку і тими цінностями, які забезпечують ефективність діяльності неринкових сфер господарювання; • ідеї споживацтва, безмежного індивідуалізму, безвідповідальності стосовно спільних інтересів країни, держави, громади;
Неефективність методів державного регулювання економіки	Між довготривалими стратегічними перспективами соціалізації економіки та реальними економічними завданнями сьогодення	<ul style="list-style-type: none"> • ставлення до держави з засторогою і недовірою; • спроби використати західні принципи гуманізму, лібералізму, глобалізації, розвитку громадянського суспільства; • бідність, соціальна напруженість; • прагнення забезпечити уніфікований успішний економічний розвиток одномірною політикою приписів і рекомендацій; • посилюються спокуси авторитарних настроїв та «сильної руки» як альтернативи демократії.
	Між відносно високим рівнем розвитку та деструктивніс	<ul style="list-style-type: none"> • територіальна диференціація у масштабах і силі СК; • соціальна напруженість серед малозабезпечених верств на ґрунті фактичної знедоленості,

	<p>тю і руйнівними тенденціями СК окремих регіонів</p>	<p>нестачі елементарних умов для життя,</p> <ul style="list-style-type: none"> • незадоволеність роботою місцевих органів самоврядування; • загрози соціальній безпеці регіонів; • криза довіри до тих соціальних структур і інститутів, які покликані забезпечувати індивідуальну, колективну, соціальну, ринкову, державну безпеку і порядок
	<p>Між інтересами і прагненнями еліти та можливостями і сподіваннями широких мас населення</p>	<ul style="list-style-type: none"> • владні групи формують особливий, «привілейований» соціальний капітал; • безвідповідальний, аморальний індивідуалізм в поведінці багатьох бізнесменів, політиків, людей з цілковитим свідомим нехтуванням соціальними інтересами; • мотивації і поведінка більшості людей в економіці розраховані лише на завтрашній день; • уникання оподаткування, розкрадання власності, шахрайство та грошові махінації, тіньова економіка; • грабіжницький капіталізм, блат, сватівство і кумівство в економічному житті прикриваються категоріями довіри, людяності, співчуття і справедливості; • недостатній рівень розвитку соціальної бази інститутів СК (середнього класу); • неоднозначний вплив фінан-

		сових, торговельних, маркетингових мереж на добробут населення;
Недостатня узгодженість інституційних механізмів	Між новими формами СК і традиційними способами їх використання	<ul style="list-style-type: none"> • специфічні законодавчо встановлені ринкові інституції, права власності, у тому числі приватної власності, та ін., формують своєрідні неформальні соціальні зв'язки; • прояви неформальної активності з метою обійти формальні інституції та досягти певних економічних вигід; • різні групи і індивіди отримують вигоду від різних економічних інститутів, причому, найкраще позиціоновані найбагатші, хто має найбільші вигоди від наявного інституційного середовища.

Джерело: складено авторами

Інверсійний характер ринкової трансформації економіки України означає специфічність формування ринкових відносин, зумовлену переходом від командної до ринкової економічної системи. СК як економічний ресурс з відповідними йому формальними і неформальними інституціями, потрібними соціальним змістом і зв'язками в Україні почав складатися пізніше, ніж в інших країнах. Дуже поступово держава, ринковий механізм і сукупність соціальних зв'язків разом формують мережу правил, законів, способів регулювання економічних відносин і впливають на людей через ролеві функції, норми, прецеденти, позиції, процедури, переконання і цінності. Виявляється, що стійкий економічний розвиток та економічна політика мають визначатися економічними, національно-історичними, культурними і взагалі особливими умовами даної країни, конкретним часом і місцем її застосування. Усе це визначає її зміст і напрямки. Реальний хід подій показує негативні тенденції. За

результатами опитування громадян України, уявлення про реальний стан економіки України та різних сфер її розвитку мають негативні результати (Табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Розподіл відповідей громадян на запитання «На Вашу думку, як протягом останнього року змінилося становище в Україні в таких сферах?»

	Баланс*				
	12,2015	12,2016	12,2017	12,2018	12,2019
Економічне становище країни	-76,0	-73,4	-67,7	-61,2	-17,8
Рівень добробуту Вашої родини	-76,0	-69,5	-58,5	-52,2	-22,6
Рівень демократії	-21,0	-21,0	-28,5	-29,6	-4,8
Рівень свободи слова	-13,7	-18,7	-25,1	-27,1	-5,1
Ситуація зі злочинністю	-42,4	-55,5	-55,4	-45,5	-21,6
Обороздатність країни	25,2	18,5	17,6	16,4	16,1
Міжнародний імідж України	10,9	-4,6	-10,5	4,2	9,9
Міжнаціональні стосунки	-2,8	-7,7	-17,1	-12,3	4,2
Становище у сфері дотримання прав і свобод громадян	-17,5	-24,4	-31,1	-30,5	-7,9
Дотримання законності держслужбовцями	-31,6	-37,3	-41,9	-36,1	-13,0
Охорона здоров'я	-51,0	-50,0	-56,7	-48,2	-34,5
Освіта	-28,7	-31,5	-34,7	-25,0	-12,1
Соціальний захист (соціальні виплати, допомоги, субсидії тощо)	-26,5	-37,1	-35,2	-52,8	-35,6
Пенсійне забезпечення	-34,2	-45,6	-16,6	-48,4	-24,5
Оплата праці	-52,5	-51,1	-34,2	-51,0	-20,9

Рівень цін і тарифів	-91,1	-87,3	-84,6	-82,2	-55,3
Становище російськомовного населення	-13,7	-15,3	-21,7	-22,9	-6,5
Становище україномовного населення	-11,0	-9,9	-12,8	-12,4	-2,9
Становище етнічних та релігійних меншин	-10,7	-12,1	-16,3	-17,8	-2,7
Упевненість громадян у завтрашньому дні	-75,0	-71,7	-63,9	-61,2	-23,0
Ставлення влади до громадян	-53,3	-56,1	-55,7	-54,4	-6,1
Ставлення громадян до влади	-70,3	-70,0	-65,2	-60,6	-5,4
Рівень стабільності	-79,2	-72,9	-68,9	-63,2	-20,4
Ситуація в країні в цілому	-73,7	-70,3	-65,5	-61,6	-15,2

** Різниця між часткою тих, хто вважає, що становище змінилося на ліпше, і часткою тих, хто вважає, що становище змінилося на гірше*

Джерело: [265]

Уже на зламі XX-XXI ст. виявилося, що економіка може існувати більш успішно, якщо в ній утверджуються цінності, які забезпечують спільні інтереси, співробітництво і взаємодопомогу між людьми. Це "...сприяє зростанню важливості кодексів, піднесенню значущості освіти, науки, політики, культури, неринкових інститутів, заснованих на соціальних цінностях. Усе це веде до ослабленні експансії ринкових цінностей у цій сфері"[306]. Отже, якщо у ринково розвинених країнах процеси соціалізації відбувалися поступово, то в Україні та інших постсоціалістичних країнах «проявилася низка суперечностей між об'єктивною необхідністю соціалізації економічних відносин і недостатнім рівнем розвитку економіки і ринкових

механізмів її регулювання»[220]. Форми прояву цих суперечностей в Україні такі.

Виникла криза соціальних цінностей. Постсоціалістичне суспільство, зорієнтоване на забезпечення добробуту за рахунок державних механізмів планування та розподілу і перерозподілу доходів, виявилось неготовим до ринкових механізмів розподілу доходів і більшості матеріальних благ і послуг, включаючи житло, освіту, медицину тощо. Серед найбільш значущих цінностей українські домогосподарства визначають насамперед здоров'я, сім'ю, за ними – добробут, роботу, упевненість у майбутньому (Табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Розподіл домогосподарств за оцінками найбільш значущих для них суспільних та особистих цінностей

	Усі домогосподарства			у т.ч. проживають					
				у міських поселеннях			у сільській місцевості		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Розподіл домогосподарств (%), які повідомили, що найбільшою цінністю для них є: <i>за першим ступенем значущості</i>									
здоров'я	76,5	75,1	73,9	75,0	73,3	71,9	79,7	79,0	78,0
сім'я, діти	18,9	20,5	21,4	19,3	21,2	22,3	17,9	18,9	19,3
матеріальний добробут	1,9	2,1	2,3	2,3	2,7	2,7	1,2	0,9	1,4
робота, кар'єра	0,8	0,7	0,8	1,0	0,9	1,1	0,3	0,4	0,4
освіта	0,2	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	-	-	0,1
друзі, спілкування	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	-	0,0	0,0
впевненість у завтрашньому дні	1,5	1,1	1,2	1,8	1,3	1,4	0,8	0,6	0,8
соціальна справедливість	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,1	0,2	0,0

<i>за другим ступенем значущості</i>									
здоров'я	17,4	18,7	20,3	17,6	19,5	21,0	17,1	17,3	17,3
сім'я, діти	61,5	61,3	60,7	59,4	58,8	57,9	65,9	66,0	66,5
матеріальний добробут	10,8	9,8	10,6	11,4	9,7	11,2	9,7	10,0	9,6
робота, кар'єра	4,1	3,6	2,6	5,2	4,5	3,4	1,6	1,7	1,0
освіта	0,7	0,5	0,7	0,9	0,7	0,9	0,3	0,1	0,1
друзі, спілкування	0,6	0,7	0,7	0,7	0,9	0,9	0,3	0,5	0,2
впевненість у завтрашньому дні	4,0	4,2	3,5	3,8	4,3	3,7	4,4	4,0	3,0
соціальна справедливість	0,9	1,2	0,9	1,0	1,6	1,0	0,7	0,4	0,7
<i>за третім ступенем значущості</i>									
здоров'я	2,2	2,3	2,3	2,7		2,7	1,1	1,5	1,6
сім'я, діти	4,7	4,4	4,4	5,3	4,7	5,1	3,6	3,7	3,0
матеріальний добробут	38,7	37,9	38,1	37,3	36,0	36,3	41,5	42,2	41,7
робота, кар'єра	9,4	10,1	9,7	10,4	11,4	10,7	7,1	7,4	7,7
освіта	2,4	2,0	1,5	2,7	2,1	1,6	1,7	1,8	1,1
друзі, спілкування	2,8	3,3	3,0	3,3	3,9	3,6	1,8	2,1	1,8
впевненість у завтрашньому дні	32,3	32,6	33,6	30,4	31,9	32,4	36,5	33,9	36,1
соціальна справедливість	7,5	7,4	7,4	7,9	7,3	7,6	6,7	7,4	7,0

Джерело: [302]

З даних таблиці 2.7. видно, що у плані добробуту українці найбільше цінують здоров'я, сім'ю, добробут.

Щодо реалізації прав людини, то українці найбільше визнають свободу (86% опитуваних), справедливість (69,7%), безпеку (69,7%), гідність (66,5%), рівність (58,0%), найменше – толерантність (27,7%), патріотизм (31,9%), мораль (401%) [360]. Переваги у цінностях значно впливають на економічну по-

ведінку, визначають схильність до самостійного розв'язання своїх проблем чи сподівання на державу.

Особливістю українців є те, що незалежно від місця проживання більшість респондентів (61%), як і раніше, вважають, що відповідальність за їх добробут має нести як держава, так і вони самі, 17% – переважно держава, 10% – повністю держава, 12% домогосподарств поклалися в забезпеченні належного рівня свого добробуту переважно або винятково на себе (Рис.2.6).

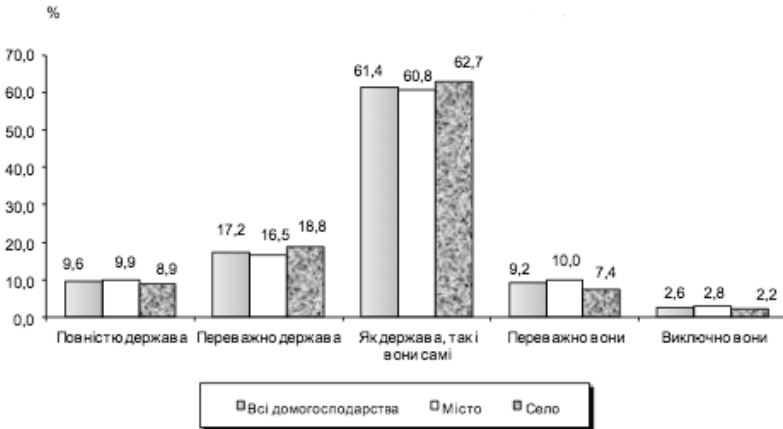

Рис. 2.6. Розподіл домогосподарств за самооцінкою стосовно того, хто має нести відповідальність за їхній добробут
Джерело: [302]

1. Традиційність “постсоціалістичного” економічного мислення залишала у свідомості громадян упевненість, що держава не повинна позбуватися своїх «соціальних обов’язків». У радянській системі перерозподільної економіки доступ до багатьох з них забезпечував, як зазначає А. Бова, капітал у вигляді використання родинних і дружніх зв’язків, знайомств (тобто високої довіри усередині мережі та недовіри до інших членів суспільства). Саме такий капітал спочатку сприяв досягненню визначених позицій у бізнесі у посткомуністичному суспільстві. «Близькість до вищої бюрократії, долучення до

патрон-клієнтних відносин за часів перебудови дала можливість окремим бізнесменам за рахунок політичних преференцій, доступу до державної власності і бюджету, також пільг (податкових, митних тощо), отримувати надприбутки. Кримінальні елементи завдяки високій солідарності усередині мережі і контактами з бюрократією одержали можливість легалізації «тіньових» доходів і участі в перерозподілі надприбутку» [76].

2. Переважання непродуктивних екстенсивних чинників нагромадження СК. Сформувати механізми, які б у довготривалій перспективі забезпечили гармонійну взаємодію громадянського суспільства, бізнесу і влади шляхом нав'язування нових форм співіснування було неможливо без урахування специфічних національних особливостей та економічних інтересів різних соціальних верств. Адже СК об'єктивно складається через довіру, спільні норми і цінності, мережі, які дозволяють реалізувати інтереси усіх учасників. Формування основ нагромадження СК вимагає довготривалого розвитку та низки передумов, за яких людина усвідомлює себе громадянином України; існує достатня кількість різноманітних суспільних організацій; переважають цінності законослухняності; достатньо умов для формування середнього класу; існують механізми взаємозв'язку та взаємовпливу громадян та їх організацій на органи влади й управління.

3. Неадаптованість загальноприйнятних підходів до формування СК до специфічних, історичних, морально-культурних умов України. Формування СК не може здійснюватися, якщо суспільство не повністю усвідомлює суспільно-політичні зміни, не маючи досвіду щодо участі у публічних практиках. Перешкодами на шляху соціалізації до цього часу виступають проблеми бідності, соціальної нерівності, надто незначна частка середнього класу у соціальній структурі, обмеження соціальної мобільності.

4. Відсутність розмежування між ринковими та неринковими цінностями та принципами поведінки економічних суб'єктів. Ринкові механізми функціонування економіки передбачають інші, ніж за командної економіки, принципи економічної поведінки. Необхідно було позбавлятися "...клієнтельної, викривленої соціальності, що ґрунтується на протилеж-

них принципах несвободи, тотального підпорядкування, патерналізму та ієрархічної відданості” [221] та навчатися використовувати права приватної власності та норми ринкового господарського законодавства.

5. Ідеї та принципи споживацтва, безмежного індивідуалізму, безвідповідальності стосовно спільних інтересів країни, держави, громади мали змінитися у ході навчання по-ринковому розпоряджатися економічними ресурсами, отриманими в результаті роздержавлення, викупу, акціонування. Необхідно було усвідомити, що розв’язання реалізація власних інтересів потребує спільних зусиль держави, бізнесу, громадянського суспільства.

2. Неefективність методів державного регулювання економіки показала невідповідність між довготривалими стратегічними перспективами соціалізації економіки та реальними економічними проблемами сьогодення.

На всіх рівнях функціонування економіки (вже до 2030 року) сформувався стратегії соціально-економічного розвитку, де визначено соціальні та інші пріоритети в економічній політиці. Основою для розроблення стратегій стали 17 глобальних Цілей сталого розвитку на період до 2030 року. Із 2000 року урядом і місцевими органами влади постійно визначалися стратегічні цілі та пріоритети, які “практично не зазнавали змін і трансформувалися із програми в програму, не знаходивши свого розв’язання. Загальною рисою майже всіх зазначених стратегічних документів є велика кількість цілей і завдань, що стосуються соціалізації економіки” [329]. До цих цілей відносяться: подолання бідності, підвищення якості життя; всебічний і гармонійний розвиток людини; захист прав і свобод, посилення соціальної спрямованості результатів економічного зростання; пріоритетність розвитку культурно-духовної сфери тощо. Однак наведені цілі не знаходять належної реалізації в діях уряду. Неefективність методів державного регулювання породжує такі прояви суперечливого функціонування СК.

1. Засторога та недовіра у ставленні громадян до держави. Це підтверджується зміною ставлення українців до суспільних інститутів (Табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка частин громадян України, які довіряють державним і політичним інститутам (2013-2019 рр.), у %:

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 лютий
Міліції (поліції, з 2016 р.)	8,8 (2012)	6,5	6,5	12,1	22,8	12,5	46,1	42,7
Прокуратурі	7,1	4,8	5,2	5,7	9,2	8,1	17,5	18,6
Судам	7,0	5,3	6,2	6,4	7,9	7,1	14,3	13,2
Президенту	10,9	33,9	17,6	10,6	11,2	7,8	69,9	51,5
Верховній Раді	4,6	8,6	8,3	5,7	5,3	4,7	48,2	27,9
Уряду	8,1	17,2	8,7	6,5	7,1	7,2	45,2	28,0
Місцевим органам влади	13,8	18,7	16,1	19,8	27,9	18,4	20,0	16,3
Армії	21,7	39,7	41,0	41,8	46,0	43,0	74,7	66,6
Профспілка	15,0	12,1	16,7	19,7	23,3	17,0	23,1	28,3
Політични м партіям	6,6	3,8	5,0	4,7	6,0	5,5	16,3	16,7

Джерело: [208; 251; 252; 253]

Громадяни України пов'язують ефективність суспільних інститутів із політичними подіями та довірою безпосередньо президенту. Це, зокрема, спостерігалось у 2014 та 2019 роках. Довіра до Президента В.Зеленського за час його президенства стрімко знизилася – від майже 90% до 51,5% (Рис. 2.7).

Серед суспільних інститутів найбільше довіряють волонтерським організаціям (59,9% опитаних), Церкві (62,5%), добровольчим батальйонам (50,6%). Дещо нижчі показники мають патрульна поліція (39,7%), Омбудсмен (39,7%), СБУ (42,9%), Національна поліція (32,9% і 55,4%, відповідно). Ще нижчий рі-

вень довіри мають антикорупційні органи: НАБУ довіряють 16% опитаних, НАЗК довіряють 14% опитаних. Значна недовіра у громадян до судової (13,2%) та банківської (18,4%) систем [127]. Недовіра найчастіше висловлюється державному апарату (чиновникам) (83% їм не довіряють), Верховній Раді України (82%), судовій системі (78%), політичним партіям (77%), Уряду України (75%), комерційним банкам (75%), Президенту України (71%), Прокуратурі (70%), Національному банку України (68%), Верховному Суду (65%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (65%), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (64%), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (64%), Антикорупційному суду (62%), Конституційному Суду (62%), профспілкам (58%)» [286; 314].

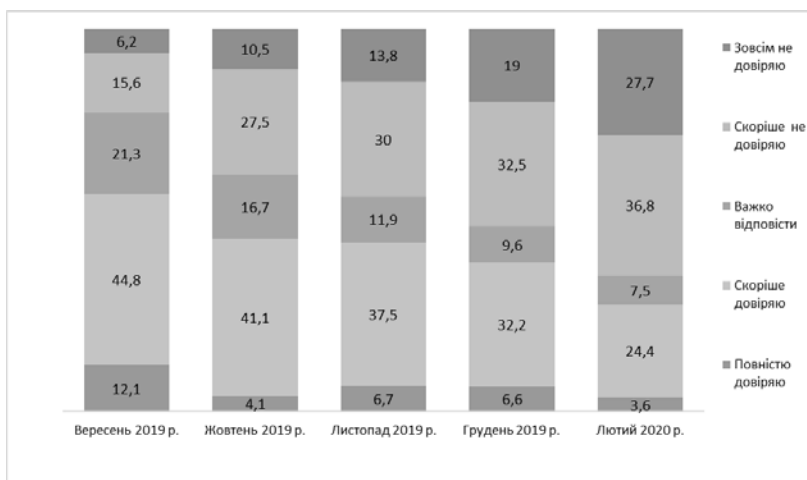

Рис. 2.7. Міра довіри громадян України до Президента В. Зеленського

Джерело: [251]

За результатами досліджень Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва» у липні 2020 року виявилось, що з початку року відбувається падіння довіри українців до владних інститутів: «якщо у грудні 2019 року недовіру до Кабінету міністрів висловлювали 51,5%

респондентів, то у липні 2020 року не довіряли 72%; Верховній Раді – 54% та 75% відповідно, Президенту – 31% і 49% відповідно» [275].

Швидко падає довіра громадян до Президента України (Рис. 2.7). Частина передвиборних обіцяно, на думку українців, зовсім не виконані. «Так, 71,5% вважають, що зовсім не виконана обіцянка усунення олігархів від впливу на політику, 70% – створення нових робочих місць, 63% – встановлення миру на Сході України, 62% боротьби з корупцією, 62% запровадження реального народовладдя (у тому числі через референдуми), 56% зниження комунальних тарифів, 54% детінізації економіки, легалізації доходів, 53% підвищення пенсій, 50% – забезпечення лікарень і шкіл фінансуванням і сучасним обладнанням, 47% – підвищення зарплат педагогів та медиків, 46% – недопущення ущемлення бізнесу правоохоронцями» [251].

2. Спроби використати західні принципи гуманізму, лібералізму, глобалізації, розвитку громадянського суспільства. Порівняно з іншими постсоціалістичними країнами в Україні у трансформаційний період існували специфічні особливості, що не дозволяло використовувати переваги закордонного досвіду реформування економіки: а) одночасно з реформами здійснювала процеси державотворення, оскільки відділилася від СРСР; б) процеси руйнування старої економіки випереджали процеси формування нової; в) існувала глибока економічна криза, що характеризувалася значним збіднінням населення; г) у результаті процесів приватизації економічна влада перейшла до невеликої групи людей, д) сформувався безвідповідальний, аморальний індивідуалізм у поведінці багатьох бізнесменів, політиків, людей з цілковитим свідомим нехтуванням соціальними інтересами. У результаті українську економіку визначають як “...суміш своєрідної неоплановості, “приятельського” і водночас грабіжницького капіталізму разом з додатками, відмітними від попередніх компонентів» [281].

3. Бідність, соціальна напруженість. Переважна більшість респондентів оцінюють життя в нашій країні або як важке (36%), або як нестерпне (46%), і така перевага негативних оцінок незмінна протягом кількох років. Причому лише 17%

опитаних очікують якогось поліпшення протягом найближчого року, тоді як 52% переконані у відсутності поліпшення ситуації [208]. “Доходи нижче середнього рівня (тобто нижче 9249 грн. на місяць) на сьогодні мають більше половини населення – 58,7%. Причому порівняно з аналогічним періодом минулого року ця цифра зросла на 0,2%. У тому числі 30,5% українців мають доходи нижче реального прожиткового мінімуму (в першому півріччі 2018 року Кабмін визначив реальний прожитковий мінімум на рівні 3233,33 грн). А 2,1% примудряються жити на доходи нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (менше 1700 грн на цей період)” [115].

За оцінками соціологів, рівень напруженості у суспільстві більшість населення (61%) оцінює як високий: «вкрай високий» (23%) та «вище середнього» (38%). Причинами є: продовження бойових дій на сході України; зростання безробіття (48%), зростання цін, підвищення тарифів (46%); корупція (44%) безкарність і свавілля чиновників (41%), недовіра до влади (34%), недоступність і низька якість медичного обслуговування (26%) [314].

Як і у 2017 році, у 2018 році переважна частина громадян вважала, що у більшості сфер життя становище в Україні за поточний рік істотно погіршилося. Найбільш негативні зміни сталися: у рівні цін та тарифів – тут погіршення зазначили 85% населення, в економічному становищі України (68%), у рівні стабільності (67%), ставленні громадян до влади (65%), упевненості громадян у завтрашньому дні (65%), соціальному захисті (60,5%), рівні добробуту родини (59%), оплаті праці (58%), пенсійному забезпеченні (56%), ситуації зі злочинністю (52%), охороною здоров'я (57%), у ставленні влади до громадян (59%). Окрім того, переважно погіршення ситуації було зазначене у дотриманні законності державними службовцями (44%), освіті (39%), пенсійному забезпеченні (39%). Переважно нічого не змінилося у таких сферах, як становище україномовного населення (62%), становище російськомовного населення (60%), становище релігійних та етнічних меншин (57,5%), рівень свободи слова (43%), рівень демократії (40%), міжнаціональні стосунки (40%). Розділилися думки щодо стану прав людини

(41,5% вважають, що ситуація не змінилася, а 39% – що змінилася на гірше), а також міжнародного іміджу України (32% вважають, що він змінився на ліпше, 28% – на гірше, а 21% впевнені, що нічого не змінилося). «Єдиною сферою, де громадяни відзначили поліпшення ситуації, є обороноздатність країни – зміни на ліпше позначили 41% населення (на гірше – 24,5%). У цілому ситуація в країні, на думку 67% населення, змінилася на гірше (у 2017 р. – 69%, у 2016 р. – 73%)» [192]. Найбільш негативні зміни у 2019 році, на думку населення, сталися: у рівні цін і тарифів – тут погіршення зазначили 61% населення (85% у 2018), охороні здоров'я (46%), соціальному захисті (44%). Поліпшення ситуації громадяни відмітили у таких сферах: обороноздатність (31%), міжнародний імідж України (31%), міжнаціональні стосунки (19%). «У балансі відповідей щодо змін на ліпше чи на гірше переважає негатив: пенсійне забезпечення (-25%), упевненість громадян у завтрашньому дні (-23%), рівень добробуту родини (-23%), ситуація зі злочинністю (22%), оплата праці (-21%), рівень стабільності (-20%), економічне становище України (-18%), рівень демократії (-5%) дотримання законності державними службовцями (-13%), освіта (-12%)» [265].

У 2019 році чисельність українців із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими за фактичний прожитковий мінімум (3660,9 грн) склала 8,9 млн осіб, або 23,1% від загального населення. Доходи, нижчі за рівень виживання, мали 400 000 осіб [262].

4. *Прагнення забезпечити уніфікований успішний економічний розвиток одномірною політикою приписів і рекомендацій.* Розв'язання сучасних проблем соціалізації економіки неможливе без долучення до них громадськості та представників сфери бізнесу, адже "...специфіка потреб сучасного суспільства полягає у підвищенні ролі соціальних потреб та потреб визнання і самореалізації, що передбачає самостійне вирішення проблем їх задоволення шляхом участі у спільному прийнятті рішень" [219, с. 261].

5. *Територіальна диференціація у масштабах і силі СК.* Дослідження І.Терон, яка розподілила регіони України на клас-

тери за низкою показників, показують, що найвищий рівень розвиненості СК у столичному регіоні (м. Київ). Разом з тим, попри зорієнтованість топ-менеджменту багатьох компаній столичного регіону на впровадження передових практик управління персоналом, що передбачають формування лояльного, згуртованого персоналу, соціальний капітал на мезорівні (виробничих/професійних груп, колективів) відзначається нормативною (і часто хибною) лояльністю, низькою реципрокністю стосунків членів соціальних мереж і тому має обмежену здатність капіталізуватися. У Дніпропетровській та Донецькій областях на час дослідження виявилось, що СК стратифікує регіональні спільноти, що в умовах інституціональних обмежень участі працівників в управлінні підприємством, значного розвитку тіньової економіки, депресивності та згорання сфери прикладання праці позначається на макро-(регіональному) рівні високими показниками майнової та інституційної (статусної) поляризації населення, соціальної напруженості та конфліктності.

У Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Харківській областях існують достатньо сприятливі можливості нарощування потужного продуктивного СК, оскільки в них відносно задовільний рівень життя населення, масштабні соціальні мережі та висока інтенсивність комунікацій, що пояснюється традиційною активністю колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин і соціальних діалогів на рівні облдержадміністрацій, обласних рад, організацій роботодавців і виробничих профспілкових організацій, порівняно достатньою довірою до регіональних органів влади.

Вінницька, Івано-Франківська, Луганська, Миколаївська, Хмельницька, Черкаська області не мають яскраво виражених характеристик чи особливостей СК. У цілому соціальний капітал цих областей характеризується невисокими загально-економічними можливостями та масштабністю використання суто регіональних ресурсів, трансформацією культурної солідарності та низькою ефективністю традиційних інститутів соціально-трудового розвитку. Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області характе-

ризуються тим, що у структурі соціальних зв'язків переважають горизонтальні зв'язки. Підтримка з боку членів родини та близьких друзів, як правило, більш активна, ніж підтримка професійних чи виробничих груп. На рівні територіальних спільнот СК відзначається відносними законослухняністю, толерантністю і довірою до інститутів держави, церкви тощо [333].

Неефективність методів державного регулювання економіки проявляється також у *суперечності між інтересами і прагненнями еліти та можливостями і сподіваннями широких мас населення*. «Форми прояву цієї суперечності – це переважно політичні негаразди, що значно впливають на виникнення негативного соціального капіталу та загострення класової боротьби. Вони проявляються у тому, що владні групи формують особливий, «привілейований» соціальний капітал. Вони позиціонують себе як суспільство вищого гатунку, нехтують інтересами інших верств населення, проявляють безвідповідальний, аморальний індивідуалізм у своїй поведінці» [221].

Разом з тим, мотивації і поведінка більшості людей в економіці розраховані лише на завтрашній день. Часто це веде до девіантної поведінки – уникання оподаткування, розкрадання власності, шахрайства та грошових махінацій, тіньової економіки. Грабіжницький капіталізм, блат, сватівство і кумівство в економічному житті прикриваються категоріями довіри, людяності, співчуття і справедливості. Частково це пояснюється недостатнім рівнем розвитку середнього класу як соціальної бази інститутів СК.

6. Неоднозначний вплив фінансових, торговельних, маркетингових мереж на добробут населення. СК певною мірою асоціюється з фінансовими, торговими, маркетинговими мережами, відносини в яких спрямовані, з одного боку, на примноження спільного блага, а з іншого – дозволяють перерозподіляти на їх користь доходи широких мас населення.

Серед продуктових мереж найвідомішими в Україні є: «АТБ, що розвиває однойменну мережу дискаунтерів (910 магазинів по даним GT Partners), і Fozzy Group (535 об'єктів), що управляє мережами Сільпо, Фора, Thrash, Le Silpo, Favore. Зокрема, АТБ тільки за 2018 рік відкрив 78 торгових точок. Fozzy поповнилася 35 об'єктами. Обидві мережі в порівнянні з

2016-м уповільнили темпи зростання: в позаминулому році АТБ відкрило 111 магазинів, Fozzy – 59» [337].

Дуже поширеним явищем стали маркетингові мережі. Вони об'єднують бажаючих отримувати високі доходи від участі у продажі продукції через мережу. Це дає певні переваги продавцям і покупцям: економія грошей на рекламі, придбання ефективної та якісної продукції, вільний графік роботи, залежність заробітку безпосередньо від укладеного часу, здібностей людини і прагнення до високих доходів тощо. У таких мережах встановлюються бізнесові взаємовідносини, однак принцип їх побудови також має ознаки піраміди, які дозволяють одним учасникам мережі отримувати вигоди з рахунок інших. До них відносяться: ідея залучення великої кількості людей, щоб зібрати у скарбничку піраміди максимум грошей і зникнути; умова вступати до мережі тільки шляхом певного грошового внеску; тільки дистриб'ютори можуть вважатися споживачами продукції тощо. Прикладом є такі компанії як AMWAY, Орifleйм, Avon, Mary Kay, Faberlic, Mirra та інші. Водночас такі мережі монополізують ринки та значно впливають на можливість споживчого вибору.

Суперечливі ознаки соціалізації економічних відносин має сам механізм формування мереж (особливо фінансових). Соціальні мережі мають специфічну структуру та способи поширення. Головні діючі особи в них (суперхаби), які мають високий статус і можливості згуртувати навколо себе потрібних осіб, чисельність яких може дуже швидко зростати. Високий рівень з'єднаності, доступ і статус дають суперхабам унікальну силу капіталізувати можливості через взаємозбагачення і втілення прибуткових ідей. Статус відображає престиж, авторитет і домінування, а також репрезентує вплив і владу, яку особа має у спільноті порівняно з іншими, а також економічну цінність, оскільки його можна використати у веденні справ з метою отримання чистих прихильності, важливої інформації чи підвищення статусу. Мережам властива ієрархія. Ієрархічна структура сприяє економічному прогресу мережі, оскільки передбачає можливість конкуренції між тими учасниками, які мають однаковий статус. Важливий аспект статусу

– це репутація, що відображає чесність і компетентність. Вона є одним із чинників, що гарантує доступ до важливих контактів. Зі зростанням статусу та доступу особи, збільшується і її соціальний капітал. Найпотужніші – це фінансові піраміди. Їх характеристики наведено на рис. 2.8.

Їх головні ознаки: нелегальність, завищена прибутковість, обман, вигадана діяльність, премії і бонуси членам за залучення інших членів спільноти, які не математичні моделі отримання прибутку, скритність, сектантство за своєю суттю. Найближчим часом очікується, що фінансові піраміди Evert Network і Evo Binary, який подаються українцям як щось нове, спіткає доля сумнозвісного MMM і Helix, адже лідери компанії мають багатий досвід в обдурюванні населення за старим принципом.

За даними ГО АІ «Профіт», в Україні на даний час діють більше 7 великих і понад 60 дрібних і середніх фінансових пірамід. Кількість коштів, які щорічно вимиваються з бюджету України і кишень населення, – це сотні мільйонів доларів (не десятки і не гривень) [280].

Недостатня узгодженість інституційних механізмів породжує суперечності *між новими формами СК і традиційними способами їх використання*. “У процесі соціалізації економіки нові відносини (неформальні зв’язки) складаються наперекір формальним застарілим або недосконалим відносинам.

Вони не мають жорсткої зобов’язуючої регуляції, базуються на моральних нормах, установлюють стосунки координації, об’єднують людей, що мають спільні або односпрямовані інтереси. У ситуації, коли держава не в змозі забезпечувати неупереджене керівництво соціальними процесами, що постійно змінюються, виникає попит на тіньовий СК, що формується за рахунок корупційних зв’язків і взаємодіє з державою” [221]. Ці зв’язки ґрунтуються на специфічних виробничо-розподільчих горизонтально та вертикально впорядкованих відносинах. СК у цих відносинах має специфічну структуру. Він передбачає взаємодію представників влади, фінансового сектору економіки і подекуди кримінальних елементів. Такий СК реалізує інтереси учасників мережі, породжує специфічні форми взаємної підтримки – протекціонізм, фаворитизм, кумівство.

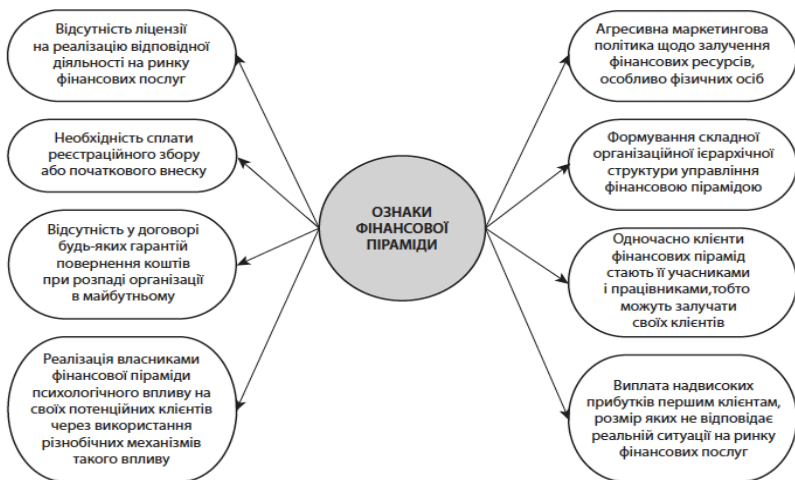

Рис.2.8. Характерні ознаки фінансової піраміди

Джерело:[256]

Частка тіньового сектору економіки у % до обсягу ВВП України дуже значна (рис. 2.9).

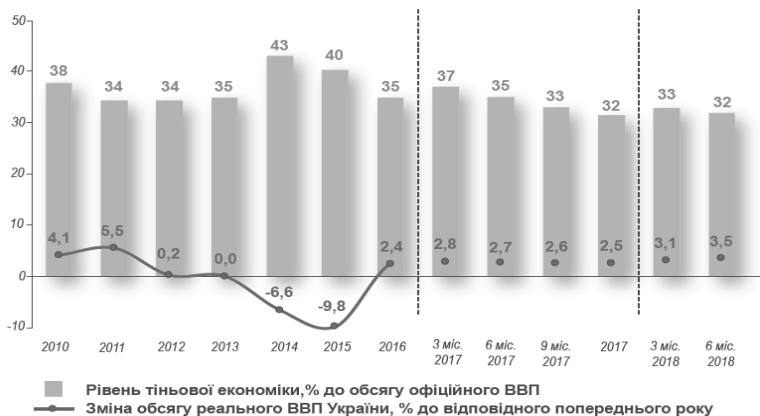

Рис. 2.9. Інтегральний показник рівня тіньової економіки України (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту (зниження) реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: [145]

Прояви корупції найбільше виявляються в неефективності інституційного середовища, в існуючих адміністративних бар'єрах, наприклад, при отриманні доступу до ресурсів і прав власності на них – реєстрації підприємств, отримання права на оренду приміщень, права на здійснення господарської діяльності тощо. Як справедливо зазначають Длугопольський О.В. та Івашук Ю.П., «Корупція існує, тому що бюрократ “розпоряджається” ресурсами, які йому не належать (бюджетними коштами, сировинними ресурсами, соціальними пільгами тощо), шляхом прийняття або неприйняття тих чи інших рішень» [126, с. 16].

Підтвердженням відсутності дієвої інституційної системи, здатної забезпечувати ефективну взаємодію влади та бізнесу в Україні, є дані рейтингу Світового банку Doing Business-2019, який описує легкість ведення бізнесу. В ньому Україна посіла лише 71 місце серед 190 країн [59].

Корупційні схеми складають специфічний механізм взаємодії між учасниками економічних відносин, часто стають більш зручними для розв'язання певних проблем. Вважається, що так простіше і легше розв'язати їх проблеми.

Як зазначає Л. Єлісеєва, «соціальний капітал може розвиватися так, що виробляє стійку систему негативних зовнішніх ефектів. Найбільш поширеною формою антисоціального капіталу є корупція, яка базується на соціальній нормі хабарництва»[140].

У трансформаційний період прикладом формування негативного СК є корпоративізм. В основу взаємодії корпоративних груп покладаються відносини патронажу і клієнтських зв'язків, які практикуються всередині еліти й субелітних груп. «Специфіка бюрократичного корпоративізму полягає в тому, що групи інтересів є частиною державної машини, а взаємодія і досягнення згоди вибудовуються на основі адміністративних зв'язків. Відносини олігархічного корпоративізму виникають тоді, коли правлячий клас прагне насамперед примножувати власні матеріальні блага через канали політичної ренти, а держава підпорядковується впливу олігархічних сил, економіко-політичних кланів. За цих умов переважна маса ресурсів власності концентрується в руках економічної олігархії, а владні повноваження здійснює контрольована олігархією адміністративно-

політична еліта. Між ними встановлюються тісні стосунки на основі механізму корупції» [90, с. 9-10]. В Україні олігархічна корпоративізація суспільства привела до того, що законодавці і чиновники стали бізнес-партнерами, налагодилася торгівля повноваженнями і супутніми їм пільгами і можливостями. «З утвердженням олігархічного корпоративізму підприємницька олігархія стала концентрувати в своїх руках левову частку ресурсів власності, а адміністративна і політична олігархія – широко використовувати у власних цілях владні повноваження» [90, с.10].

Отже, причиною виникнення корупції та тіншової економіки як форм негативного СК є формування «закритих» соціальних мереж. Вони мають доступ до певних економічних (фінансових, інформаційних та ін.) ресурсів і можуть вести недобросовісну конкуренцію, надаючи певні права чи можливості щодо використання цих ресурсів. Головною причиною отримання такого доступу в Україні «виступає державний монополізм, що ґрунтується на дії політичних і адміністративних механізмів. Ті, хто створює такі механізми, займають позиції суб'єктів, які є рентоотримувачами у цих соціальних мережах» [105, с.33].

Недостатня узгодженість інституційних механізмів формує також суперечливість у механізмах формування та розподілу соціальної ренти.

Узагальнюючи сутність СК як результату розвитку соціально-економічних відносин, способи його втілення у соціально-економічну дійсність, а також чинники, що визначають його формування у сучасній економіці, зазначимо, що соціальна рента у сучасних умовах господарювання виступає як суперечлива форма доходу від соціальних інвестицій або інших соціальних дій.

Сутність, види, форми існування, умови виникнення, способи формування й вилучення соціальної ренти на різних рівнях функціонування економіки складаються залежно від низки причин: специфіки використання прав власності на економічні ресурси; різниці у доступі до інформаційних, фінансових, комерційних ресурсів і можливостей їх ефективного використання; масштабів соціальних інвестицій; існування спільних норм, цінностей; наяв-

ності особистих зв'язків, доступу до соціальних мереж, належності до певних бізнесових чи інших спільнот.

У таблиці 2.9 наведено особливості формування соціальної ренти на різних рівнях функціонування соціально-економічних відносин.

Отже, наслідки нагромадження СК приносять як позитивний, так і негативний результат.

Таблиця 2.9

**Особливості формування соціальної ренти
в сучасній економіці**

Рівень формування	Вид соціальної ренти	Умови, причини та способи формування (вилучення)	Форма існування, соціальна вигода	Отримувачі
Мега- та макрорівень	Соціальна рента І	Умова – різниця в інституційному середовищі різних країн (наприклад, доступі до світових ринків), причина – право на використання ресурсів певної країни; звичаїв, норм суспільної поведінки; розвиток системи освіти;	Частина прибутку, яку отримують завдяки належності до визначеного інституційного середовища;	Посадові особи, причетні до прийняття рішень про доступ до міжнародних ринків, надання ліцензій на використання ресурсів.
		гарантування соціальних і економічних свобод;	Політичні дивіденди – голоси виборців; корупційні доходи (у т.ч., “відкати” та інші тіньові доходи).	

		співробітництво з бізнесом і громадянським суспільством; надання урядових грантів; патронат або клієнтелізм.	Доступ громадян до локальних мереж у світі, участь у міжнародних проєктах, досягнення ділової досконалості тощо.	Громадянське суспільство
Мікрорівень Мезорівень	Соціальна рента II	<p>Умова – різниця у доступі до інформаційних, фінансових, комерційних ресурсів та ефективності їх використання. Причина – специфікація прав на ресурси як результат належності до певної бізнесової чи іншої групи.</p> <p>Способи забезпечення – угоди про ДПП, прийняття на місцевому рівні рішень на користь певних господарських суб'єктів; застосування сучасних засобів комунікації місцевої влади і громадянського суспільства; Інвестиції підприємств у людський і соціальний капітал</p>	Голоси виборців (політична рента представників місцевої влади), Частина прибутку, яку отримують за рахунок зниження трансакційних і виробничих витрат; збільшення фінансових і матеріальних ресурсів, зниження ризиковості бізнесу	Підприємства, керівники підприємств, окремих відділів, окремі працівники, які використовують свій статус, репутацію, імідж, корпоративну соціальну відповідальність, ділові якості для зниження трансакційних витрат

Напорівень	Соціальна рента III	Умова – соціальна стратифікація, різниці у доступності до певних ресурсів; наявність і використання особистих зв'язків; освіта, талант, особливі професійні та комунікаційні здібності тощо.	Частина прибутку, що виникає за рахунок використання індивідуальних (особистих) якостей та соціальних зв'язків; соціальний статус тощо.	Окремі особи, які використовують свій соціальний капітал (уміння, талант, здібності, компетенції, ділові зв'язки тощо).
		Причина – специфікація прав на ресурси як результат належності до певної групи та виняткове право на формування навиків соціальних зв'язків. Способи отримання – використання соціальних мереж, зв'язків, норм і цінностей в економічній поведінці окремих громадян.		

Джерело: складено авторами

Причини суперечливого характеру процесів нагромадження соціального капіталу в Україні значно пов'язані з інверсійним характером ринкової трансформації економіки, неефективністю методів державного регулювання економіки, недостатньою угодженістю інституційних механізмів.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК РЕСУРСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Ефективність використання соціального капіталу: довіра, мережі, цінності

Використовуючи запропоновані нами у таблиці 1.7 критерії оцінювання ефективності соціального капіталу, що включають методи вимірювання та показники соціальної й економічної ефективності СК, розглянемо його ефективність на різних рівнях функціонування економіки України. Насамперед зазначимо, що існує безпосередній зв'язок між показниками соціальної та економічної ефективності СК. Показники соціальної ефективності ми пов'язуємо з рівнем сформованості СК, що визначається показниками міри його присутності на певних рівнях господарювання за основними показниками (довіра, мережі, цінності), а ефективність використання – з результатами його впливу на соціально-економічні процеси. Зауважимо, що через специфіку СК його однозначну кількісну оцінку дати неможливо, тому дослідження зосереджено на обґрунтуванні головних якісних характеристик та тенденцій і соціально-економічних результатів його присутності та використання.

Сформованість і ефективність функціонування СК на нанорівні визначається характеристиками соціальної ідентифікації громадян; показниками їхньої включеності у суспільне життя; тісністю взаємозв'язків; надійністю усталених норм поведінки; переважаючими нормами та цінностями, стандартами економічної поведінки. На даному рівні важливою характеристикою СК виступає соціальна ідентифікація, що означає сприйняття й усвідомлення людиною себе як члена певної соціальної групи, визнання нею атрибутів, цінностей, звичаїв та цілей цієї групи при формуванні її економічної поведінки. Таке визнання означає формування почуття спільності економічних, політичних та інших інтересів членів групи;

ментальної, культурної тотожності з ними; схожого способу життя; віднесення себе до певних соціальних груп або верств чи страт (наприклад, до певної професійної групи, інтелектуальної чи фінансової еліти, службовців, середнього класу, поколінь Y і Z тощо) [362]. До показників, що характеризують самоідентифікацію громадян, відносять їх добробут, соціальний статус, зайнятість, професійне зростання. Певною мірою вони виступають важливою умовою і результатом формування СК.

Однак нагромадження СК залежить від прагнення громадян згуртуватися для розв'язання спільних проблем, як свідчать соціологічні дослідження, воно незначне. Позитивними характеристиками та соціальною вигодою згуртованості виступають сильні соціальні мережі, довіра, сприйняття осіб відмітними ціннісними орієнтаціями; ідентифікація та зв'язок окремих громадян зі спільнотою, державою; довіра до суспільних інститутів інститутів; сприйняття справедливості; солідарність, взаємодопомога, дотримання норм і правил; залученість до управління соціально-економічними процесами. Тому у соціальному плані важливим показником ефективності СК є залучення, участь і ставлення громадян до організацій громадянського суспільства, а також сприйняття ними процесу реформ в Україні.

За результатами Національного опитування USAID/ENGAGE (грудень, 2018 р.), "...на запитання «Чи берете Ви участь у житті Вашої громади (будинку, вулиці, району)?» відповідь: «Так, я регулярно беру участь у зборах громади та інших громадських заходах» дали 7% опитуваних (вибірка складала 2073 осіб); «Я рідко беру участь у зборах громади та інших активностях» – 22%; «Я не беру участь, бо не маю часу» – 31%; «Я не беру участь, бо мені це нецікаво» – 38%. Не брали участь у громадських організаціях з різних причин 77% опитуваних” [230]. Більшість українських громадян не проявляли бажання брати участь у розв'язанні проблем місцевого розвитку, не належали до громадських організацій, не брали участь у прийнятті колективних рішень, не подавали скраг чи інформаційних запитів представникам державних органів (53-58%) [230].

Також більше 60% опитаних не ініціювали й не брали участь у підписанні петицій до органів влади різного рівня, в

обговоренні законопроектів, офіційних дорадчих органах; не повідомляли про випадки корупції. Лише близько 40% опитаних обізнані у питаннях про можливості скаржитися до місцевих органів щодо інфраструктурних питань, участі в акціях з конкретних питань, створення будинкового, вуличного чи квартального комітету та участі в ньому, подачі офіційних запитів чи скарг до державних органів, ініціювання та підписання електронних петицій та ін.

Отже, більшість громадян не бажають об'єднуватися для розв'язання спільних проблем – “нагромадження СК на нанорівні відбувається дуже повільно і не демонструє значної віддачі у вигляді зростання добробуту чи розв'язання інших соціальних питань” [230].

Зазначимо, що на нанорівні формується і негативний СК. Зокрема, існують прояви корупції як результат використання влади (посади) окремими особами в економічних відносинах. Корупція обмежує нагромадження позитивного СК [212, с.15-20]. Чинники існування корупції в Україні закладено у механізмах організаційної культури суспільства, інституційній структурі та механізмах регулювання економічних відносин. Рівень довіри до суспільних інститутів безпосередньо впливає на рівень корупції.

У проявах корупції існують регіональні відмінності. Це означає, що її чинниками часто виступає суб'єктивний фактор. Відносно частіше з вимогами хабаря стикалися мешканці південних регіонів, молодші та більш заможні опитані; 27% зазначили, що робили подарунок (у вигляді цукерок, алкоголю тощо) як подяку за лікування або медичні послуги протягом останніх 12 місяців. Частіше за інших про такий спосіб подяки говорили на Заході та у Центрі. Дві третини опитаних підтримують запровадження системи розподілу витрат на лікування, коли певна частина оплачується державою, а іншу платить пацієнт, 25% – проти такої ініціативи.

Недовіра до інституцій, тим не менше, не стимулює до самостійності чи прагнення громадян спільно розв'язувати соціальні проблеми регіонального рівня. За співфінансування витрат за лікування частіше висловлювалися у західних і

центральної регіонах, молодші та більш заможні респонденти. А серед тих, хто зазначив, що не проти такої системи фінансування витрат на медичні послуги, 33% зазначили, що готові потратити на це не більше 5% від загальної вартості, 26% не більше 10%, 13% – не більше 20% і 14% готові оплатити чверть вартості лікування [284].

Серед суб'єктивних чинників, що сприяють формуванню СК, важливе місце займають соціально-психологічні, що здатні об'єднувати або роз'єднувати суспільство. Українцям властиво надавати найбільшій значущості самоідентифікації їх з родичами і друзями, громадянами України, людьми одного покоління, жителями міста (села). А найбільше об'єднує їх, на думку соціологів, «...прагнення спільно долати труднощі життя в країні, відчуття втрати нормального життя, віра в ліпше майбутнє, спільні труднощі життя, родинні чи товариські почуття, невдоволеність владою» [322, с.46].

За даними Моніторингу електоральних настроїв українців, проведеного Соціологічною Групою «Рейтинг» 19 жовтня – 2 листопада 2018 року, в Україні 41% вважали, що державі найбільше не вистачає стабільності, ще 40% – порядку, по 35-36% – достатку та розвитку, по 27% – єдності та справедливості. Основні загрози, які, на думку опитаних, найбільш актуальні сьогодні для України, – це економічний занепад (59%), масовий виїзд українців за кордон (59%) та зuboжіння населення (51%). На особистісному рівні головними проблемами респонденти вважають підвищення тарифів на комунальні послуги (59%), низький рівень зарплат і пенсій (52%) та підвищення цін на основні товари (42%). Війна на Сході, як особиста проблема, хвилює 28% респондентів, хабарництво і корупція у владі, відсутність роботи, неякісна медицина – по 17-19%, недостатній рівень соціального захисту – 11% [208].

Довіра до дій суспільних інституцій виступає найважливішим показником СК суспільства. Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 26 березня 2019 року (опитано 2017 респондентів), показало в цілому негативне ставлення суспільства до усіх соціальних реформ (Табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Ставлення громадян України до соціальних реформ
(29.03.19 р.)**

	Позитивне	Негативне	Байдуже	Важко відповісти
Земельна реформа	15,9	48,5	14,1	21,5
Медична реформа	18,6	65,2	7,6	8,6
Пенсійна реформа	14,1	61,5	11,1	13,2
Реформа освіти	20,4	41,2	16,7	21,6
Судова реформа	13,0	43,4	16,4	27,2
Запланована масова приватизація державних підприємств	13,7	48,9	13,9	23,4

Джерело: [286]

Рівень сформованості СК необхідно оцінювати з погляду співпраці на місцевому рівні задля поліпшення умов життя і зростання добробуту. Умови життя можна поліпшити за допомогою громадської ініціативи, коли громадяни мають віру у розв'язання проблем, якщо вони розв'язуються спільними зусиллями. Успіх залежить від урахування специфіки місцевих економічних, політичних, культурних умов. Дуже важлива спільна діяльність індивідів та їх об'єднань. Дані опитування засвідчують загалом невисокий рівень обізнаності громадян з реформами у різних сферах. Так, частка громадян, за даними наведеного опитування, які засвідчили, що «знають багато», коливається від 10-11% – у випадку реформи системи охорони здоров'я та децентралізації, до 2% – у випадку реформи фінансового сектору. А більшість опитаних «нічого не знає» про реформу фінансового сектору (72%), реформу управління державною власністю (66%), дерегуляцію та розвиток підприєм-

ництва (64%), реформу державного управління (62%), податкову реформу (57%), програму енергонезалежності та реформу енергетики (56%). Близько половини респондентів (51-49%) «нічого не знають» про реформу національної безпеки й оборони та реформу сільського господарства. Близько 40% опитаних «нічого не знають» про реформу правоохоронної системи та судову реформу, близько 30% – про оновлення влади та люстрацію, реформи освіти і поліції, децентралізацію та реформу місцевого самоврядування. Найменше виявилось тих, хто нічого не знає про реформу системи охорони здоров'я ("нічого не знають" про неї лише 13% респондентів). Оцінюючи вплив реформ і дій влади у різних сферах на своє особисте становище, більшість респондентів (55-76%) указала на відсутність такого впливу практично в усіх сферах (крім охорони здоров'я). Незначне переважання позитивних оцінок над негативними простежується щодо децентралізації (23% проти 20%) та реформи місцевого самоврядування (20% проти 15%). Приблизно однакові частки негативних і позитивних оцінок – щодо реформи системи національної безпеки та оборони (17% проти 19%). Вплив реформ поліції позитивно оцінюють 17%, негативно – 24% опитаних. Щодо решти сфер, то негативні оцінки значно переважають над позитивними. Найбільш негативно оцінюється вплив реформи системи охорони здоров'я: більше половини респондентів (57%) назвали цей вплив негативним [286].

Респонденти, які добре обізнані з реформами, набагато частіше схильні вважати її вплив позитивним. Зі зменшенням рівня обізнаності значно зростають частки тих, хто не відчуває впливу реформи або відчуває її негативний вплив. Якщо серед громадян, які нічого не знають про децентралізацію і реформу місцевого самоврядування, її позитивний вплив засвідчують 5% опитаних, то серед тих, хто дещо знає, – вже 26%, а серед добре обізнаних – 60%. Вплив реформи охорони здоров'я вважають позитивним 3% тих, хто про неї нічого не знає, проте вже 9% – тих, хто дещо знає, і 28% тих, хто добре знає про цю реформу. Для реформи освіти ці показники становлять, відповідно, 3%, 14% і 46%; для реформи поліції – 3%, 18% і 57%. [291]. Цей

факт важливий для обґрунтування необхідності більшої поінформованості громадян щодо реформ, важлива умова згуртованості суспільства. У 2018 році лише 20% опитаних були певні, що Україна зможе здолати труднощі протягом найближчих років, а 15% вважали її взагалі неспроможною це зробити» [291].

Ще однією, більш важливою умовою, здатною згуртувати суспільство, виступає розуміння політичної ситуації в суспільстві та сприйняття її як сприятливої чи несприятливої для майбутнього розвитку. Так, суспільна довіра українців значно змінилася після виборів Президента В.Зеленського: «У червні 2019 року переважна більшість українців (60,5%) повірила в успішність реформ в Україні: були переконані в успіху 16,5%, ще 44% загалом вірили, хоча й мали деякі сумніви»[261].

Дослідження 2019 року засвідчували впевненість більшості громадян у здатності України подолати існуючі проблеми (34,5% громадян були впевнені, що це станеться протягом найближчих кількох років, 44% відносили розв'язання проблем на більш віддалену перспективу і лише 9% вважали, що Україна не здатна впоратися з проблемами та труднощами). Зате істотно менше громадян сьогодні поділяють думку, що «держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним» – 29% (торік було 44%)» [286].

За результатами опитувань соціологи стверджують, що українці схильні вважати, що держава повинна мати сильний вплив і на економіку, і на особисті свободи [323]. Якщо у 2014-2015 рр. більшість українців вважали основними проблемами війну на Сході, корупцію в держорганах, зростання цін, низький рівень життя, тарифи, безробіття, то на сьогодні зросла пріоритетність потреб самої людини і її сім'ї. За результатами дослідження самооцінки впливу різних чинників на власне життя виявилось, що приблизно 20% громадян вважають, що це залежить від них самих; приблизно третина – від них самих і зовнішніх обставин; інші – від зовнішніх обставин [215].

СК має різні форми існування. Він, наприклад, складається на рівні мешканців багатоквартирного будинку, що проявляється у створенні ОСББ, яких на початку 2020 року вже нараховувалося більше 34 тис. За даними Державної служби статис-

тики, кількість зареєстрованих ОСББ в Україні становить 34 104. (рис. 3.1).

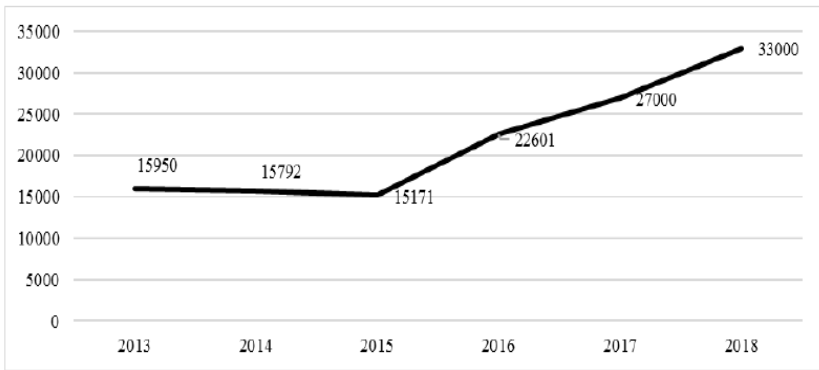

Рис. 3.1. Кількість ОСББ в Україні, 2013 – 2018 рр.
Джерело: [119]

ОСББ створюються на правах сумісної власності співвласників будинку з метою самостійного прийняття рішень щодо використання коштів та якіснішого утримання будинку. ОСББ мають свій статут, де визначено права, обов'язки, функції співвласників. Однак справжнє бажання разом розв'язувати спільні проблеми не завжди формується в цих об'єднаннях, тому про існування СК можна говорити лише як про бажаний результат їхнього функціонування. Суть СК таких об'єднань полягає у створенні спільного блага через активізацію зв'язків між людьми. Часто їхні учасники не мають можливості інвестувати у спільний СК через відсутність коштів чи вільного часу.

Отже, на наноекономічному рівні такі напрями формування СК як удосконалення організаційних взаємовідносин між громадянами, суб'єктами економічної діяльності, місцевими органами самоврядування, орієнтованих на розв'язання як виробничих, так і соціальних завдань на принципах рівноправності, прозорості, довірливості, виступають головними механізмами його нагромадження. Їх складовими виступають чинники збагачення людського капіталу, удосконалення господарського законодавства та соціальних інституцій, поширення підприєм-

ницької культури, економічної демократії та ін. Соціальний же результат формування СК на нанорівні – зростання добробуту; соціальна захищеність; ефективна зайнятість; комфортність життя; поширення соціального підприємництва; реалізація економічних прав; захист економічних інтересів.

Одним із показників ефективності СК на нанорівні можна вважати задоволеність різними аспектами життя громадян. За оцінками соціологів, найбільше жителі України задоволені своєю сім'єю (77%), дітьми (78%), стосунками із оточенням (77%), особистим життям та своїми знаннями і вміннями (70%). Респонденти були швидше задоволені, аніж не задоволені такими сторонами життя як наявні можливості бути незалежним (58%), робота (63%), можливість участі у громадському житті (44%), житлові умови (57%), можливість впливати на те, що відбувається з ними (50). Найбільше опитані не задоволені рівнем добробуту та питаннями безпеки, впевненості в майбутньому. Зокрема, рівнем своєї матеріальної забезпеченості незадоволені – 57%, мірою впевненості у завтрашньому дні незадоволені – 62% [277].

Порівняно із 2017 р. у 2019 р. українці більше задоволені рівнем особистої свободи, можливостями впливати на власне життя та життя суспільства. Зокрема, показник задоволеності можливостями участі в громадському житті зріс із 32% в 2017 році до 44% в 2019 році, можливістю бути незалежним – із 45% в 2017 р. до 58% в 2019 р., можливістю впливати на те, що відбувається з ними – із 34% в 2017 р. до 50% в 2019 р. (Рис. 3.2).

Позитивною тенденцією, що, на наш погляд, характеризує нагромадження СК на нанорівні, став розвиток соціального підприємництва. Це діяльність, спрямована на розв'язання/пом'якшення існуючих соціальних проблем і досягнення певних позитивних соціальних зрушень. Соціальне підприємство характеризується інноваційністю, здатністю самостійно вирішувати соціальні проблеми за рахунок доходів, отримуваних від власної діяльності, швидким зростанням масштабів і розширенням сфер діяльності, здатністю «знаходити можливості, акумулювати ресурси, розробляти нові рішення, які здійснюють довгостроковий позитивний вплив на суспільство»

[296]. Воно сприяє поширенню суспільної солідарності, підтриманню активності громадян. Соціальне підприємництво стрімко почало розвиватися з 2012 р., саме тоді було зареєстровано 1459 соціальних підприємств, а вже у 2018 р. їх налічувалося 41949 [276].

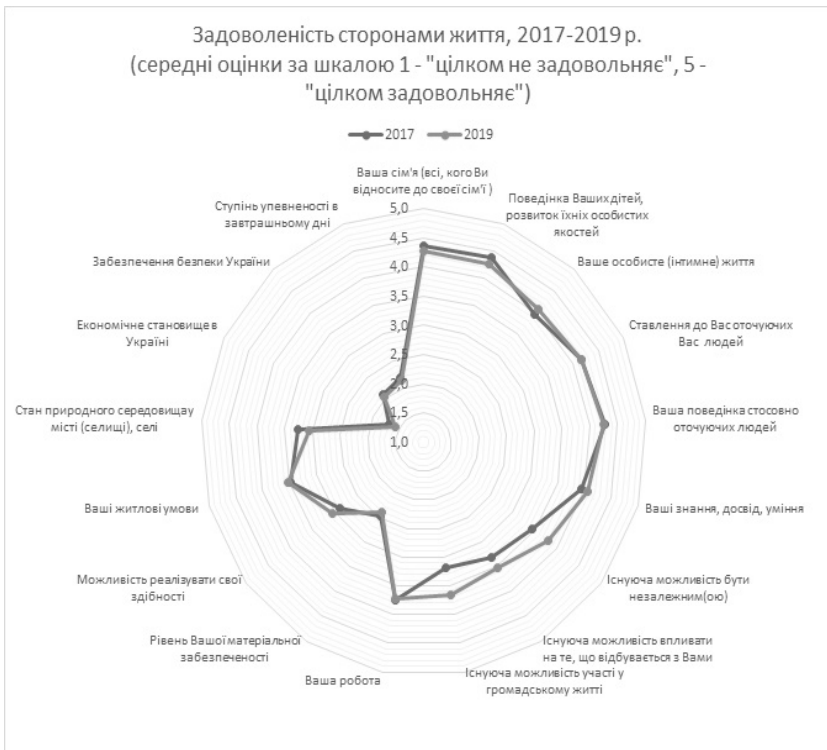

Рис. 3.2. Порівняння задоволеності українців різними сторонами життя у 2017 та 2019 роках

Джерело: [302]

Мікроекономічний рівень формування СК стосується внутрішнього стану та соціальних характеристик зовнішньо-економічних відносин підприємства (організації). Внутрішні елементи

підприємства, що уособлюють СК, це: організаційна культура підприємства; принципи організаційної поведінки, норми і цінності, втілені в принципах функціонування підприємства; КСВ та її втілення у конкретних заходах (звітність із КСВ), зниження трансакційних витрат за рахунок ведення переговорів та укладання контрактів, здійснення специфікації і захисту прав власності, дотримання договірних зобов'язань, слідування загальним правилам поведінки; віддача від соціальних інвестицій; зростання продуктивності за рахунок соціальних інновацій (нова споживча цінність продукту, нові компетенції, нові ринкові можливості); зростання ринкової вартості фірм; підвищення ефективності нових мотивів і стимулів; зменшення витрат на координацію економічної діяльності; розвиток ключових компетенцій; доступ до нових ринків; соціальна рента I і II типу.

Створений у 2000 році Глобальний договір ООН, що скеровує та підтримує глобальну бізнес-спільноту у просуванні цілей та цінностей ООН через відповідальні корпоративні практики, виступає важливим чинником формування СК підприємств. Соціальна відповідальність українського бізнесу спрямована на : "...трудові відносини, антикорупційні практики, екологічна відповідальність, відносини зі споживачами, розвиток регіонів. 75% (із 400 опитаних) соціальну відповідальність розуміють як розвиток і поліпшення умов праці персоналу, 34% – як захист і підтримку споживачів, 34% – як інвестиції в розвиток регіону, 28% – як допомога воїнам АТО і мешканцям зони АТО, 28% – як благодійну допомогу, 27% – як участь у розробці реформ та законів, 26,5 – як здійснення екологічних проєктів, 23% – як боротьбу з корупцією, 22 – як допомогу переселенцям" [294, с.18]. У 2018-2019 рр. 31 компанія витратила понад 411 млн грн на соціальні проєкти [266].

В Україні на даний час реалізується Стратегія сприяння розвитку СВБ в Україні на період до 2020 року» та розроблена «Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року». Дякуючи її реалізації передбачається приплив іноземних інвестицій в Україну до 2025 року – на суму 16 млрд. дол., а до 2030 року – на 17,5 млрд. дол. [188].

Ці практики не набули ще достатнього поширення. Більшість компаній не показують себе саме як соціально відповідальні, пояснюючи це браком коштів або часу на соціальні заходи. Нагромадження СК підприємств дає можливість скорочувати трансакційні витрати, пов'язані із веденням переговорів, укладанням контрактів, зниженням витрат на контроль за дотриманням угод та ін.

СК підприємства може мати й негативні прояви. Як зазначає Звонар В.П., «...такими проявами є корупційний обмін і тіньові відносини між суб'єктами. Щодо корупційного обміну, то його сторонами є представник публічної влади, який приймає державницьке рішення (або та особа, що має на нього вплив), і суб'єкт економічної діяльності, зацікавлений у неправомірному прийнятті чи неприйнятті вказаного рішення і готовий за це розрахуватися хабарем. Вигода для обох сторін від корупційного обміну має виправдовувати ризики його здійснення, тобто зазвичай досить висока» [154, с. 136].

Показниками СК на мезорівні виступають такі: рівень довіри в громаді; довіра до держави; якісні характеристики взаємодії між громадянами, представниками сфери бізнесу та місцевих органів самоврядування; дотримання спільних цінностей. Такі відносини можуть мати й негативний ефект. «При неузгодженості стосунків, наприклад, для ведення бізнесу можуть створюватися адміністративні бар'єри при отриманні доступу до ресурсів і прав власності на них, дозволів на здійснення господарської діяльності та контролю за нею» [142, с. 73].

Відносини, що складаються на вертикальному рівні взаємозв'язків між суб'єктами різних рівнів господарювання та управління, в Україні мають специфічний характер. Як стверджують Воловодова О.В. та Іщенко О.В., в Україні склалася «...неформальна модель соціальних відносин “вертикальної ієрархії”». До її характеристик автори відносять: “...1) наявність трьох різних суперечливих моделей соціальної взаємодії (“влада+великий бізнес”, органи самоорганізації населення, недержавні організації); 2) відсутність спільних, підкріплених базовими смислами та цінностями формальних правил взаємодії; 3) домінування примусово введених корпорацією неформальних

правил, що дискримінують громадян та їх об'єднання – не допускають до прийняття та реалізації рішень з питань відтворення і використання ресурсів (власності, доходів, повноважень та ін.); 4) значний потенціал суперечливості, напруги, конфліктності соціальних відносин і соціальна дезінтегрованість місцевих спільнот; 5) демотивованість громадян стосовно участі у вирішенні місцевих проблем; 6) відсутність активності з боку громадян та їх об'єднань” [85].

Наведені характеристики показують недостатню зрілість СК на мезо- і на макрорівні, що потребує зміни форм нагромадження СК, зокрема, активізації роботи громадських організацій, здатних впливати на діяльність місцевих органів та формувати довіру до влади. Засобами впливу на владу з боку громадських організацій виступають такі: взаємодія з засобами масової інформації (71%); утворення сильних об'єднань (асоціацій, рухів) громадських організацій (63%); звернення до світової спільноти, міжнародних організацій (60%); публічне обговорення (круглі столи, слухання) нагальних суспільних проблем (58%) – делегування представників громадських організацій на державні посади (в уряді, міністерствах, органах місцевого самоврядування тощо) (54%) [111].

Кількість громадських організацій динамічно зростає (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Зростання кількості громадських організацій в Україні
у 2013-2018 роках**

Недержавні організації	01.01.2013 р.	01.01.2014 р.	01.01.2015 р.	01.01.2016 р.	01.01.2017 р.	01.01.2018 р.	01.01.2019 р.
Громадські організації	7450	7728	7582	7032	7598	8046	9183
Профспілки та об'єднання профспілок	2885	2972	2889	2632	2689	2760	2867
Благодійні організації	1405	1499	1593	1538	1683	1772	1969
Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків	1501	1621	1599	1710	2608	2799	3480

Органи самоорганізація населення	1426	1503	1372	1415	1497	1552	1644
----------------------------------	------	------	------	------	------	------	------

Джерело: [119]

СК громад сприяє їх динамічному розвитку та реалізації їхніх потреб і можливостей. Він поступово формує сучасні інституційні механізми для підтримання діалогу між публічним і приватним секторами, сферою бізнесу, навчальними закладами, недержавними організаціями, а тим самим сприяє становленню довіри всередині громади, формуванню регіональної ідентичності, досягненню стабільності та інтегрованості громади, підсиленню дієздатності органів самоврядування для забезпечення ефективного управління громадою.

Дослідники наголошують на існуванні в Україні низки перешкод у розвитку громадянського суспільства: відсутність досвіду демократичних практик; доступу до фінансової підтримки, відсутність інвестицій для соціального підприємництва, недостатня співпраця з органами місцевої влади [245].

Умовою та каталізатором нагромадження СК на мезорівні стала бюджетна децентралізація, підкріплена можливістю самостійного розв'язання економічних і соціальних проблем. “Частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів зросла з 2,5 % у 2012-2014 роках до 30 % у 2018 році (в основному за рахунок передання окремих податків і зборів до місцевих бюджетів). У 2018 році обсяг місцевих бюджетів уперше перевищив обсяг державного бюджету і склав 52 % консолідованого бюджету України. У 2019 році ця частка складала 50%, а у першому кварталі 2020 року – 40,8% [120, с.11; 119].

Ефективною характеристикою нагромадження СК є рівень розвитку комунікацій, можливість дистанційної взаємодії за допомогою соціальних мереж. Мережеві взаємовідносини дають можливість замінити вертикальні взаємозв'язки горизонтальними, що сприяє “розмиванню” зв'язуючого СК і відкритих соціальних мереж з поступовим послабленням локалізованих територіальних зв'язків. “У 2018 р. кількість абонентів Інтернету з наданням широкомугового доступу в Україні становила 23845,3 тис. осіб

(у т.ч., домашніх – 21550,2 тис. осіб). Порівняно з 2013 р. – це у 3,9 разу більше. Порівняно з іншими країнами, це недостатньо високі показники – 37 (з 137 країн) місце за кількістю мобільних телефонів на 100 осіб; 63 місце – за чисельністю точок широко-смугового доступу на 100 осіб, 44 місце за рейтингом доступу до Інтернет у школах” [292]. Станом на 1 січня 2020 в Україні було 28 мільйонів 787 тисяч користувачів Інтернету, з яких фізичних осіб – 25 мільйонів 683 тисячі [119].

На основі Інтернет-мереж з’явилася можливість активізації залучення громадян до впровадження рішень суб’єктами політики на загальнодержавному та регіональному рівнях. Як підкреслює Рилач Н., «це дозволяє звузити розрив між суспільними очікуваннями від реформ та інституційною спроможністю органів державної і місцевої влади» [292].

На мезорівні у громадян характерне існування як зв’язуючого СК (пов’язаного їх існуванням спільних потреб усередині спільноти), так і СК, що сполучає, який базується у відкритих мережах і поєднує людей різних соціальних груп на основі слабкіших взаємозв’язків, що формуються ними вже свідомо на раціональних засадах. Такі зв’язки ґрунтуються на раціональній основі, унаслідок цього СК, що сполучає, вважається значно продуктивнішим.

Важлива роль СК полягає не лише у забезпеченні добробуту, а й у забезпеченні адаптації стратегій місцевого економічного розвитку до потреб розвитку спільноти. Це знаходить своє відображення у принципах вмотивованості поведінки територіальної громади (співпраці, координація дій щодо використання ресурсного потенціалу території). Територіально зорієнтований підхід передбачає спеціальні інституційні механізми для підтримання діалогу між публічним та приватним секторами на основі громад. «Щоб перетворитись на рушій локального розвитку, інституціалізація в громаді має досягти певного рівня, який забезпечуватиме утворення внутрішніх мереж, становлення довіри всередині громади; досягнення стабільності та інтегрованості громади в забезпеченні її розвитку; дієздатність органів самоврядування, виконавчих інститутів, їхню спроможність до

програмування та стратегування, що забезпечується ефективним управлінням громадою» [120, с.41].

Загальною закономірністю, навіть обов'язковим «правилом» для регіональних органів самоврядування в останні роки стала розробка довгострокових стратегій соціально-економічного розвитку областей, міст, ОТГ. Більшість таких стратегій розроблялася за методичними рекомендаціями та «шаблонами» західних партнерів-грантодавців. Важливою характеристикою роботи над стратегіями стала участь окремих громадян, представників малого і середнього бізнесу у розробці проєктів, які можливо реалізувати в рамках цих стратегій. Прикладом згуртованості громад стала їх участь у розробці та реалізації Стратегій інтегрованого розвитку міст (Одеси, Вінниці, Львова і Чернівців).

Наочним показником нагромадження СК на місцевому рівні вважається індекс публічності міст, який характеризує рівень прозорості, відкритості і підзвітності мініципальних органів влади та їх взаємодії з місцевими мешканцями. Він показує рівень доступу до інформації, доступність адміністративних послуг, оприлюднення нормативно-регуляторних актів, забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень, функціонування офіційного веб-сайту тощо. За цим показником за останні 5 років спостерігалось підвищення рівня відкритості та підзвітності українських муніципалітетів. Задовільний і високий рівень публічності визнаний у таких містах: Івано-Франківськ (78%), Київ (73%), Луцьк (72%), Вінниця (72%), Львів (72), Чернівці (72%), Чернігів (70%) та ін.[159].

Технологічно поширенню мережевих комунікацій на усіх рівнях функціонування економіки сприяють показники мережевої готовності країни. Україна посідає 79 місце у глобальному рейтингу мережевої готовності (IDI) серед 179 країн світу, (зростання індексу IDI на 2,06 бали за період 2007-2017 рр.). Це зумовлено розвитком та впровадженням нових інформаційних технологій, розгортанням телекомунікаційних мереж інноваційного типу, появою сучасних послуг і сервісів, що в свою чергу призвело до зміни якості інформаційного суспільства на національному рівні. Місце України у світовому рейтингу за таким показником, як фіксований та мобільний широкосмуговий до-

ступ до Інтернету з 2010 по 2017 рік змінювалося у діапазоні 70-90. У 2017 році – це 79 місце [339]. Індекс має такі складові: відсоток домогосподарств з комп'ютером, з доступом до Інтернету; пропускна здатність Інтернету (Біт/с) для кожного користувача; відсоток населення, охоплене мобільними мережами 3G, LTE/WiMax; фіксовані широкосмугові підписки на швидкісний Інтернет та ін. Доповнюючий і більш важливий для нагромадження СК показник – рівень інтеграції цифрових технологій, що характеризує: 1) електронний обмін інформацією підприємства; 2) соціальні медіа (блоги або мікроблоги, сайти для обміну мультимедійним вмістом, інструменти обміну знаннями; 3) великі дані; 4) хмари (хостинг бази даних підприємства, програмні додатки, програмне забезпечення CRM, обчислювальні потужності тощо [265]. «Цифровізація є визнаним механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість і якість економічної, громадської та особистої діяльності» [278]. Водночас дані соціологічних досліджень показують, що окремі громадяни використовують інтернет переважно для реалізації особистих потреб (Рис. 3.3).

До першочергових проєктів цифровізації відносять проєкти у сферах безпеки, освіти, охорони здоров'я, електронної демократії, життєдіяльності міст та ін. Розвиток цифрової економіки складає сучасну основу для формування нових видів і моделей ведення бізнесу, побудови соціальних мереж, а також взаємодії щодо навчання і перекваліфікації фахівців.

На макроекономічному рівні продуктом СК виступає суспільна згуртованість, соціалізація суспільних інститутів; розширення неформальних комунікацій; соціальне партнерство; задоволеність суспільними інститутами; зростання суспільного добробуту; нагромадження індивідуального, групового, колективного, корпоративного, суспільного капіталів; динаміка інтегрального індексу людського розвитку; розвиток ДПП; реалізація стратегій та програм соціально-економічного розвитку; конкурентоспроможність країни; відповідність між офіційно задекларованими та реальними нормами і цінностями, відсутність подвійних стандартів суспільної поведінки; прозорість

функціонування державних владних інституцій, що характеризує ступінь довіри держави до громадян; стабільності визнання та дотримання суспільних норм, правил і стандартів моралі у різних сферах і на різних рівнях функціонування економіки.

Розподіл користувачів послугами Інтернету за метою користування
(у % до населення, яке повідомило, що користувалося послугами Інтернету)

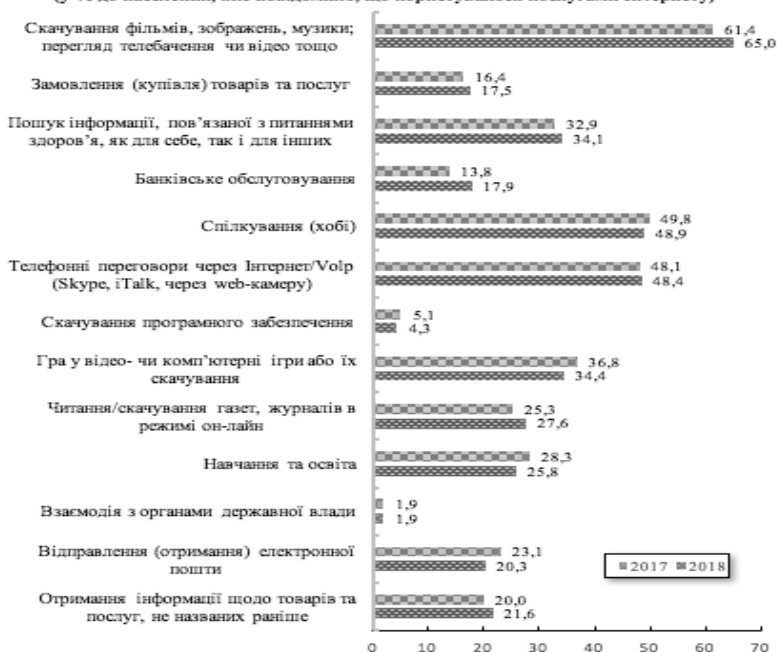

Рис. 3.3. Цілі використання Інтернету українськими споживачами

Джерело: [265]

Цінності в суспільстві несуть стандарти поведінки, спрямовує її до визначених дій з метою досягнення певних цілей. 75% українців вважають нормою дотримуватися законів, платити податки, стільки ж цікавляться українською історією і культурою, близько 70% вважають, що необхідно спілкуватися українською мовою; 59% опитуваних громадян бажають жити і пра-

цювати в Україні; 42% – підтримувати/допомагати людям, займатися волонтерством [235].

Соціалізація економічних відносин в Україні свідчить про те, що «ієрархія потреб поступово приходиться до європейської норми, де благополуччя, гармонія і любов не менш важливі, ніж безпека і свобода». На рис. 3.4 засвідчується, що навіть за два (2015-2017) роки в українців суттєво змінилася структура потреб так, що стала більш подібною на європейські стандарти життя:

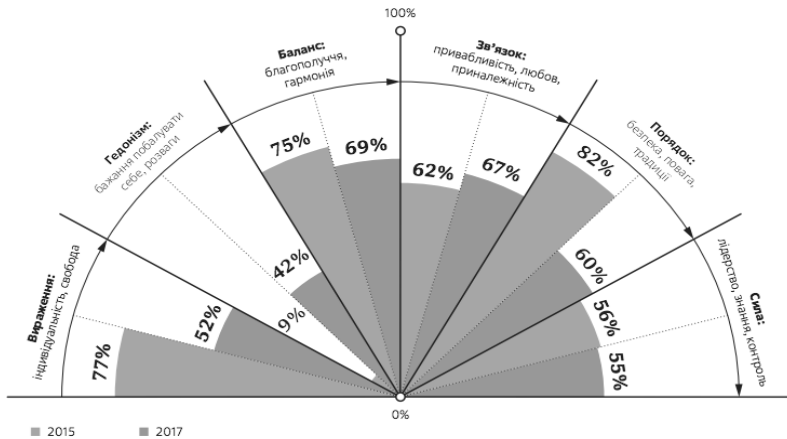

Рис. 3.4. Зміни в ієрархії потреб українців у 2015-2017 роках
Джерело: [204]

Розвиток СК наряду зі стимулюванням розвитку людського капіталу вважається одним із важливих завдань соціальної політики держави. В аналітичній доповіді Центра Разумкова «Розвиток людського капіталу : на шляху до якісних реформ» СК визначається як чинник збільшення продуктивності людського капіталу [294]. У «Цілях Сталого Розвитку: Україна» окремі аспекти нагромадження СК визначено у різних цілях, що стосуються добробуту, освіти, розвитку суспільних інститутів, державно-приватного партнерства та ін.

На мегаекономічному рівні СК втілюється у показниках соціальної конкурентоспроможності національної економіки, місця у світових рейтингах людського розвитку, легкості веден-

ня бізнесу, індексах мережевої готовності, індекс електронної участі тощо. Так, згідно з рейтингом 2018 року, найпозитивнішими сторонами ведення бізнесу в Україні є доступ до кредитів (29-те місце), отримання дозволів на будівництво (35-те місце), сплата податків (43-те місце). За швидкістю і процедурами відкриття бізнесу Україна посідає 52-ге місце, реєстрації майна – 64-те місце, захисту міноритарних акціонерів – 81-ше місце, виконання контрактів – 82-ге місце.

У рейтингу економічної свободи Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, її рейтинг в останні 10 років був нижчий від регіональних за загальносвітовими показниками (Рис.3.5):

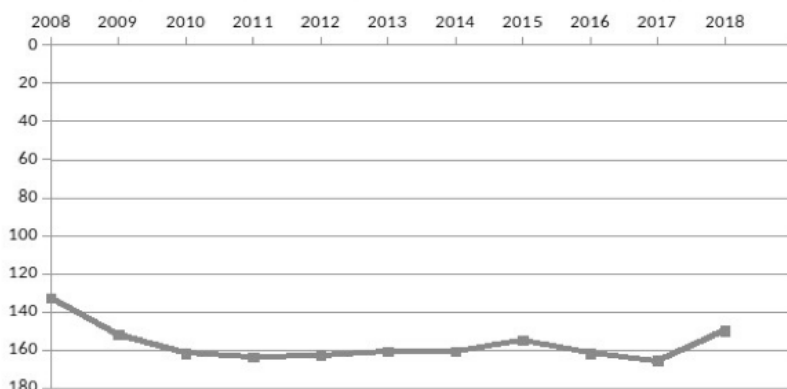

Рис. 3.5. Місце України в рейтингу економічної свободи у 2008-2018 роках

Джерело: [310]

У рейтингу "Економічна свобода у світі – 2020" Україна піднялась на 7 сходинок (138 місце із 162), але все ще залишається у групі найбільш економічно невірних країн, при цьому є там єдиною європейською країною [283].

Проблеми низького рейтингу фахівці пов'язують із корупцією, недостатнім розвитком ринків капіталу, недосконалістю законодавчої бази. Водночас Україна має значний прогрес у рейтингу легкості ведення бізнесу (Рис. 3.6).

На наш погляд, позитивними характеристиками ведення бізнесу, що сприяють формуванню СК в Україні, є поліпшення доступу до кредитів (29-те місце), отримання дозволів на будівництво (35-те місце), сплата податків (43-те місце), швидкість і процедури відкриття бізнесу Україна (52-ге місце), реєстрації майна (64-ге місце), виконання контрактів (82-ге місце) та ін. [339] .

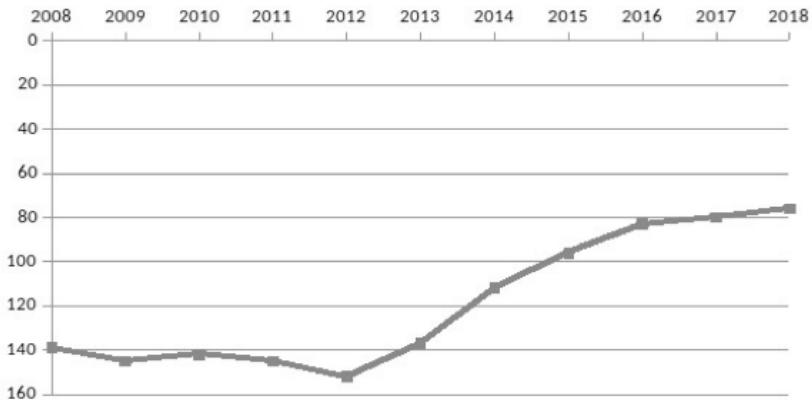

Рис. 3.6. Місце України в рейтингу легкості ведення бізнесу
Джерело: [339]

Зазначимо, що зміна інституційних норм ведення бізнесу дозволяє формувати СК за багатьма напрямками, наприклад: скасування зборів на реєстрацію підприємства; збільшення пайового внеску при отриманні дозволу на будівництво на розвиток міської соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури; упровадження вимог про деталізоване та негайне розкриття інформації про транзакції за участю пов'язаних осіб; використання електронної системи сплати податків, судових зборів; застосування електронної процедури сплати судових зборів при невиконанні контрактів.

Формування соціальних мереж для підтримання електронного урядування України стало основою нових підходів у взаємодії господарських суб'єктів між собою та з державними інституціями, які передбачають існування певних правил та

норм цієї взаємодії. На даний час ще існує низка проблем, основні з яких: «...невпорядкованість механізмів комунікації влади з бізнесом, позиціонування влади як головної, домінуючої, а не рівноправної сторони; диференційоване ставлення органів публічної влади до бізнесу; низький рівень соціальної відповідальності бізнесу, його рентазорієнтована поведінка; значний рівень корупції й тіньової економіки тощо»[162].

Формування СК на рівні взаємодії держави і бізнесу передбачає такі принципи та механізми: прозорість моделей взаємовідносин із залученням інститутів громадянського суспільства; забезпечення участі бізнесу у прийнятті політичних рішень; врахування корпоративних інтересів, захисті прав власності тощо. Держава має набути характеристик сервісної – спроможної розробити ефективні механізми та інструменти публічної політики та надавати якісні послуги громадянам, знайти способи активізації та зростання ролі громад у розвитку суспільства й економіки, поширення відносин партнерства між державою, урядом і громадянським суспільством на основі розробки стандартів і процедур участі усіх партнерів у виробленні і реалізації публічної політики.

На глобальному рівні результати соціалізації економіки та наявності й ефективності використання СК показують міжнародні рейтинги, до яких належать:

1) Індекс процвітання (позиція України 2018 р. – 111 зі 149 країн; 2019 р. – 96 місце із 167 країн) [37; 58]. Україна показала за 2018 рік кращі результати в галузі особистої свободи та освіти. А найнижчі показники тепер у сфері охорони здоров'я – 137 місце.

2) Індекс людського розвитку (88 місце серед 189 країн). Згідно з рейтингом ООН, індекс людського розвитку в Україні 0.751, очікувана тривалість життя в Україні 72 роки, очікувана тривалість навчання 15 років, а середня – 11,3 роки [35].

Індекс глобальної конкурентоспроможності (83-тє місце серед 140 країн). В Україні, згідно з рейтингом, 77-ме місце – за рівнем адаптації технологій, 110-тє місце – за рівнем розвитку державних інститутів, 131-ше місце – за рівнем макроекономічної стабільності, 94-тє місце – за станом охорони здоров'я, 58-ме – за рівнем інноваційних можливостей, 46-тє – за рівнем освіти, 66-тє – ринком праці [158]. Всесвітнім економічним форумом опубліко-

вано рейтинг країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 [247]. Україна посіла в ньому 81 місце. Протягом 2012-2018 років її місце змінювалося від 73-го (2012-2013 рр.) до 85-го (2016-2017 рр.). У 2019 році втратила дві позиції в Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) й опустилася на 85-те місце зі 141 країни [340].

3) За результатами щорічного дослідження «Індекс соціального розвитку» за рівнем соціального розвитку серед 128 країн за 2017 рік Україна зайняла 64 сходинку [3]. Україна погіршила свої позиції у 4 з 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 13 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці». Україна зазнала втрат за оцінкою інноваційної складової Індeksu – («мінус» 9 пунктів), інфраструктурної («мінус» 3 пункти) та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку («мінус» 2 пункти) [158]. У 2019 році Україна посіла 80 місце у рейтингу 149 країн [341]. У табл. 3.3 наведено узагальнену характеристику соціальної та економічної ефективності нагромадження СК в Україні на різних рівнях функціонування економіки, а також визначено майбутні тенденції зміни цих характеристик у напрямі до підсилення СК за усіма його напрямками – через поширення мереж, зміцнення довіри, утвердження норм і цінностей, що забезпечують нагромадження позитивного СК.

Узагальнення наведених характеристик соціальної та економічної ефективності СК дає право зробити такі висновки:

1) соціальні характеристики, що визначають рівень сформованості СК, свідчать про фрагментарність капіталізації соціальних відносин і, швидше, про наявність певного потенціалу для такої капіталізації;

2) економічні характеристики, що визначають рівень використання СК, показують головні джерела отримання віддачі від соціальних інвестицій, а реальна віддача спостерігається переважно там, де існують прояви корупції;

3) у країні намітилася низка тенденцій у розвитку соціально-економічних відносин, конкретизація яких у майбутньому має принести реальну віддачу від соціальних інвестицій на всіх рівнях функціонування економіки.

Таблиця 3.3

Узагальнення оцінки соціальної та економічної ефективності СК

Рівень функціонування СК	Характеристика соціальної ефективності СК	Характеристика економічної ефективності СК	Головна тенденція
Нанорівень	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатня соціальна ідентифікація та включеність особи у суспільне життя – більшість опитаних не бажає брати участь у громадських заходах (58%); • Зростає кількість громадських організацій; • Недовіра до суспільних інститутів і до держави; • Лише 10% домогосподарств вважають, що мають повністю нести відповідальність за свій добробут; • Прояви корупції (третина населення давали хабарі); • Необізнаність та недовіра до економічних реформ; • Відносини співучасті, співвідповідальності розвиваються під впливом децентралізації (зростання кількості ОСББ, ОТГ); • наявність особистих зв'язків, доступу до соціальних мереж, приналежності до певних бізнесових чи інших спільнот як 	<ul style="list-style-type: none"> • Низький рівень доходів та значна диференціація рівень здоров'я; • рівень безробіття – 8,4% (один з найвищих в Європі); • трудова міграція веде до втрати ВВП, втрати соціальних стосунків, зміни цінностей; • зростання кількості та видів діяльності соціальних підприємств (у 2018 р. зареєстровано 41949 підприємств); • щорічне падіння рівня добробуту (за оцінками, у 2019 р. на 17,8%; було достатньо доходів 56,3% домогосподарств); • прояви корупції як результат використання влади (посади) окремими особами в економічних відносинах; • Україна посіла перше місце в Європі і четверте в світі за 	<ul style="list-style-type: none"> • нагромадження СК на нанорівні відбувається дуже повільно і не показує значної віддачі у вигляді зростання добробуту чи розв'язання інших соціальних питань; • більшість громадян не бажають соціалізуватися для розв'язання спільних проблем; • розвиток нових форм соціального підприємництва; • поступове подолання соціальної ізоляваності; • венчурна філантропія; • поява нових умов отримання соціальної ренти ПІ; • подолання проявів корупції у міжособистистисних стосунках.

	<p>умова отримання соціальної ренти ІІІ типу;</p> <ul style="list-style-type: none"> • формування адаптивних моделей соціально-трудових відносин між адміністрацією та працівниками; • розвиток організаційної культури; • зміни у змісті і характері праці, що відбуваються у зв'язку із доступністю сучасних технологій, засобів комунікації та передачі інформації; • демократизація підходів до управління, що веде до зростання якості трудового життя, зміни норм поведінки та системи цінностей; • навчання протягом трудового життя - колективний приріст знань; • розробка принципів організаційної культури та організаційної поведінки; • невизначеність та ризиковість знижують довіру підприємців до зовнішнього і внутрішнього середовища; 	<p>обсягами зайнятості на цифрових платформах;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розвиток бізнес-моделей економіки спільного користування (sharing economy) 	
<p>Мікрорівень</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток ДПП; • демократизація управління; • розвиток КСВ бізнесу, що поліпшує імідж та регуляцію підприємства, веде до зниження трансакційних витрат; • зростання продуктивності та ринкової вартості фірм за рахунок соціальних інновацій; • підвищення ефективності сучасних мотивів і стимулів; • зменшення витрат на координацію економічної діяльності; • розширення можливостей отримання соціальної ренти І і ІІ типу; • постійний розвиток ключових компетенцій персоналу; • завдяки рівню нагромадження СК відчутна різниця у доступі до інформаційних, фінансових, комерційних ресурсів та можливостей їх ефективного використання; 	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток комунікацій, можливість дистанційної взаємодії за допомогою соціальних мереж; • зростання соціальних інвестицій; • розширення заходів корпоративної соціальної відповідальності; • формування неформальних економічних структур, пов'язаних між собою зростанням взаємних зобов'язань та відповідальності; • Приріст іноземних інвестицій в економіку України завдяки КСВ (до 2030 р. очікуваний приріст іноземних інвестицій – 17,5 млрд. дол.); • розвиток нових форм ДПП; • формування соціально-регуляторного капіталу підприємств; • розвиток Імлакт-інвестування; 	

	<ul style="list-style-type: none"> • поширення нових форм зайнятості та професійно спількування, примноженню соціальних контактів з колегами, фахівцями-суміжниками, що є джерелом СК для окремих фахівців. 	<ul style="list-style-type: none"> • розширення нових форм зайнятості та професійно спількування, примноженню соціальних контактів з колегами, фахівцями-суміжниками, що є джерелом СК для окремих фахівців. 	
<ul style="list-style-type: none"> • бюджетна децентралізація, підкріплена можливістю самостійного розв'язання економічних і соціальних проблем; • на основі Інтернет-мереж існує можливість активізації залучення громадян до впровадження рішень суб'єктами політики на загальнодержавному та регіональному рівнях; • підсилення як зв'язуючого СК (пов'язаного їх існуванням спільних потреб усередині спільноти), так і СК, що сполучає; • адаптація стратегій місцевого економічного розвитку до потреб розвитку спільноти; • зростання індексу публічності міст; 	<ul style="list-style-type: none"> • незначні масштаби соціальних інвестицій. 	<ul style="list-style-type: none"> • Через місцеві бюджети в Україні перерозподіляється понад 15 % ВВП – більше можливостей для спільного прийняття рішень; • E-government - модель державного управління, заснована на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; • поступове формування маркетингових мереж, що дозволяє одним учасникам отримувати доходи за рахунок інших; • низька златність СК капіталізуються; • територіальна різниця у конкурентоспроможності регіонів, у величині додані вартості (РВП на 1 особу) середньої зарплати тощо; • територіальна диференціація у масштабах і силі СК; 	<ul style="list-style-type: none"> • формування ОТГ (884 у 2019 р.); • зростання кількості ОСББ; • поширення поєднуючого СК (мікромереж та горизонтальних зв'язків); • зростання суспільної довіри і співробітництва громадянського суспільства, влади і бізнесу у розв'язання актуальних завдань; • значна кількість соціальних програм місцевого розвитку; • незначна якість поєднуючого СК (щільність добровільних організацій); • недостатня інтенсивність залучення індивіда в життя громади; • наявність в'язуючого СК (фаворитизм у рішеннях чиновників, корупція); • статусна згуртованість, мережі СК, соціальна включеність, мережі довіри, волонтерство у критичних ситуаціях; • протекціонізм, фаворитизм, кумівство;

	<ul style="list-style-type: none"> ● формування закритих соціальних мереж та фінансових пірамід – прояв негативного СК; ● спостерігається також девіантна поведінка - уникання оподаткування, розкрадання власності, шахрайства та грошових махінацій, тіньової економіки; ● прояви сулеречливості, напруги, конфліктності соціальних відносин та соціальна дезінтегрованість місцевих спільнот; 	<ul style="list-style-type: none"> ● корупція, тіньова економіка, високі показники майнові та інституційної (статусної) поляризації населення; ● обмежений доступ до інших ресурсів; ● наявність суперечливих моделей соціальної взаємодії (“влада+великий бізнес”, органи самоорганізації населення, недержавні організації); ● можливості отримання соціальної ренти II типу; 	<ul style="list-style-type: none"> ● політика допомоги компаній розвитку регіону присутності; ● реалізація соціальних програм; ● подальші напрями цифровізації – створення нових платформ, що стосуються електронної взаємодії: бізнесу, платформ послуг для бізнесу, платформ забезпечення його життєдіяльності тощо.
Макрорівень	<ul style="list-style-type: none"> ● державний монополізм, що ґрунтується на дії політичних та адміністративних механізмів; ● відсутність дієвої інституційної системи, здатної забезпечувати ефективну взаємодію влади та бізнесу; ● специфіка використання прав власності на економічні ресурси; ● відсоток активних українців становить лише 15% - 25%; ● підсилюється суспільна згуртованість, довіра до суспільних інститутів; ● соціалізація суспільних інститутів; ● розширення неформальних комунікацій; ● соціальне партнерство; 	<ul style="list-style-type: none"> ● негативні зміни у більшості сфер життя, у т.ч., в економічній сфері (67% опитуваних); ● зростання суспільного добробуту (23%); ● зростання цін і тарифів (61%); ● нагромадження індивідуального, групового, колективного, корпоративного, суспільного капіталів; ● низький рівень соціальної відповідальності бізнесу, його рентоорієнтована поведінка; значний рівень корупції й тіньової економіки; 	<ul style="list-style-type: none"> ● підвищення рівня мережевої готовності країни; ● реалізація проєктів цифровізації у сферах безпеки, освіти, охорони здоров'я, електронної демократії, життєдіяльності міст та ін.; ● підвищення інтегрального індексу людського розвитку; ● формування соціальних мереж для підтримання електронного урядування України; ● забезпечення участі бізнесу у прийнятті політичних рішень; ● набуття державою характеристик сервісної –

	<ul style="list-style-type: none"> • політичні нетверезі, що значно впливають на виникнення негативного соціального капіталу; • погіршення рівня пенсійного забезпечення (25%); • невпорядкованість механізмів комунікації влади з бізнесом, позиціонування влади як головної, домінуючої, а не рівноправної сторони; • диференційоване ставлення органів публічної влади до бізнесу; 	<ul style="list-style-type: none"> • позитивна динаміка інтегрального індексу людського розвитку; • розвиток ДПП; • реалізація стратегій та програм соціально-економічного розвитку; • конкурентоспроможність країни; • суперечності у механізмах формування та розподілу соціальної ренти; 	<ul style="list-style-type: none"> • спроможної розробити ефективні механізми та інструменти публічної політики та надавати якісні послуги громадянам; • активізація та зростання ролі громадян у розвитку суспільства й економіки; • поширення відносин партнерства між державою, урядом і громадянським суспільством на основі розробки стандартів і пропеудур участі усіх партнерів у виробленні і реалізації публічної політики.
Мегарівень	<ul style="list-style-type: none"> • Індекс процвітання (позиція України - 111 зі 149 країн); • Індекс людського розвитку (88 місце серед 189 країн); • Індекс глобальної конкурентоспроможності (83-є місце серед 140 країн); • Індекс соціального розвитку (64 місце серед 128 країн)індекси соціального розвитку; • законопослушність громадян (75% вважають нормою дотримуватися законів). 	<ul style="list-style-type: none"> • соціальна конкурентоспроможність національної економіки; • у рейтингу економічної свободи Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи, її рейтинг в останні 10 років був нижчий регіональних за загальносвітовими показниками; • значний прогрес у рейтингу легкості ведення бізнесу поліпшення доступу до кредитів (29-те місце), отримання дозволів на будівництво (35-те місце), сплата податків (43-те місце), 	<ul style="list-style-type: none"> • спрямованість розвитку на досягнення ЦРТ; • ієрархія потреб поступово приходить до європейської норми, де благополуччя, гармонія і любов не менш важливі, ніж безпека і свобода; • формування Глобальна мережа соціальних інвесторів; • розвиток міжнародних інституцій соціального інвестування; • подальший розвиток соціальних Інтернет-мереж.

		швидкість і процедури відкриття бізнесу Україна (52-ге місце), реєстрації майна (64-ге місце), виконання контрактів (82-ге місце) та ін.	
	Загальний рівень сформованості СК	Рівень використання СК	Тенденції змін СК

3.2. Стратегічні напрями інвестування у соціальний капітал на різних рівнях функціонування економіки

Одним з найактуальніших напрямів соціалізації є інвестування у СК, що значно сприяє розбудові громадянського суспільства та розв'язанню його соціальних проблем. “Соціальні інвестиції, – як зазначають Шаповал В.М., Шаповал І.А., – один з основних інструментів реалізації соціальних програм сучасних компаній. Вони повинні забезпечувати певний ефект не лише інвестору (бізнес-ефект), але й тому, хто їх отримує (соціальний ефект): окремій особі, групі людей, місцевому співтовариству чи суспільству в цілому (насамперед, це підвищення рівня і якості життя людей шляхом задоволення їх матеріальних, духовних або соціальних потреб) [353].

Соціальні інвестиції (CI) у СК мають місце на всіх рівнях господарювання (Табл. 3.4), і на кожному із цих рівнів розрізняються інвестори та бенефіціари. На нанорівні CI часто проявляється через благодійність. У благодійності важливе місце мають практики соціальної допомоги, які розрізняються за такими функціями: просвітницькі (надання інформації з приводу імовірних шляхів вирішення складної життєвої ситуації, адаптації до обставин, що склалися), ресурсні (матеріальні виплати), реабілітаційні (зокрема, медичні), комунікативні (юридичне, адміністративне, медичне представництво), культурно-дозвіллеві та інші [192].

В Україні мають місце переважно такі практики благодійності: допомога в отриманні речей, ліків, продуктів харчування, організація благодійних заходів тощо. Якщо за Індексом благодійності у 2010 р. Україна посідала одне з останніх місць у рейтингу приватної благодійності (150 місце серед 153 країн), то вже 2019 р. порівняно з 2010 р. піднялася на 69 позицій – до 81 місця із 149 країн [339]. Та незважаючи на позитивні тенденції, стан благодійності, а отже, і соціальних інвестицій на нанорівні, залишається низьким.

Таблиця 3.4

**Соціальне інвестування як джерело формування СК
на різних рівнях функціонування економіки**

Рівень формування СК	Види й особливості соціального інвестування	Спрямованість СІ на формування СК	Можливий соціально-економічний результат
Нано-рівень	Благодійність; соціальне підприємництво (самокупність, інноваційність, стійкість, соціальна спрямованість); Використання соціальних зв'язків для розв'язання соціальних проблем	Пом'якшення соціальних проблем; Зниження навантаження на місцеві бюджети у розв'язання суспільних проблем; соціальні інновації, орієнтовані на приріст довіри; вирішення соціальних проблем малих груп, місцевих громад; конвертація СК у капітал підприємства	Статусна підтримка громадян; активізація громадянського суспільства; позитивна реципрокність; гармонійність стосунків, узгодження інтересів, зростання емоційного інтелекту; поліпшення доступу до інформації через суспільні зв'язки;
Мікро-рівень	СВБ (дотримання екологічних норм, безпека якості продукції, розвиток людського капіталу, соціальний захист працівників	Трансформація суспільних цінностей; формування корпоративної свідомості; зростання взаємних зобов'язань і відповідальності; соціальні стандарти	Працевлаштування, доступ до соціальних послуг, поліпшення умов праці, розвиток організаційної культури (норми, цінності, правила

	тощо); поліпшення корпоративної культури; імпаکت-інвестування; соціальні програми і проекти підприємств	ведення бізнесу, нові форми взаємодії у соціальних мережах; демократизація підходів до управління; поліпшення репутації підприємства; залученість нових клієнтів	ведення переговорів, укладання угод тощо); етична відповідність компанії тенденціям розвитку суспільства й економіки; зростання довіри в суспільстві
Мета-рівень	ДПП, програми соціального партнерства бізнесу і влади з громадськими і професійними об'єднаннями; СІ у громаду (партнерські соціально орієнтовані проекти бізнесу, місцевої влади і некомерційних організацій); розробка стратегій соціально-економічного розвитку регіону	закріплення та підвищення ефективності використання діючих соціальних мереж, спільних норм і переконань; партнерських стосунків, довіри до установ різного рівня; сприйняття загальноствановлених цінностей, суспільну солідарність та згуртованість; сприяє поширенню інформації і довіри, діловим операціям і економічному зростанню	Інтеграція СК, що складається на різних рівнях; взаємна довіра; виникнення нових форм контролю за використанням ресурсів, об'єктів інфраструктури, грошових коштів у зв'язку з перетворенням відносин власності, формуванню мережевих структур бізнесового і небізнесового спрямування.
Макро-рівень	Створення державою сприятливих	формування нової організаційної культури	формування сучасних суспільних

	<p>умов для самоорганізації та взаємодії у суспільстві; розробка стратегій соціально-економічного розвитку країни; перереформування функцій держави щодо забезпечення соціальних прав людини, стимулювання ініціативи громадян для забезпечення їх добробуту; державні закупівлі; соціальні облігації; податкові пільги;</p>	<p>суспільства, що враховує інновації політичного, економічного і духовного життя суспільства; нова система формальних та неформальних правил, що формують механізми координації поведінки; розвиток громадянського суспільства, різних форм самоорганізації населення; забезпечують соціальний діалог, державно-приватне партнерство, соціальну відповідальність держави, бізнесу, громадянського суспільства.</p>	<p>інститутів, які санкціонують норми і структуру соціальних відносин, функції державних структур, діапазон прав і обов'язків індивідів, форми координації суспільних процесів</p>
Мегарівень	<p>Створення Глобальної мережі соціальних інвесторів (2014 р.); пріоритетність забезпечення соціальних</p>	<p>оплата послуг за соціальний результат; асоціації венчурної філантропії, біржі соціальних інвестицій у різних країнах;</p>	<p>формування глобального соціального капіталу; розвиток ринку соціальних інвестицій</p>

	прав громадян; політика згуртування; передача урядами своїх соціальних функцій на аутсорсинг приватним компаніям.	створення мереж соціальних посередників	
--	--	---	--

Джерело: складено авторами

Благодійництво означає, що поступово формується СК, що, з одного боку, забезпечує статусну підтримку певних верств населення, а з іншого – згуртовує суспільство, передаючи норми взаємного спілкування та довіри.

На нанорівні СІ можуть виступати у формі соціального підприємництва – діяльності, спрямованої на розв’язання або пом’якшення соціальних проблем інших громадян на умовах самоокупності (прибутковості), інноваційності та стійкості. Соціальне підприємництво називають бізнесом із соціальною місією. Воно є сучасним трендом соціалізації економічних відносин, реалізація принципів якого сприяє розв’язанню соціальних проблем окремих громадян чи їх груп, породжує нові підходи до ведення бізнесу, забезпечує формування усіх складових СК. Позитивні ефекти від діяльності соціальних підприємств – це: “...допомога у подоланні соціальної ізольованості специфічних груп населення (інвалідів, психічно нездорових, безробітних і т.і.); виявлення нових шляхів для реформування державних соціальних послуг; залучення громадян до участі у соціальних ініціативах, об’єднання громад навколо соціальних проблем; поява нових видів соціальних послуг, які залишаються поза увагою звичайного бізнесу у зв’язку з малоприбутковістю, непопулярністю, відсутністю належної професійної підготовки; більш ефективне використання наявних ресурсів регіону, зниження навантаження на місцеві бюджети у розв’язанні соціальних проблем” [317].

Напрями й особливості впливу соціального підприємництва на формування та нагромадження СК такі: соціальне підприємництво проявляється насамперед як цінність, що надається суспільству (громадянину, незахищеним верствам населення); у результаті СІ у соціальне підприємництво суспільство набуває нових рис – зростає довіра до бізнесу, здійснюється статусна підтримка громадян; активізується громадянське суспільство; виникає позитивна реципрокність; підвищується гармонійність стосунків, можливість узгодження інтересів, відбувається зростання емоційного інтелекту, поліпшення доступу до інформації через суспільні зв'язки та ін.

СІ на нанорівні сприяють розв'язанню проблем соціальної ізольованості певних верств населення, безробіття на місцевому рівні, дають можливість зменшення навантаження на місцеві бюджети щодо надання соціальних послуг. Їх поширенню сприяють різноманітні громадські організації Український фонд підтримки підприємництва, Міжнародний фонд «Відродження», Благодійний фонд «Благовіст» та ін., реалізація пілотних проектів, спеціальних центрів, що надають соціальним підприємствам комплексну підтримку на старті започаткування соціальних підприємств. В Україні їх діяльність недостатньо поширена через відсутність досвіду, неприбутковості або низької прибутковості, відсутності правової підтримки, державних привілеїв чи співпраці з владою тощо.

Водночас соціальному підприємництву властиве “розмивання міжсекторних меж” створення гібридних організацій, що мають прибуткові й неприбуткові напрями діяльності. [311].

На нанорівні у формуванні СК мають велике значення та вплив на СІ психологічні принципи поведінки соціальних інвесторів, до яких відноситься феномен реципрокності – “як інтеріоризованої соціальної норми, що реалізується в поведінковому аспекті у вигляді «позитивної реципрокності» (тобто у вигляді актів відплати добром за добро), «негативної реципрокності» (відплати злом за зло) та «очікування реципрокності», що виявляється у впевненості відносно необхідності реагування у певний спосіб у відповідь на отриману послугу чи заподіяне зло”. Позитивна реципрокність

сприяє нагромадженню СК, оскільки означає необхідність відповідати взаємністю (добром на добро), щоб зберегти почуття рівності. Учені пов'язують її з "...операціоналізацією емоційного інтелекту, який відбиває не тільки внесок диспозиційних компонентів у так звану емоційно розумну поведінку, тобто вміння людини розуміти походження власних емоцій та регулювати їх, але й дає уявлення про наявність у людини певних соціальних настанов щодо доцільності доброзичливої поведінки у міжособистісному спілкуванні" [143].

На мікрорівні соціальні інвестиції стосуються здійснення заходів щодо соціальної відповідальності бізнесу, поліпшення корпоративної культури та підсилення ділової репутації підприємств. У результаті відбувається трансформація суспільних цінностей і норм; формуються неформальні економічні структури, що пов'язані між собою зростанням взаємних зобов'язань і відповідальності; починають складатися та дотримуються соціальні стандарти ведення бізнесу; виникають нові форми взаємодії у соціальних мережах, розвивається державно-приватне партнерство.

СК окремого громадянина як особи, яка залучена у соціальні зв'язки та соціальні мережі, визнає та підтримує певні норми і цінності, також є результатом СІ. Якщо така особа – найманий працівник, то його СК може бути конвертований у капітал підприємства. Якщо середовище дозволяє працівникові конвертувати власний соціальний капітал, – така конвертація призведе до виникнення вартості. Вигоди роботодавця від використання СК працівника можуть мати різний характер. Це може бути доступ до ринкової інформації, що забезпечується через соціальні зв'язки працівника, доступ до певних соціальних зв'язків чи економічних ресурсів, переймання норм і цінностей, моделей поведінки, що забезпечує певний ступінь довіри в колективі.

Вітчизняний досвід також показує, що найбільш перспективною схемою побудови партнерських відносин в Україні в соціальній сфері є концесійна форма ДПП, оскільки вона передбачає довгострокове партнерство, яке дозволяє сторонам здійснювати стратегічне планування своєї діяльності. Об'єкти

ДПП в Україні у соціальній сфері – це: охорона здоров'я, заклади освіти, культури, спорту, ті, що використовуються для організації відпочинку й туризму. Перевагами ДПП у соціальній сфері у напрямі нагромадження СК можуть бути: індивідуальний підхід до соціальних програм у регіоні; використання договірних підходів до ціноутворення; можливість субсидіювати споживачів соціальних послуг, а не їх виробників, особливо в освіті та охороні здоров'я; можливість здійснювати фінансування соціальних програм ДПП із приватних джерел; удосконалення законодавчо-нормативного забезпечення СІ; можливість розробляти механізм діалогу та публічного обговорення соціальних проектів тощо.

СІ сфери бізнесу, що стосуються заходів КСВ, реалізуються, як зазначає Н. Удод, через такі види діяльності: «спрямованість на дотримання екологічних норм виробництва, гарантування безпеки якості товарів для споживачів; використання безпечних технологій виробництва і збуту продукції; розвиток людських ресурсів і трудових відносин, соціальний захист робітників компанії; ведення відкритого та прозорого діалогу між приватним і державним секторами для поліпшення політики і норм, що регулюють такі сфери, як працевлаштування, природоохоронні норми та інше; заходи з охорони навколишнього середовища й екологічної безпеки виробництва; участь у розв'язанні актуальних проблем у сфері зайнятості, боротьбі з бідністю, підтримці закладів освіти, медицини; впровадження соціальних інновацій та ін.» [338, с.145].

Ми розглядаємо кілька концепцій, які підтверджують роль СВБ як чинника нагромадження соціального капіталу [222]:

1. Концепція «стейкхолдерів» побудована на ідеї про наявність у організації корпоративної свідомості, яка передбачає постійне розуміння керівництвом відповідальності даної установи по відношенню до громадянського суспільства.

2. Концепція «груп інтересів», відповідно до якої компанія несе зобов'язання перед багатьма членами (учасниками) груп інтересів. На корпорації покладаються особливі моральні зобов'язання і соціальна відповідальність за розвиток інституційного, соціального, технологічного і господар-

ського оточення корпорації, екологічного і загального соціального середовища.

3. Концепція корпоративної підзвітності, яка підкреслює, що компанії у певний спосіб несуть відповідальність за наслідки своїх дій.

4. Добровільна концепція – передбачає зобов'язання фірми понад ті, яких вимагає закон або економіка, прагнути досягнення довгострокових цілей, корисних для суспільства.

5. Концепція проактивності, суть якої полягає у тому, що СБВ з погляду бізнесу є засобом реагування на виклики сталого розвитку”.

Фокус-групове дослідження практик КСВ, проведене 2018 року в 12 містах України, засвідчило, що найчастіше українці готові розв'язувати бізнес-методами такі соціальні проблеми, як працевлаштування, а також доступ до освіти, медичних, юридичних, соціальних послуг людей, якісного дозвілля та саморозвитку людей з інвалідністю, переселенців, ветеранів АТО; осіб, які повернулися з місць позбавлення волі; жінок, які потрапили у складні життєві обставини; літніх людей [295].

Дослідження практики КСВ в Україні свідчить про те, що для більшості приватних компаній КСВ – це політика розвитку і поліпшення умов праці персоналу. Для третини з них – захист і підтримка споживачів та інвестиції в розвиток регіону. Розвиток і поліпшення умов праці персоналу вважають сутністю КСВ 75,5% представників бізнесу; захист і підтримка споживачів – 34%; інвестиції в розвиток регіону – 34%; допомога воїнам АТО та мешканцям зони АТО – 28%; благодійна допомога – 28%; участь у розробці реформ та законів – 27%; здійснення екологічних проектів – 26,5%; боротьба з корупцією – 23% [295]. Поступово КСВ сучасних компаній втілюється у таких напрямках: урегулювання правової та етичної відповідності компанії сучасним тенденціям розвитку економіки і суспільства; упровадження неформальних підходів до соціальної відповідальності компанії, формуванні підходів та принципів корпоративної культури.

СІ забезпечують ефективне розв'язання таких, спрямованих у зовнішнє середовище, соціальних проблем: благодій-

ність, охорона навколишнього середовища, розвиток місцевої громади, а також спрямованих на розвиток самої організації заходів щодо розвитку персоналу, охорони здоров'я та безпека праці, соціальної безпеки працюючих. Усередині підприємства СІ реалізуються через використання системи менеджменту та її складових – стратегії розвитку, концепцій управління, політики, правил і процедур, організаційної структури й організаційної культури, системи вмотивування персоналу, форми влади, стилю керівництва та ін. Вони відіграють визначальну роль для нагромадження СК усередині підприємства, що забезпечує важливі економічні вигоди, такі як імідж і репутація підприємства.

СІ передбачають розробку та реалізацію власних програм компанії; програм соціального партнерства з органами державної влади та місцевого самоврядування, співпраці з громадськими та професійними об'єднаннями; інформаційної співпраці із засобами масової інформації тощо. Врахування інтересів партнерів за умови дотримання бізнес-вигоди для організації підтримує довгострокові взаємовигідні стосунки між партнерами, взаємну довіру, інтеграцію СК на різних рівнях господарювання. Таким чином, у результаті поширення КСВ та зростання СІ відбувається формування корпоративної свідомості та трансформація суспільних цінностей у напрямі зростання взаємних соціальних зобов'язань і відповідальності, удосконалюються соціальні стандарти ведення бізнесу, виникають нові форми взаємодії у соціальних мережах, поглиблюється демократизація підходів до управління. Це забезпечує поліпшення репутації підприємства, залученість до нього нових клієнтів. У напрямі нагромадження СК формуються такі тенденції: можливості працевлаштування відповідно до сучасних вимог, доступ працівників до соціальних послуг, поліпшення умов праці, розвиток організаційної культури (удосконалення норм, цінностей, правил ведення переговорів, укладання угод тощо), етична відповідність компанії тенденціям розвитку суспільства й економіки, зростання довіри в суспільстві в цілому.

Майже 60% опитаних компаній допомагають розвитку регіону присутності. Найпоширенішими напрямками допомоги регіону присутності та громаді є виділення коштів на благодійність і допомога у благоустрої території. У минулі роки благоустрої території теж був найпоширенішим напрямом допомоги громаді. Більшість опитаних українських компаній (70%) здійснювали соціальні інвестиції протягом останніх трьох років. У 31% компаній розмір соціальних інвестицій не змінився, в 27% він збільшився, а у 11% – зменшився [270, с.31]. Наведене дослідження продемонструвало низький рівень діалогу компаній зі стейкхолдерами в генеруванні ідей для розробки та впровадження програм/заходів з КСВ, оскільки головним джерелом ідей є керівництво та співробітники компаній. Зовнішні джерела ідей для програм/заходів з КСВ (звернення місцевих органів влади, громадських організацій та пропозиції бізнес-партнерів) не відіграють значної ролі в розробці програм/заходів з КСВ [295, с. 15].

СІ значно впливає на репутацію підприємства – формується соціально-репутаційний капітал, який відповідно до Міжнародного стандарту з інтегрованої звітності визначається як “...інститути і відносини у межах певних груп і між групами зацікавлених сторін та іншими групами, здатність ділитися інформацією для підвищення індивідуального і колективного добробуту”. У стандарті виокремлено такі основні складові соціально-репутаційного капіталу, як: “спільні норми і цінності та взірці поведінки; відносини та взаємозв’язки між основними зацікавленими сторонами, довіра і готовність співпрацювати, які підприємство розвиває, намагається побудувати і підтримувати разом із зовнішніми зацікавленими сторонами” [201].

Отже, складові КСВ, у які мають спрямовуватися СІ, – це: удосконалення загальних норм, формування спільних цінностей та правил поведінки; забезпечення умов, за яких виникає довіра та готовність працівників переймати прагнення та ставлення організації до клієнтів, постачальників, ділових партнерів; підтримка персоналу; антикорупційна поведінка; соціально орієнтовані стосунки всередині організації та у відносинах із

зацікавленими сторонами; соціально спрямовані взаємовідносини з громадськими організаціями, державними і місцевими органами управління; розширення можливостей громад; співпраця з галузевими та професійними організаціями.

Під впливом СІ соціальний та репутаційний капітал компанії визначають капіталізовану ринкову вартість, що створюється у результаті встановлення та дотримання високих соціальних стандартів і етичних норм поведінки працівників, менеджерів і власників підприємства, високої ділової репутації, існування довіри і готовності співпрацювати та ділитися інформацією як всередині підприємства, так і між групами зацікавлених осіб (стейкхолдерів) задля підвищення індивідуального і колективного добробуту. Отже, СК, заснований на СІ, має нематеріальну основу, формується і функціонує при мережевій взаємодії підприємств з партнерами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та характеризується “...рівнем взаємної довіри; стратегічною спрямованістю, залежить від впливу внутрішньоорганізаційних і зовнішніх економічних, політичних, конкурентних, соціокультурних та інших чинників; сприяє підвищенню стабільності й ефективності підприємницької діяльності та зростанню конкурентоспроможності підприємства” [253].

Дуже популярною на даний час стала концепція Імпакт-інвестування. “Impact investment – це тип інвестування, який здійснюється в компанії, організації чи фонді з метою створення вимірюваної суспільної чи екологічної користі та отримання фінансової віддачі» (за версією Global Impact Investing Network). Його мета, окрім отримання фінансової вигоди для інвестора, створити вимірюваний позитивний вплив на суспільство чи навколишнє середовище. Global Impact Investing Network свідчить, що за минулий рік \$1,3 трлн – це загальний пакет імпакт-інвестицій”. Запорукою успішності позитивних соціальних перетворень є залученість локального середовища.

Ще однією тенденцією поширення СІ виступає венчурна філантропія, що фокусується саме на громадських ініціативах, але, як правило, зорієнтована переважно на збільшення капіта-

лу, тому для неї дуже важлива взаємодія з грантоотримувачами для просування і створення інновацій. Концепція венчурної філантропії сприяє інноваційному партнерству «наука – підприємці – суспільство – держава» [83]. Вона спрямовується на зміцнення фінансової стійкості та організаційний розвиток грантоотримувача, поліпшення соціальної інфраструктури, створення механізмів вирішення соціальних проблем. Наведені інноваційні СІ виступають прискорювачами для розвитку нових соціальних організацій, яким важливо вибудувати структуру соціальних відносин (СК), розробляти нові соціальні проекти [83].

Вимірювання ефективності таких інвестицій залежить від угод, що вкладаються між інвесторами та споживачами соціальних послуг. Це може бути різниця між повною і реальною вартістю наданих послуг або соціальний результат інвестування – розв’язання якоїсь проблеми, про що свідчить, наприклад, кількість мігрантів, які повернулись у місто, бо отримали роботу.

Кошти, що вкладаються у соціальні програми, мають такі переваги, які зміцнюють СК компанії: довгостроковий характер, поєднання цілей основної діяльності та соціальної стратегії; стратегічний підхід до розробки і реалізації соціальних програм; соціальною інвестицією виступають як ресурси компанії, так і зусилля партнерів (органів влади й місцевого самоврядування, інших організацій). Переваги для компаній – це: лояльність споживачів та залученість нових клієнтів, які готові платити більше за продукти та послуги соціально відповідальним компаніям; певні гарантії стабільності та фінансового благополуччя завдяки репутації компанії як соціального інвестора, який розробляє та реалізує довготривалі соціальні програми; згуртованість колективу завдяки причетності працівників до втілення соціальних проектів; ефект непрямої реклами соціально зорієнтованої компанії.

Проте соціальне інвестування може призвести до негативних проявів СК, що вимагає, наприклад, нецільового використання коштів під впливом появи «прохачів» після того, як компанію визнають соціально активною. Це потребує чіткого

визначення цілей, термінів, засобів, оцінки соціальної ефективності та форм реалізації СІ.

На мезорівні СІ виступають завданням і функцією як бізнесових структур, так і органів місцевого управління та самоврядування. Вони передбачають закріплення та підвищення ефективності використання діючих соціальних мереж, спільних норм і переконань; партнерських стосунків, довіри до установ різного рівня; сприйняття загальноствановлених цінностей, суспільну солідарність та згуртованість. Це сприяє виникненню нових форм контролю за використанням ресурсів, об'єктів інфраструктури, грошових коштів у зв'язку з перетворенням відносин власності, формуванню мережевих структур бізнесового і небізнесового спрямування. Це також може стати причиною виникнення нових груп інтересів за територіальною, галузевою, корпоративною, клановою ознаками спільності, у тому числі корупційних схем і зв'язків. Важливою умовою і наслідком розвитку цих процесів має стати розвиток громадянського суспільства, самоорганізація населення, соціальний діалог.

На мезорівні СІ втілюються у ДПП, програмах соціального партнерства бізнесу і влади з громадськими і професійними об'єднаннями, СІ у громаду (партнерські соціально орієнтовані проекти бізнесу, місцевої влади і некомерційних організацій), розробці соціальних складових стратегій соціально-економічного розвитку регіону.

Для досягнення ефективності взаємодії бізнесу та влади при реалізації соціально-інвестиційних проектів можуть використовуватися такі моделі: пайова участь у фінансуванні соціальних проектів; пайова участь держави у статутному капіталі лізингових компаній, що здійснюють закупівлю нової техніки; надання з боку держави гарантій приватному сектору, якщо його інвестиції мають соціальну спрямованість; просування приватних проектів, спрямованих на реалізацію державних інтересів на створенні державою майданчику для пошуку та взаємодії з іноземними партнерами, надання інформаційної та політичної підтримки в цій взаємодії.

Серед ключових факторів успіху ДПП виділяють: “...широки можливості інвестування за рахунок наявності адекватних механізмів розподілу та пом’якшення ризику, а також фінансового структурування інвестиційного проекту; вільний та стійкий доступ до приватних інвестиційних ринків на адекватних умовах; можливість оптимізувати мобілізацію приватного капіталу на одиницю державних витрат (прямі інвестиції, субсидії, гарантії); наявність чітких, прозорих і підзвітних закупівельних правил; управління ризиком державного сектора економіки; наявність системи оцінки та моніторингу зобов’язань державного сектора за угодами про ДПП [177].

Спрямованість СІ на формування СК на мезорівні реалізується таким чином через: закріплення та підвищення ефективності використання діючих соціальних мереж, спільних норм і переконань; партнерських стосунків, довіри до установ різного рівня; сприйняття загальноновстановлених цінностей, суспільну солідарність і згуртованість; сприяння поширенню інформації та довіри, діловим операціям і економічному зростанню. А її соціально-економічним результатом виступають: інтеграція СК, що складається на різних рівнях; взаємна довіра; виникнення нових форм контролю за використанням ресурсів, об’єктів інфраструктури, грошових коштів у зв’язку з перетворенням відносин власності, формуванню мережевих структур бізнесового і небізнесового спрямування.

Перспективним напрямом СІ є успішно використовувати у західних країнах СІ у громаду. Вони передбачають стратегічну, цілеспрямовану, довгострокову політику компаній у громадах, де вони мають своє представництво, що приносить взаємні вигоди всім учасникам процесу. Зазвичай соціальні інвестиції передбачають партнерські соціально зорієнтовані проекти бізнесу, місцевої влади і некомерційних організацій. Це означає приріст СК у вигляді соціальних комунікацій, зростання ступеня довіри між людьми, соціальної згуртованості, готовності до спільної роботи на загальне благо. Такі СІ доповнюють і розширюють можливості компаній впливати на громаду і знижують можливі ризики від бізнес-діяльності.

Щоб СІ приносили соціальний ефект, важливо вибудувати свою власну соціальну політику, визначити свої бізнес-інтереси, з'ясувати інтереси громади, вибрати партнерів, підтримувати стосунки із місцевою владою, залучати до своїх проєктів ваших бізнес-партнерів. Необхідно розробити критерії оцінки соціальної ефективності проєкту на кожній його стадії. У формуванні СК велике значення має залучення до соціальних проєктів співробітників, зміцнення зв'язків між відділами, підвищення лояльності персоналу. Соціальна політика має стати надбанням гласності. Для цього має бути постійна звітність про соціальну активність перед місцевим співтовариством.

Ефективність соціального інвестування визначається співвідношенням отриманого результату та затрат на його одержання. Соціальні інвестори розраховують не стільки на фінансовий результат, скільки на вплив на соціальний результат. Тому показниками соціальної ефективності соціальних інвестицій можуть бути: а) поліпшення показників якості життя людей у результаті соціальної інвестиційної діяльності, б) поява додаткових соціальних послуг, зміна індексу споживчих цін, забезпеченості житлом, зменшення безробіття, збільшення народжуваності і зниження смертності; в) збільшення фізичного обсягу та зменшення вартісної оцінки соціальних послуг, зниження поточних витрат організацій соціальної сфери та ін.; г) мінімізація витрат щодо розробки та здійснення СІ: абсолютні (різниця між сумою капіталовкладень і грошовою оцінкою їхніх результатів), відносні (відношення грошової оцінки результатів і сукупних витрат), тимчасові (період повернення інвестицій).

СІ мають також здійснюватися з метою поліпшення якості бізнесових взаємовідносин і формування професійних мереж. На базі досвіду розробок і впровадження оптимальних рішень IT-Enterprise на підприємствах українського бізнесу створені програмні продукти MASTER для підприємств малого та середнього бізнесу та бюджетних установ України. Партнерство з MASTER передбачає певний перелік пунктів і зобов'язань які надає Партнерам команда MASTER: консультаційні послуги, інжиниринг, участь у семінарах, доступ до партнерських інформаційних ресурсів тощо [84].

На макроекономічному рівні СІ мають бути спрямовані на створення державою сприятливих умов для самоорганізації та взаємодії у суспільстві. Спрямованість державних СІ має передбачати формування нової організаційної культури суспільства, що враховує інновації політичного, економічного і духовного життя суспільства. Це система формальних і неформальних правил, що формують механізми координації поведінки; розвиток громадянського суспільства, різних форм самоорганізації населення; забезпечують соціальний діалог, державно-приватне партнерство, соціальну відповідальність держави, бізнесу, громадянського суспільства. Має відбутися формування сучасних суспільних інститутів, які санкціонують норми і структуру соціальних відносин, функції державних структур, діапазон прав і обов'язків індивідів, форми координації суспільних процесів.

У даному напрямі розробка Стратегій соціально-економічного розвитку на макро- і мезорівнях виступає важливим елементом врядування та визначає місію й пріоритетні напрями розвитку, а також способи їх реалізації.

У “Стратегії сталого розвитку України до 2020 року” зазначено важливі соціальні завдання (подолання бідності, скорочення нерівності, забезпечення охорони громадського здоров'я, благополуччя [329, с.12-13], перехід до моделей збалансованого споживання і виробництва [329, с.15], але не передбачалося конкретних механізмів реалізації цих завдань. Але вже у “Стратегії впровадження моделі збалансованого розвитку України до 2030 року” передбачено конкретні механізми суспільного договору. Передбачено, що державні інституції мають стати сервісом для забезпечення невід'ємних прав громадян та зазначено такі принципи суспільного договору: спільність інтересів, інтеграція зусиль держави та бізнесу через державно-приватне партнерство, верховенство права, публічність і прозорість, всезагальна участь і персональна відповідальність кожного, патріотизм і толерантність, свобода інформації, узгодженість діяльності інститутів державної влади та управління, професіоналізм у виконанні всіма членами суспільства своїх зобов'язань; результативність і ефективність, соціальна справедливість у забезпеченні

рівності прав і можливостей, стратегічне бачення). Вони формально закріплюють умови нагромадження СК.

Зміна парадигми державного управління – впровадження принципу розумного урядування – також передбачає зміни у комунікації між владою та суспільством, що матеріалізується у спільному визначенні форм, методів і процедур досягнення цілей сталого розвитку.

На мегаекономічному рівні соціалізація економіки та соціальне інвестування перетворилися на глобальну тенденцію розвитку світової економіки. Глобальна мережа соціальних інвесторів (Global Impact Investment Network – (GIIN)) дає значні темпи зростання СІ. Відповідно відбувається скорочення соціальних видатків з державних бюджетів, уряди частково передають свої соціальні функції на аутсорсинг приватним компаніям, які можуть забезпечити більшу ефективність використання коштів і забезпечити більш високу якість соціальних послуг. Як показує досвід соціально розвинених країн, у державній соціальній політиці принцип «оплата за соціальний результат» усе частіше приходиться на зміну принципу «оплата за послугу».

Однією з нових перспективних форм соціального інвестування стала в останнє десятиліття венчурна філантропія. Інструменти, використовувані венчурними фондами, все частіше застосовуються до соціальних стартапів. Подібний підхід дозволяє надати початківцям підприємствам загальну операційну і менторську підтримку, надати допомогу в розробці бізнес-моделі, стратегії розвитку, а також у наймі персоналу. У США працюють такі організації венчурної філантропії, як New Profit Inc; Social Venture Partners (на фото); Venture Philanthropy Partners; SV2; and Draper, Richards, Kaplan. Європейська Асоціація венчурної філантропії налічує понад 170 членів, Азіатська мережа – більше 160 членів з 28 країн, а Японія створила в 2013 році свій перший національний фонд венчурної філантропії JVFP, спільно керований Фондом Nippon і організацією Social Investment Partners.

Ще одним інструментом, що сприяє розвитку соціальних інвестицій і підвищує їх доступність, є соціальні біржі, най-

старішою і найбільш авторитетною з яких є Азіатська біржа соціальних інвестицій (IIX), створена в 2005 році. У 2013 до її складу увійшла Біржа Соціальних інвестицій у Південній Африці Nexii. У 2013 році почала роботу Соціальна біржа в Лондоні (SSE), на даний час ведеться робота зі створення аналогічної біржі в Берліні. Існує соціальна біржа і в Канаді (SVX).

Держава може надати величезний вплив на сферу соціальних інвестицій, якщо відмовиться у своїй політиці державних закупівель від стратегії «плати за послуги» (найчастіше за обумовленою ціною) на користь практики «плати за результат». Для реалізації цього підходу використовуються насамперед соціальні облігації. Така практика стимулює інновації в соціальній сфері ефективніше від багатьох інших інструментів, адже, як уже згадувалося вище, в разі недосягнення поставлених соціальних цілей оплата не проводиться. Це стимулює соціальні організації до пошуку найефективніших методів і моделей роботи.

У даний час соціальні облігації використовуються в різних країнах для розв'язання найрізноманітніших соціальних проблем. За допомогою цього соціального інструменту розв'язуються, зокрема, проблеми неблагополучних сімей (Канада), зайнятості молоді та турботи про літніх (Японія), усиновлення, опіки дітей, роботи з дітьми з групи ризику (Австралія). Також соціальні облігації дозволяють вирішити питання зайнятості молоді (Німеччина), створення початкових шкіл для дівчаток (Індія, Раджастхан), профілактики рецидивів правопорушень у колишніх ув'язнених (Пітерборо Великобританія, Нью-Йорк), питання дошкільної освіти (Юта, США), профілактики підліткової вагітності (Вашингтон, США), зниження рівня молодіжного безробіття (Великобританія).

3.3. Можливості урізноманітнення та поширення інноваційних форм нагромадження соціального капіталу

З розвитком соціально-економічних відносин під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників відбувається розвиток і становлення нових форм СК. Це об'єктивна тенденція соціаліза-

ції економіки, що стосується поширення та урізноманітнення різних форм нагромадження СК на кожному з рівнів господарювання й виступає важливим фактором економічного зростання. Хоч головні складові СК залишаються незмінними, все ж з'являються їх форми прояву та реалізації, які зумовлюють нові можливості соціалізації економічних відносин і формування нових суспільних інституцій, здатних здійснювати зворотній вплив на розвиток економіки й нагромадження СК.

Головні напрями урізноманітнення та поширення інноваційних форм нагромадження СК доцільно розглядати за такими критеріями: 1) за видами соціальних інновацій на різних рівнях функціонування економіки; 2) за джерелами формування та соціально-економічними наслідками; 3) за можливістю впливу на розвиток економічних відносин та удосконалення суспільних інститутів.

Соціальні інновації як джерело СК спрямовані на задоволення певних соціальних цілей, потреб, інтересів різних економічних суб'єктів, які не були задоволені; зміну взаємовідносин між окремими людьми і соціальними групами та механізмів управління; пошук більш ефективних суспільних інститутів, здатних забезпечувати сталий розвиток суспільства й економіки. Вони повинні забезпечувати комунікативну цілісність соціальної системи, приріст СК як ресурсу довіри в суспільстві.

На різних рівнях функціонування економічних відносин соціальні інновації мають різні форми, масштаби та вплив на формування СК.

У формуванні СК на нанорівні важливу роль відіграє соціальна відповідальність індивіда – за свій добробут і добробут сім'ї, за підтримання зв'язків з групами, партнерами, у бізнесі, в мережах тощо. Соціальна відповідальність означає наявність у структурі особистісного потенціалу таких цінностей як совість, довіра, толерантність, чесність, співучасть, обов'язковість, співчуття, почуття справедливості, правдивість, любов до ближнього, доброта та виявлення їх соціально відповідальній поведінці [313, с. 17, 21]. Останнім часом нагромадження соціального капіталу на нанорівні відбувається через розвиток соціального підприємництва. Сучасні форми

соціального підприємництва – це: виробництво соціальних благ (для людей з обмеженими можливостями), використання частини прибутку на соціальні цілі та проекти, благодійна діяльність, збір пожертв, волонтерство тощо [211, с. 67].

Сутність соціального підприємництва дуже міцно пов'язується із нагромадженням СК. Г. Діз характеризує за допомогою п'яти ознак соціального підприємця: 1) взяття на себе місії створення та підтримки соціальної цінності (а не лише цінності для індивідуума); 2) безперервний пошук і використання нових можливостей для служіння обраній місії; 3) участь у процесі творення інновацій, адаптації та навчання; 4) рішучість дій, активність і масштаби яких не повинні обмежуватися наявними ресурсами; 5) висока відповідальність підприємця за результати своєї діяльності – як перед безпосередніми клієнтами, так і перед суспільством [19, с.4].

За результатами дослідження «Найкращий досвід та сучасні тренди розвитку соціального підприємництва: Україна» [100] (вибірка дослідження представлена 55 СП, більшість яких розташована у м. Київ (25,4 %), Львівській (9,1 %) та Черкаській (7,3%) областях), виявилися такі особливості розвитку соціального підприємництва в Україні: найбільш поширеною організаційною формою СП є ФОП (29,1 %) та громадські організації (25,4 %); найбільш поширеним типом соціального підприємства є СПТІ – «соціальні підприємства трудової інтеграції» (54,5 %); за тривалістю функціонування більшість СП належать до груп 1-3 роки (38,2 %) та 10 років і більше (21,8 %); більшість підприємств має у своєму складі до п'яти працівників (45,4 %); місія більшості СП належить до соціальної сфери: підвищення якості життя вразливих груп населення, розвиток місцевих громад і формування здорового способу життя; третя частина підприємств мають екологічну місію; більшість СП мають суму річного фінансового обороту до 500 тис. грн. (67,3 %, за 2015 р.). Соціальне підприємництво не завжди належно сприймається як СК, хоч і виступає ефективною формою його нагромадження. Дослідження також виявило ключові труднощі, з якими зустрічаються СП у процесі ведення господарської діяльності: байдужість суспіль-

ства до діяльності СП; обмеженість інформації про СП; труднощі в отриманні фінансування, високі адміністративні витрати й орендна плата [317].

На європейському рівні найбільш популярними сферами СП вважаються такі: навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних; особисті соціальні послуги – здоров'я, благополуччя та медична допомога, професійне навчання, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям; місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах – соціальні підприємства у віддалених сільських районах, схеми розвитку/реабілітації мікрорайонів у міських районах, допомога у розвитку та співпраця з третіми країнами.

Відносно новим соціальним явищем, що охопило переважуючу частку суспільства, стали соціальні Інтернет-мережі. Вони розширюють для кожного громадянина чисельність друзів, знайомих, прихильників певних поглядів, тих, хто має подібні інтереси, підтримує певні традиції та ін. СК, що в такий спосіб нагромаджується, ґрунтується на відносинах довіри й відкриває індивідам можливості використання ресурсів цих мереж для реалізації власних чи спільних інтересів. СК у мережах підтримується чисельністю та частотою комунікацій. Мережі можуть носити професійний характер і в такому розумінні вони є джерелом примноження економічного капіталу учасників мережі. Прикладом може служити те, що деякі компанії переходять на віддалений дистанційний режим роботи і так перетворюють інтернет на важливий інструмент виробничої комунікації. Це пов'язується також з активністю учасників у соціальних мережах і засвоєнням учасниками мереж необхідних навичок, цінностей, установок, що допомагають формувати взаємовідносини з іншими учасниками мережі та підтримувати з ними професійні зв'язки.

Для соціальних мереж характерна відкритість, що дозволяє розширювати мережу контактів, отримувати додаткову інформацію, консультиватися, передавати/ділитися підходами до розв'язання професійних завдань.

Як соціальні інновації, що значно впливають на формування та нагромадження СК, на нанорівні ми розглядаємо такі явища: фріланс, що розвивається через соціальні мережі; розвиток соціального підприємництва, сучасні форми соціального партнерства.

Сучасні інтернет-технології та наявність соціальних мереж сприяють поширенню нових форм зайнятості та професійного спілкування, примноженню соціальних контактів з колегами, фахівцями-суміжниками, що є джерелом СК для окремих фахівців. Найпоширенішими професіями фрілансів є програмісти; дизайнери сайтів, копірайтери, фахівці з просування, виготовлення, розробки та доопрацювання сайтів; перекладачі; фахівці 3D-моделювання та ін. Налагодження професійних мереж відбувається через біржі фрілансу (через них знаходять роботу близько 70% фрілансерів), а також через соціальні мережі (LinkedIn, Facebook та ін.). Найпопулярнішими в Україні є такі фріланс-сервіси: Upwork.com, Kabanchik.ua, Freelancehunt.com та Freelance.ua.

Україна є одним з лідерів з фрілансу. За даними спеціальних досліджень, у 2013-2017 рр. Україна посіла перше місце в Європі і четверте у світі за обсягами зайнятості на цифрових платформах. Якщо 2011 р. кількість фрілансерів в Україні становила приблизно 9 тис. осіб, то 2016 р. – вже 60 тис. У 2017 році виявлено, що українські фрілансери є відносно молодими і мають високий рівень освіти. За даними дослідження, 55% респондентів мають вищу освіту, а в 2% є кандидатський ступінь. 25% опитаних вважають роботу через цифрові платформи своїм основним джерелом прибутку. 33,8% респондентів працюють на українського замовника, тоді як інші – повністю або частково на закордонних клієнтів [342].

Цифровізація суспільства й економіки сприяє зміні способів спілкування між людьми. Цифрове суспільство використовує сучасні цифрові технології для самореалізації особистості, зміни місця роботи, організації відпочинку, дистанційного навчання, а також для взаємодії з іншими громадянами у ході досягнення економічних, суспільних та громадських цілей.

Прикладом є розвиток соціальної комерції – комерції, що формується на основі соціальних мереж і використанні сучасних ІТ-технологій[120]. Найбільш відомими формами соціальної комерції на даний час є:

- *Платформа P2P-продажу* (eBay, Amazon Marketplace), де користувачі мереж безпосередньо один одному продають товари і послуги;

- Groupon, LivingSocial – організація групових покупок за нижчими цінами;

- The Fancy, Lyst, Svrply – сайти з фокусом на шопінг, на яких публікуються огляди продуктів і сервісів або подяки споживачів за придбані покупки;

- Threadless, Kickstarter, CutOnYourBias – сайти, де клієнти за допомогою голосування залучені в процес виробництва товару та ін.

Наведені приклади розвитку соціальної комерції дозволяють зробити висновок про наявність тенденції до соціалізації взаємовідносин споживачів і виникнення сучасніших характеристик соціальних мереж, орієнтованих на зростання щільності та міцності зв'язків у мережах, де складається авторитет і статус окремих споживачів, а навколо них розширюється коло спілкування, поліпшується міжособистісний вплив, формуються нові знання, зростає цінність співтворчості, підвищується самооцінка і впевненість споживача.

Сучасні цифрові технології (Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, 3D-друк, хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн та ін.) дозволяють спільно використовувати їхні переваги, отримуючи необхідну інформацію або застосовуючи доступні хмарні сервіси, що дозволяють перенести обчислювальні ресурси й дані на віддалені інтернет-сервери.

Швидкий розвиток цифрових технологій супроводжується інноваціями у соціальних відносинах. Якщо 2010-2020 роки характеризувалися поширенням соціальних мереж і месендже-

рів, то наступний етап передбачає побудову так званого нейронету, тобто мережі, де комунікації між людьми, тваринами та речами здійснюватимуться на принципах нейрокомунікації, використання штучного інтелекту та Всеосяжного Інтернету людей, речей, даних, процесів тощо. Цифровізація дала можливість швидко й ефективно розвиватися невеликим компаніям та проектним командам за рахунок стартапів, що дозволяє їм швидко налагоджувати комунікації та виходити на глобальний рівень.

Водночас цифровізація, підсилюючи мережеві характеристики функціонування господарської системи, може породжувати ризики фрагментації, дезінтеграції та розпаду економіки, вести «...до суттєвих змін ролі людини у виробничому процесі, зростання безробіття і загострення соціальних проблем» [108]. До негативних соціальних наслідків цифровізації відносяться, зокрема, такі проблеми: витіснення базових технологічних процесів, науково-технічних інновацій, а також зниження кваліфікаційних характеристик виробничого персоналу в умовах його перетворення у придаток до оцифрованих виробництв; імовірність інформаційно-цифрових маніпуляцій і шахрайських операцій; обмеженість можливостей урахування специфіки українського господарського менталітету як основи формування СК; загострення соціальних суперечностей при масовому вивільненні працівників, зниження ступеня соціальної захищеності, посилення соціальної нерівності (у т. ч. внаслідок наявної цифрової нерівності).

Новим явищем стало виникнення бізнес-моделей економіки спільного користування (*sharing economy*), яка працює на базі цифрових технологій (спільне мешкання, використання автомобілів, офісів, гаджетів, навіть, хмарних технологій). Шерінгова економіка ґрунтується на застосуванні соціальних мереж і онлайн-ових майданчиків як засобів комунікації. Головними принципами її існування вважаються: саморегулювання (однакова відповідальність усіх учасників за всі можливі наслідки); екологічність рішень (дотримання безпеки діяльності та дружнього до оточення середовища); раціональності (всі учасники володіють повною інформацією, а їх дії

скеровані на отримання максимальної вигоди обом сторонам); відкритості (тотальна інформаційна відкритість і безбар'єрність, прозорість); «євангелізації» (розуміння користувачами товарів чи послуг не лише можливості отримання вигоди, а й здійснення користі для суспільства, що має більше значення, ніж комерційний прибуток) [357].

Відчутний вплив на соціалізацію економічних відносин і формування СК здійснює E-government – модель державного управління, заснована на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяє удосконалювати взаємодію громадян з державними органами. Сьогодні 95% усіх взаємодій із державою не потребують участі людей, процеси відбуваються автоматично, непомітно для громадян, зокрема через електронний кабінет можна побачити всі свої доходи, витрати, стан банківських рахунків, можна зробити запит у державні органи з електронним підписом і отримати оперативну відповідь, сформувати податкову декларацію, підписати контракти, голосувати, брати участь у референдумах тощо.

Таке удосконалення взаємовідносин у суспільстві підвищує рівень безпеки та показники СК – рівень довіри та сприйняття таких цінностей як соціальна справедливість, демократія, рівність усіх перед законом, соціальні гарантії.

Подальші напрями цифровізації передбачають створення до 2025 року нових платформ, що стосуються електронної взаємодії: бізнесу (e-contracting, e-invoicing, e-docflow), електронних послуг для бізнесу (LegalTech, FinTech, InsurTech, зокрема з використанням технологій блокчейн (смарт-контракти тощо), платформ забезпечення життєдіяльності (освітнянські, медичні, транспортні, громадської безпеки, моніторингу екології тощо). Реалізація цих напрямів дозволить поліпшити взаємодію між господарськими суб'єктами, громадянами, представниками держави.

Сучасні цифрові технології (інтернет-платформи) дозволяють формувати нові інструменти взаємовигідної взаємодії між приватними інвесторами та розробниками певних проєктів. Прикладом є краудфандинг як інноваційний інструмент, що дозволяє залучати через інтернет у великої кількості людей

гроші для реалізації ідей і проєктів цифрової економіки. “Для розробників переваги використання такого типу фінансування полягають у низькій вартості капіталу, доступі до великої кількості інформації. Для індивідуальних інвесторів – це більш відкритий і доступний для розуміння та використання у порівнянні з іншими традиційними варіантами фінансування; можливість інвестувати невеликі суми в абсолютно будь-який проєкт, тому і незначні ризики; доступ до нового продукту ще до його офіційного виходу на ринок; участь в «співтоваристві», можливість обмінюватися думками, ідеями, а також бути частиною інноваційних проєктів; підтримка креативних ідей і проєктів” [173, с. 147].

Ще однією такою формою виступає краудлендинг – метод онлайн-кредитування фізичними особами інших фізичних осіб або компаній через спеціально створені інтернет-ресурси. Це так звані P2P-позики, У 2016 році сегмент P2P-кредитування займав майже 70% світового ринку і, згідно з прогнозами, скоротиться до 54% до 2021 року, продемонструвавши майже 16%-ве зниження частки ринку [28]. Найпопулярнішими краудфандинговими платформами в Україні є Українська біржа благодійності, «Спільнокошт», Na-Starte, КУБ і GoF, діяльність яких переважно спрямована на гуманітарні, соціальні, екологічні, культурні, освітні проєкти. Першою в Україні створена у 2011 р. Українська Біржа Благодійності – це незалежна загальнонаціональна соціальна інфраструктура онлайн-благодійності. За 7 років існування цієї біржи залучено 159 млн. грн. тільки на благодійність [28]. «Спільнокошт» заснований у 2012 році та орієнтується, перш за все, на інноваційні, культурні проєкти, не спрямовані на отримання фінансової вигоди. Станом на 01.03.2019 цією платформою зібрано коштів на суму 20,2 млн. грн. [250].

Якщо завдяки краудфандингу спільними зусиллями збирають кошти, то інша форма – краудсорсинг – дозволяє спільними зусиллями виконувати конкретну роботу. У 2019 році команда WikiInvestigation презентувала платформу краудсорсингових розслідувань, що дозволяє спільно проводити корупційні розслідування. Краудфандинг, краудлендинг,

краудсорсинг – це методи мережевої взаємодії, що ґрунтуються на високому рівні довіри, небайдужості, добровільності, ініціативності учасників, що об'єднуються заради реалізації спільної мети. Розвиток такої мережі дозволяє по-іншому формувати організаційні структури, розподіляти працю та підвищувати її ефективність.

Мережі налагоджують горизонтальну систему комунікації, поліпшують ступінь самоорганізації (за відсутності жорстких організаційних структур), забезпечують домінування спільного колективного інтересу над приватним.

Мережування – це перший, найдинамічніший механізм нагромадження сучасних форм СК.

Другий механізм необхідно пояснювати на основі ідеї зростання суспільної довіри. В його основі має бути формування нових підходів до структури соціальної організації, певного соціального порядку.

Довгий час причиною недовіри в українському суспільстві залишається існування проблеми соціальної несправедливості (перш за все у системі розподілу влади і власності, прав володіння, розпорядження, управління об'єктами власності; у розподілі і використанні доходів), що знижує інтерес до спільних дій, породжує суперечності між учасниками економічних відносин, незацікавленість у формуванні СК з боку правлячої еліти, нерозуміння громадян доцільності співпраці та власних вигод від неї.

Проблема криється в неефективності суспільних інститутів, їхній неспроможності згуртувати суспільство та спрямувати його для досягнення спільних цілей на принципах взаємної довіри, толерантності, узгодженості економічних інтересів. Українське суспільство прагне створювати нові рамки суспільної взаємодії, нові види соціальних контактів. У цьому напрямі значну роль має зіграти Дорожня карта “Стратегія модернізації соціального діалогу” [129], до довгострокових цілей якої, зокрема, належать: 1) досягнення балансу «Соціальна відповідальність соціальних партнерів» – «Впливу соціальних партнерів на прийняття рішень щодо соціально-економічної та екологічної політики»; 2) досягнення балансу

«Великий бізнес (роботодавці та представники працівників)» – «Середній бізнес» – «Малий бізнес» у представництві інтересів кожного сегменту в інституціях соціального діалогу. Досягнення цих цілей можливе шляхом удосконалення таких компонентів соціального діалогу: інформація, переговори, діалог, угоди, партнерство» [129].

Зокрема, тому виборці Президента В. Зеленського вважають, що його перемога на виборах пов'язана з їх бажанням радикального оновлення влади (69%). Основними мотивами голосування за партії на парламентських виборах були: нові ідеї та пропозиції (25%), лідери (29%), бажання підтримати новообраного президента (14%), прагнення до оновлення (11%). У здійсненні реформ громадяни усі сподівання покладають на новообраного Президента Володимира Зеленського (66%), новообрану Верховну Раду (43%) та майбутній уряд (35,5%). Усі інші інстанції, на які покладалися раніше громадяни заради здійснення реформ, істотно втратили у своєму значенні – громадські організації, країни Заходу, МВФ та Світовий банк, вчені. У 2019 році порівняно із 2017 роком українці стали більше задоволені рівнем особистої свободи, можливостями впливати на власне життя та життя суспільства. Зокрема, рівень задоволеності можливостями участі в громадському житті зріс із 3,2 до 3,7 балів (цим аспектом були задоволені 32% в 2017 році, 44% в 2019 році, не задоволені – 22% в 2017, 13% в 2019 році), можливістю бути незалежним – із 3,5 до 3,8 балів (задоволені 45% в 2017, 58% в 2019 році, не задоволені – 17% в 2017, 13% в 2019 році), можливістю впливати на те, що відбувається з ними – із 3,3 до 3,5 балів (задоволені 42% в 2017 році, 50% в 2019 році, не задоволені – 21% в 2017, 19% в 2019 році) [146].

Поява та поширення нових форм СК виникає під впливом об'єктивних та суб'єктивних причин. Оскільки змінюються соціальні, економічні, технологічні, політичні та інші зовнішні умови, що суттєво впливають на внутрішній стан господарських суб'єктів, виникають трансформаційні зміни у їхній поведінці, і ці зміни ведуть до зміни взаємовідносин і виникнення нових форм СК. Прикладом є формування та

нагромадження СК об'єднаних територіальних громад. Прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (5 лютого 2015 року), затвердження Методики формування спроможних територіальних громад (8 квітня 2015 року), розробленої Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, а також Реформи міжбюджетних відносин у контексті реформи децентралізації забезпечило місцевим громадам сучасні правові умови та економічні стимули ефективніше наповнювати свої бюджети, переходити на самозабезпечення та ретельно планувати свої видатки.

Наведені зміни привели до зміцнення дохідної частини місцевих бюджетів. Найвагомим результатом бюджетної децентралізації стало зростання частки місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів з 2,5% у 2012-2014 рр. до 30% – у 2018 році. У 2018 році обсяг місцевих бюджетів уперше перевищив обсяг державного бюджету й становив 52% консолідованого бюджету України.

Через місцеві бюджети в Україні перерозподіляється понад 15 % ВВП. Частка власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП у 2018 році становила 7,1 % (у 2014 році – 5,1 %), у 2019 році передбачено 6,8 %, а самі власні доходи місцевих бюджетів зросли з 68,6 млрд. грн. у 2014 році до 234,1 млрд. грн. – у 2018-му, за прогнозом на 2019 рік – до 267 млрд грн.

Нові фінансові умови стали важливим чинником динамічного формування ОТГ: станом на 2015 рік в Україні їх сформовано 159; на 2016-й – 366; на 2017-й – 665; а на березень 2019-го – вже 884 ОТГ.

Значені 884 ОТГ об'єднали 4110 місцевих рад. До їх складу увійшло 24 міста обласного значення, до яких приєдналося 59 навколишніх громад, а також 37 ОТГ, до яких приєдналася 71 територіальна громада. Станом на квітень 2019 року територія сформованих ОТГ становить більш ніж третину (38,5 %) загальної площі України. У таких громадах проживає понад 9,1 млн людей (що становить 25,7 % загального населення України). А загалом у спроможних громадах,

якими є ОТГ і міста обласного значення, проживає майже 70 % населення держави. Середня кількість територіальних громад, що об'єдналися в одну ОТГ, становить 4,6, а середня чисельність населення однієї ОТГ – 10 284 особи [119; 120].

Проблеми та перспективи нагромадження СК у громадах ми дослідили на прикладі Великокучурівської громади Чернівецької обл., яка об'єднала 5 сіл з населенням станом на час створення (01.01.2016 року) 14243 особи. На території сільської об'єднаної територіальної громади функціонує 2 дошкільні навчальні заклади і один НВК, 4 школи, 2 транспортних підприємства, 5 закладів культури, 6 медичних установ тощо. Зайнятість населення – це переважно робота у домашньому господарстві, ФОПи, торгівля, доходи сільського бюджету Великокучурівської об'єднаної громади у сумі 78 419,0 тис.грн. Реально здійснює діяльність орієнтовно 235 підприємців. По видах діяльності – це торгівля, цегельне виробництво, громадське харчування, сільськогосподарське виробництво та садівництво, виробництво вікон та дверей, будівельна діяльність, швейне виробництво, виготовлення свічок, транспортні послуги тощо. Доходи сільського бюджету Великокучурівської об'єднаної громади у 2019 р. склали 78 419,0 тис.грн. У дослідженні опрацьовано думку 22 осіб – представників громади, 17 з яких за своєю діяльністю мали відношення до різних рівнів управління соціально-економічними процесами та змогли висловити обґрунтовану думку щодо ступеня зрілості соціальних відносин в громаді. 17 опитуваних мають вищу освіту, 9 – стаж більше 10 років, 5 – більше 5 років. Вони на високому рівні оцінюють кількість, якість і доступність фінансових та інших ресурсів для сталого розвитку ОТГ, вважають середніми рівень прибутковості у сфері бізнесу й ефективність управління економічним розвитком, на достатньому рівні оцінюють рівень розвитку соціальної сфери.

З огляду на те, що громада успішно розвивається, було проведено оцінку стану соціальних взаємовідносин, яка показала високі показники згуртованості, демократичності прийняття рішень, ефективності роботи громадських організацій, присут-

ності громадян у соціальних мережах, наявність ефективного керівника, та, одночасно, певну недостатність доступу до інформації (що стосується розвитку бізнесу та реалізації стратегії розвитку ОТГ), наявність конфліктів між членами громади при прийнятті спільних рішень, відсутність традицій, цінностей, норм поведінки, що схвалюються і підтримуються усіма жителями ОТГ, наявність груп інтересів, конфліктів між членами громади та керівництвом. Лише третина опитаних довіряєте громаді у розв'язанні особистих проблем.

Половина опитаних не використовує власні зв'язки для розв'язання виробничих (управлінських) проблем і не сподівається, що високий рівень довіри до керівництва ОТГ з боку громади може забезпечити вищі економічні та соціальні результати. Проте 2/3 опитаних вважає себе особисто відповідальним за стан розвитку ОТГ, а половина – готові витратити власні кошти для участі у спільних проєктах благоустрою свого села (міста, району). Отже, можемо стверджувати, що в ОТГ виникає нова система взаємовідносин між жителями території, зумовлена наданими у результаті децентралізації новими можливостями та необхідністю розв'язання існуючих проблем. Без довіри у громаді, без формвання спільних цінностей та норм взаємодії ці процеси не зможуть ефективно розвиватися.

Отже, подальше успішне впровадження реформи місцевого самоврядування зумовлює готовність громадян до спільних дій з метою досягнення позитивних цілей та змін у своєму житті.

За даними соціологічних досліджень, процеси нагромадження СК мають неоднозначні тенденції: відсоток активних українців становить лише 15%-25%; більшість українців не відчувають власну відповідальність за стан справ у своїй громаді; діяльність громадських організацій часто стимулюється іноземними «донорами», і ці кошти часто спрямовуються на власні потреби громадських функціонерів; зменшується взаємодія неурядових громадських організацій із владою; існує конкуренція між громадськими організаціями замість конструктивної співпраці.

Та все ж поступово складаються нові форми взаємодії громадських організацій між собою завдяки соціальним мере-

жам, реалізації спільних проєктів і безпосередній, неформальній комунікації лідерів і активістів громадських організацій. Сучасним і перспективним механізмом нагромадження СК є формування СК ОТГ. Цей механізм передбачає підвищення довіри та поліпшення взаємодії й співпраці членів громади у напрямі формування стратегій подальшого розвитку, створення форм взаємодії, прийняття управлінських рішень для забезпечення потреб громадян, зростання людського потенціалу, підвищення ефективності використання спільних ресурсів, зміцнення конкурентоспроможності громад.

Для прискорення процесів соціалізації та підвищення рівня довіри людей до влади необхідні нові форми взаємодії влади з громадами, проведення спільних дій і соціально вагомих заходів. Експертні дослідження констатують такі основні тенденції розвитку соціального капіталу в Україні: ситуативна активність та згуртованість, які стають вищими за умови соціальних катаклізмів, отже мають хвилеподібний характер; неефективність владно-громадських стосунків через нерозуміння механізмів ефективної співпраці та власних вигод від неї, некомпетентності самих громадських організацій та їх лідерів.

Розвитку СК у громадах мають сприяти спеціально розроблені програми і проєкти, завданням яких є стимулювання активності громадян і регулювання їх участі у розв'язанні місцевих питань, формуванні та реалізації місцевої політики, а також створенні умов для комунікації мешканців і громадських об'єднань між собою.

За результатами спеціальних досліджень виявлено, що цілком забезпечують умови для формування і розвитку соціального капіталу у громадах 8 регіонів України: Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Одеської (проєкт), Сумської, Харківської, Херсонської областей та м. Києва. Не забезпечують належних умов для формування та розвитку соціального капіталу у громадах завдання програм 5 областей України: Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Полтавської та Рівненської.

СК громад формується у ході їх участі у розв'язанні місцевих проблем. Форми участі розрізняються залежно від

завдань: робота у складі оргкомітетів, експертних і робочих груп, консультативно-дорадчих органів при місцевих органах виконавчої влади й органах місцевого самоврядування; участь у громадських слуханнях, проведення зборів громад, сприяння діяльності органам виконавчої влади, пропозиції проєктів і програм та ін. До таких форм належить публічно-приватне партнерство, формування механізмів управління в ОТГ, ОСББ, у громадських об'єднаннях.

В умовах децентралізації це дозволяє ліпше управляти ресурсами, підвищувати якість комунальних послуг, стимулювати місцеву економіку та підвищувати залученість громадян.

Розвитку СК на місцевому рівні сприяє створення “цифрових” громад, де важливе значення мають: активність у соціальних мережах; започаткування інвестиційних “майданчиків” для потенційних інвесторів; чітке визначення пріоритетів та стратегій розвитку громади тощо.

Нові форми СК навіть у таких рамках не виникають автоматично. Їх формування відбувається під впливом таких чинників: прагнення громади гарантувати безпеку, тому зберігати спільність інтересів і дій; невизначеність і непередбачуваність змін зовнішнього середовища; неоднакове прагнення до згуртованості у представників різних соціальних груп, розрізняються за рівнем доходів, масштабами власності, доступом до певних ресурсів та ін.

Так само на рівні окремих підприємств СК не виникає автоматично. При вмілому цілеспрямованому управлінні він складається як корпоративний СК, ознаками якого можуть бути такі процеси і явища: поліпшення іміджу та репутації підприємства, залучення до співпраці нових клієнтів, зростання конкурентоспроможності підприємства тощо. А управлінськими заходами, спрямованими на нагромадження СК підприємства, мають бути ті, що спряють комунікації та об'єднанню зусиль співробітників для прийняття колективних рішень; делегування повноважень, формування корпоративної культури, визначення місії, цінностей, пріоритетів при розробці стратегії розвитку підприємства.

ПІСЛЯМОВА

Результати авторських досліджень проблем нагромадження СК у сучасній економіці дозволили сформуванати деякі висновки й узагальнення концептуально-теоретичного, методологічного та науково-прикладного характеру.

Аналіз міждисциплінарних досліджень сутності СК довів, що умовою та ознаками його існування виступають три взаємозумовлені та взаємопов'язані компоненти: довіра, цінності та норми, соціальні мережі. Довіра визначає змістовий рівень СК, забезпечує підстави для надійності та безпеки взаємних стосунків. Норми і цінності слугують засобом ефективного регулювання та контролю взаємовідносин у суспільстві. Поширення цінностей, норм, правил, прав виступає передумовою створення тієї чи іншої соціальної мережі. Основу поширення СК у мережах складають соціальні зв'язки, що характеризують різні можливості його нагромадження та мають такі три форми соціального капіталу: а) зв'язуючий, б) горизонтально-інтегруючий, в) вертикально-інтегруючий. Визначено сутність нагромадження СК як об'єктивного процесу його відтворення на різних рівнях функціонування економіки. Установлено, що на кожному з рівнів існують свої форми існування, умови, способи, механізми та соціально-економічні результати процесів нагромадження СК. Збільшення його масштабів у процесі відтворення сприяє поширенню СК на всіх рівнях господарювання. Джерелом його зростання виступає цілеспрямована діяльність різних суб'єктів, що прагнуть до пошуку ефективних механізмів реалізації їхніх економічних інтересів, використовуючи спільні норми, цінності, довіру та належність до певних мереж в інституційних умовах, що існують на даний час.

Як економічний ресурс СК має основні характеристики: 1) виступає однією із форм капіталу (поряд з фізичним, людським, інтелектуальним та ін.); 2) є нематеріальною формою капіталу, суспільним ресурсом; 3) основою його формування є мережа соціальних зв'язків, соціальна згуртованість, сукупність етичних норм і довіра; 4) є багатофункціональним; 5) ви-

різняється низьким ступенем формалізації; 6) пов'язаний з можливістю отримувати певні переваги або досягати певних результатів, а отже, є продуктивним; 7) СК зношується не у процесі вживання, а через незастосування; 8) його нелегко побачити і виміряти, важко створити втручанням ззовні; 9) уряди сильно впливають на рівень і тип СК, доступного індивідам, для докладання зусиль щодо досягнення довгострокового розвитку.

Існує низка особливостей використання СК як чинника економічного розвитку: 1) є ресурсом, у який можуть бути інвестовані інші ресурси в очікуванні майбутніх прибутків від інвестицій; 2) може бути застосований для різного використання, оскільки одна і та ж мережа соціальних зв'язків індивідів може забезпечувати їм доступ до різних ресурсів і цінностей; 3) може бути конвертований (до певної міри) в інші форми капіталу, адже соціальні мережі та їх атрибути – зв'язку, зобов'язання, довіри – можуть забезпечити отримання фінансового і матеріального капіталу; 4) у порівнянні з іншими формами капіталу СК найменш ліквідний; 5) щоб залишатися продуктивним, він вимагає спільних зусиль кількох сторін (учасників бізнес-проекту, мережі постачальників і споживачів, корпорацій та ін.); 6) активне використання СК одними учасниками мережі за рахунок інших може знижувати обсяг СК, відтвореного соціальною мережею в цілому.

Економічний ефект від використання СК може бути оцінений низкою показників: *на нанорівні* – за допомогою показників зміни добробуту, рівня та видів зайнятості; зростання соціальної відповідальності; розвитку соціального підприємництва; ступеня захисту економічних інтересів; соціальної ренти III типу; *на мікро- та мезорівнях* – за показниками доданої вартості, підвищення продуктивності виробництва (економії часу), отримання доступу до інших ресурсів, віддачі від соціального інвестування, його конвертування в інші види капіталу, зменшення трансакційних витрат, зростання ринкової вартості фірми, соціальну ренту II типу тощо; *на макро- та мегарівнях* – за показниками зростання суспільного добробуту; нагромадження індивідуального,

групового, колективного, корпоративного, суспільного капіталів; динаміки інтегрального індексу людського розвитку; розвиток ДПП; реалізації стратегій та програм соціально-економічного розвитку; конкурентоспроможності країни; соціальної ренти І типу; індексів мережевої готовності; місця країни у світових рейтингах людського розвитку тощо.

Існує три способи втілення СК у соціально-економічну дійсність: 1) ресурсний, заснований на застосуванні особистісних характеристик СК і зорієнтований на отримання вигоди від соціальних контактів; 2) мобілізаційний, що передбачає отримання вигоди від узгодження інтересів і пошук шляхів для використання інших ресурсів; 3) інституційний, спрямований на зменшення невизначеності у міжсуб'єктних відносинах і мінімізацію трансакційних витрат. Визначено головні чинники формування соціального капіталу у сучасній економіці: зрілість соціально-економічних відносин; рівень розвитку економіки й ефективність дії ринкових механізмів; розвиток людського капіталу; особливості комунікаційного менеджменту; державна політика; соціальна відповідальність компаній; розвиток громадянського суспільства та ДПП; технологічні, соціальні, культурні та інші інновації, пріоритетність сфери послуг та стрімкий розвиток ІТ-сектора; сервісні моделі зайнятості; соціальні інвестиції; розвиток мережевого суспільства, соціальна диференціація; глобалізаційні процеси.

В Україні наявний значний потенціал капіталізації соціальних відносин. Механізми формування та нагромадження СК дуже складні та неоднозначні, суттєво розрізняються на різних рівнях функціонування економічних відносин за своїми складовими елементами, особливостями формування, умовами відтворення та нагромадження, цільовим використанням і показниками. Основа цих механізмів – зміна інституціональних відносин, насамперед, відносин власності та системи правових норм регулювання економічних відносин, закладених господарським законодавством, що забезпечують умови господарювання на демократичних засадах.

Головні причини суперечливості процесів нагромадження СК – це: інверсійний характер ринкової трансформації еконо-

міки України; неефективність заходів державного регулювання економіки; недостатня узгодженість інституційних механізмів. Відповідно до цих причин визначено види суперечностей нагромадження СК: між об'єктивною необхідністю соціалізації економічних відносин і недостатнім рівнем розвитку економіки та ринкових механізмів її регулювання; між довготривалими стратегічними перспективами соціалізації економіки та реальними економічними завданнями сьогодення; між відносно високим рівнем розвитку та деструктивністю і руйнівними тенденціями СК окремих регіонів; між інтересами і прагненнями еліти та можливостями і сподіваннями широких мас населення; між новими формами СК і традиційними способами їх використання. Охарактеризовано форми прояву та соціально-економічні наслідки цих суперечностей.

Існують такі докази недостатньої зрілості СК в Україні: 1) наявна неформальна модель соціальних відносин “вертикальної ієрархії”, характеристиками якої виступають: наявність різних суперечливих моделей соціальної взаємодії; невпорядкованість механізмів комунікації влади з бізнесом, позиціонування влади як головної, домінуючої, а не рівноправної сторони; диференційоване ставлення органів публічної влади до бізнесу; низький рівень соціальної відповідальності бізнесу, його рентозорієнтована поведінка; 2) значний рівень корупції й тіньової економіки; 3) дезінтегрованість місцевих спільнот; 4) демотивованість громадян щодо участі у розв'язанні місцевих проблем тощо.

Соціальне інвестування виступає джерелом і наслідком функціонування СК на різних рівнях господарювання. На кожному з рівнів розрізняються види та особливості соціального інвестування, їхня спрямованість на формування СК і можливі соціально-економічні результати. СІ впливають на нагромадження усіх складових СК (довіру, норми, цінності, мережі). На кожному з більш вищих рівнів функціонування економіки СІ охоплюють ширше коло інвесторів – від окремих осіб до глобальної мережі соціальних інвесторів і формування ринку соціальних інвестицій. Головним результатом виступає інтеграція СК і формування сучасних суспіль-

них інститутів, які санкціонують норми і структуру соціальних відносин, функції державних структур, діапазон прав і обов'язків індивідів, форми координації суспільних процесів.

У даний час з'являються нові можливості соціалізації економічних відносин і формування нових суспільних інституцій, здатних здійснювати зворотній вплив на розвиток економіки й нагромадження соціального капіталу. До них належать: соціальне підприємництво, соціальні інтернет-мережі, фріланс, шерінгова економіка, цифровізація взаємодії економічних суб'єктів, краудфандинг, краудлендинг, краудсорсинг, E-government, створення "цифрових" громад, спеціально розроблені програми та проекти, завданням яких є стимулювання активності громадян і регулювання їх участі у розв'язанні місцевих питань, формування корпоративного соціального капіталу, створення спеціальних соціальних інститутів глобального рівня.

Перспективними з погляду нагромадження соціального капіталу в Україні є подальші процеси цифровізації, що передбачають створення до 2025 року нових платформ, які стосуються електронної взаємодії: бізнесу (e-contracting, e-invoicing, e-docflow), електронних послуг для бізнесу (LegalTech, FinTech, InsurTech, зокрема, з використанням технологій блокчейн (смайт-контракти тощо), платформ забезпечення життєдіяльності (освітянські, медичні, транспортні, громадської безпеки, моніторингу екології тощо). Реалізація цих напрямів дозволить поліпшити взаємодію між господарськими суб'єктами, громадянами, представниками держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2020 Social Progress Index Sparks Discussion URL : <https://socialprogress.blog/2020/09/30/the-2020-social-progress-index-sparks-discussion/> (дата звернення – 17.11.2020)
2. 2020 Social Progress Index. Ukraine. URL : <https://www.socialprogress.org/?code=UKR> (дата звернення – 20.11.2020)
3. 2018 Social Progress Index. URL : <https://www.socialprogress.org> (дата звернення – 17.11.2020)
4. Alekseieva K.A., Osetskiy V.L., Novikova I.E. Startups and Spinoffs as Factors of the Academic Business Development: the Foreign Experience and the Ukrainian Prospects. *Science and Innovation*. 2018. №14 (5). С.77-89.
5. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution. *Quarterly Journal of Economics*. 2002. Vol. 117, No 4. P. 1231-1294;
6. Akerlof G. Kranton R. Economics and Identity. *Quarterly Journal of Economics*. 2000. Vol. 115, No 3. P. 715-753.
7. Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton: Princeton University Press, 1963.
8. Bertelsmann Stiftung: Social Cohesion Radar: Measuring common ground. An international comparison of social cohesion. Бьтерсloh : Bertelsmann Stiftung, 2013. 76 p.
9. Blume L., Sack D. Patterns of Social Capital in West German Regions. *European Urban and Regional Studies*. 2008 Vol. 15, No 3. P. 229-248.
10. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / in Richardson, John G., ed. New York: Greenwood, 1986. P. 241-258.
11. Caramuta Diego M. A Dynamic Approach to the Relationship between Inequality, Social Capital and Institutions. CONICET – Department of Economics, Universidad Nacional del Sur, June 21, 2005. 20 p. URL : <http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpc/0506009.html>; (дата звернення – 17.11.2020)
12. Castells M. The Power of Identity. *Information Age: Economy, Society and Culture*. Blackwell Publishing, 2009. 584 p.
13. Chernenko D. Capital structure and oligarch ownership. *Economic Change and Restructuring*, 2018: 1–29. doi:10.1007/S10644-018-9226-9.
14. Chien-Chung Huang Blair Donner. The Development of Social Enterprise: Evidence from Europe, North America, and Asia. *Research*

- Report #40 March 2018. URL: <https://socialwork.rutgers.edu/sites/default/files/report40.pdf>
15. Coase R. The Nature of the Firm. *Economica*. 1937. Vol. 4, No 16. P. 386-405.
 16. Coleman J. Foundations of Social Theory. Cambridge MA: Harvard University Press. 1990. 1014 p.
 17. Coleman J. Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*. 1988. № 94 (Supplement). P. 95-120.
 18. Dasgupta P. Social Capital and Economic Performance. University of Cambridge. 2001: Mime. 40 p. URL : <http://www.feem-web.it/ess/ess04/contents/dasgupta1.pdf> (дата звернення – 17.11.2020)
 19. Dees J. G. Theme aningof socialen trepreneurship. Center for the Advancementof Social Entrepreneurship, Duke University’s Fuqua Schoolof Business, 2001 (revisedvers.). DOI: 10.1108/14720700510604733
 20. Easterly W., Levine R. Tropics, Germs, and Crops: How Endowments Influence Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 2003. Vol. 50, No 1. P. 3-39.
 21. Favoritism in decisions of government officials/The Global Competitiveness Index 2017–2018, World Economic Forum, Executive Opinion Survey. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ042> (дата звернення – 17.11.2020)
 22. Firebaugh G. The New Geography of Global Income Inequality Cambridge, MA : Harvard University Press, 2003. 272 p.
 23. Friedrich P. Determining Social Capital by Social Accounting. Institute of Economic Research Working Papers. The paper submitted to VIIIth International conference on applied economics contemporary issues in economy under the title Market or government. 2015. №. 1.
 24. Fukuyama F. Trust: The social virtues and creation of prosperity. New York: ThefreePress, 1995. 457 p.
 25. GFK Ukraine: кожен третій українець відчув на собі негативні наслідки реформ. URL : <https://mresearcher.com/2018/07/gfk-ukraine-kozhen-tretij-ukrainets-vidchuv-na-sobi-negativni-naslidki-reform.html> (дата звернення – 17.11.2020)
 26. Gilchrist A. Taylor M. The Short Guideto Community Development. Bristol: Policy Press. 2016. 152 p.
 27. Glaester E. L. The Formation of Social Capital. The Contribution of Human and Social Capital to Economic Growth and Well-being:

- International Symposium Report, Human Resources Government Canada and OECD. Ottawa, 2001. P. 56-69.
28. Global Crowdfunding Market 2017-2021 URL: <https://www.prnewswire.com/news-releases/global-crowdfunding-market-2017-2021-300505284.html> (дата звернення – 17.11.2020)
 29. Global Human Development Indices and Indicators <http://hdr.undp.org/en/countries> (дата звернення – 17.11.2020)
 30. Global Wealth Report 2018: US and China in the lead. URL: <https://www.credit-suisse.com/about-us-news/en/articles/news-and-expertise/global-wealth-report-2018-us-and-china-in-the-lead-201810.html> (дата звернення – 17.11.2020).
 31. Granovetter M. The Strength of Weak Ties Network Theory Revisited. *Sociological Theory*. 1983. Vol 1. P. 201-233.
 32. Granovetter M.S. The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*. 1973. Vol. 78. P. 1360-1380.
 33. Grazhevska N., Mostepaniuk A. The relationship between social oriented corporate social responsibility initiatives and current living standards. *Social and Economic Review*, Faculty of Social and Economic Relations, Alexander Dubček University of Trenčín. 2016. №4. P. 54-65.
 34. Hyypä M. Healthy ties. Social capital, population health and survival. London; New York: Springer, 2010. 163 p.
 35. Human Development Reports URL: <http://hdr.undp.org/en/content/2019-human-development-index-ranking> (дата звернення – 17.11.2020).
 36. Johnston M. Corruption and Reforms: One Size Does Not Fit All. Laxenburg: IACSA, 2013.
 37. Knack S. Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *Quarterly Journal of Economics*. 1997. Vol. 112. No 4. P. 1251-1288.
 38. Kyrylenko V. Innovation infrastructure of Ukraine: assessment of the effectiveness of the action and ways of improvement. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 4 (2018), № 1. Riga: Publishing House “Baltija Publishing”, 2018. 208-218 p.
 39. Kyrylenko V., Kotenok A. SECURITY ASPECT OF STRATEGIZING NATIONAL ECONOMY. *Scientific Journal of Poljnia University*. 2019. №33. p. 84 – 90.
 40. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R. Trust in Large Organizations. *American Economic Review*. 1997. Vol. 87, No 2. P. 333-338.
 41. Legatum Prosperity Index 2017. URL : <http://www.prosperity.com/rankings>

42. Lin N. A Network Theory of Social Capital. New York: Duke University, 2005. 25 p.
43. Maskell P. Social capital, Innovation and Competitiveness. CEBR Business Studies, Working Paper. 2001. 236 p.
44. Masuda Y. The Informational Society as Post-industrial Society. *World Future Society*. 1981. P. 47-57. URL : <https://books.google.ru/books/about/TheInformationSocietyasPostindustri.html?id=ynkmIxFlG3AC&rediresc=y&hl=uk> (дата звернення – 17.11.2020)
45. Miller N. A. Osvitniy District: osnovni zavdannya that funktsii. *Narodna Osvita*. 2012. №3(18). URL: <http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodnaosvita/vupysku/18/statti/melnik.htm>
46. Nafus I. Development and distribution of innovation forms of social capital accumulation in Ukraine. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, 2019. №7(27). С.9-15. DOI: <https://doi.org/10.31435/rsglobalijite/30122019/6848> ; URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ijite/article/view/830>
47. Nukamp P. Poot J. Spatial Perspectives on New Theories of Economic Growth. *Annals of Regional Science*. 1998. № 32 (1), P. 7-37.
48. OECD Insights. Human Capital: How what you know shapes your life (2007), 147 p., available at URL : www.oecd.org/insights/humancapital/howwhatyouknowshapessyourlife.htm (дата звернення – 17.11.2020)
49. Osetskii V.L. A Novel Nanoconjugate of Landomycin A with C60 Fullerene for Cancer Targeted Therapy: In Vitro Studies/ V.L. Osetskii, V.Bilobrov, V.Sokolova, Yu.Prylutskyu, R.Panchuk, M.Epple, U.Ritter, J.Rohr et al. Biomedical Engineering Society, 2018.
50. Ostrom E. Socialcapital: Afador fundamental concept? SocialCapital: A Multifaceted Perspective / ed. by P. Dasgupta, I. Seragilden. Washington, D.C.: TheWorldBank, 2000. P. 172–214.
51. Portes A. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*. 1998. Vol. 24. P. 1-24.
52. Putnam R. Bowling a lone: The Collapse and Revival of American Community. N.Y., 2000. 345p.
53. Putnam R. Bowling alone: America’s declining social capital. *Journal of Democracy*. 1995. 6(1). 65-78].
54. Putnam R., Aghion P., Algan Y., Cahuc P., Shleifer A. Regulation and Distrust. *Quarterly Journal of Economics*.2010. Vol. 125, No3. P.1015-1049.
55. Rodrik D., Subramanian A., Trebbi F. Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*, 2004. Vol. 9, No 2. P. 131-165.

56. Slozanska H. Ensuring access to social service in the conditions of united local communities. *Social Work and Education*. 2016. №3 (2). P.92-102.
57. Social quality: from theory to indicators / eds. L. J. G. van der Maesen, A. Walker. N.Y. : Palgrave Macmillan, 2012. 336 p.
58. THE LEGATUM PROSPERITY INDEX™ 2019. URL : <https://www.prosperity.com/rankings> (дата звернення – 17.11.2020)
59. The World Bank. URL: <http://www.worldbank.org>, <http://www.imf.org> (дата звернення 18.11.2020).
60. Verba D., Tkachenko O., Kozlovska L. Public expenditures as a factor of goods availability, provided by healthcare: evidence from Ukraine. *VIEŠOJI POLITIKA IR ADMINISTRAVIMAS*. 2020, T 19, Nr. 3/2020, Vol. 19, Nr. 3, p. 48-62 <http://dx.doi.org/10.5755/j01.pppa.19.3.24869>
61. Virchenko V., Bazylevych V, Grazhevskia N., Mostepaniuk A. Accumulation of social capital as a positive externality of corporate social responsibility development in transition economies. *Bulletin of National Mining University* 2019, 2/1. URL : <https://web.a.ebscohost.com/abstract?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=crawler&jrnl=20712227&AN=135478704&h=ZpB%2fHOaGZXHh5ciVu5Rr1U6GAn7r1%2f2wp86c3Wbfu1LBCO%2fg%2bWd8nT16ePAU%2bwFi8gfQS3nOz4RoOcDxhmg%2fA%3d%3d&crl=c&resultNs=AdminWebAuth&resultLocal=ErrCrlNotAuth&crlhashurl=logins.aspx%3fdirect%3dtrue%26profile%3dehost%26scope%3dsite%26authtype%3dcrawler%26jrnl%3d20712227%26AN%3d135478704> (дата звернення – 17.11.2020)
62. Wallace C. Abbott P. Social Quality: A Way to Measure the Quality of Society Social Indicators Research. 2009. 108(1). Pp. 153-167. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9871-0>.
63. World Economic Outlook Database, April 2019, International Monetary Fund. Database updated in April 2019. Accessed on 12 April 2019 <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlookdatabases#sort=%40imfdate%20descending> (дата звернення 18.11.2020)
64. Yakobchuk V., Khodakovsky Y., Heimerl O., Plotnikova M. Альтернативні імперативи діяльності децентралізованих громад. *Scientific Horizons*, 2020. 04 (89), 15–26. doi: 10.33249/2663-2144-2020-89-4-15-26
65. Yakobchuk V., Sandal Jan-Urban, Lytvynchuk I., Plotnikova M. Institutions for forming social capital in territorial communities. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure*

- Development*. 2019. Vol. 41. No. 1: 67-76. Article DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2019.07>
66. Yakobchuk V., Semenets H., Plotnikova M. Family homesteads settlements as the subjects of the public management in rural territories. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 4: 587–598, ISSN 2345-0355. Article DOI: <http://doi.org/10.15544/mts.2018.51>.
 67. Zaitsev Yurii K., Moskalenko Oleksandra M., Deyneka Tetiana (2020). Quality of life as an Indicator of the Efficiency of Innovative Models of Modern. *International Journal of Management*, Vol. 11, Issue 6, Scopus Indexed Journal. (Certificate of Publication, dated 15 June 2020, Pages:1261-1270. DOI: 10.34218/IJM.11.6.2020.115.
 68. Zaitsev Yurii K., Moskalenko Oleksandra M. Modern society and economy: the dialectics of interdependence of possibilities and the methodology of its cognition. *Economic Studies*. 2017. №4. p. 146–162.
 69. Алієва Е.І. Глобальний соціальний капітал як фактор антикризової динаміки господарських систем: дис. ...канд. екон. наук : 08.00.01 : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна ; Харків, 2016. 240 с.
 70. Аналітична доповідь до щорічного послання президента України до Верховної ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini> (дата звернення - 17.11.2020)
 71. Аузан А., Крючкова П. Административные барьеры в экономике: задачи деблокирования. *Вопросы экономики*. 2001. № 5. С. 73-88.
 72. Балакірева О.М. Ціннісні орієнтації українського суспільства: 1996-1999-2006 рр. URL : <http://uisr.org.ua/img/upload/files/3evswvsUS22008.pdf> (дата звернення - 17.11.2020)
 73. Бард А. Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. 252 с.
 74. Бідність і соціальний капітал суспільства: множити чи ділити? URL : <https://dt.ua/socium/bidnist-i-socialniy-kapital-suspilstva-mnozhati-chi-diliti-.html> (дата звернення - 17.11.2020)
 75. Більшість українців визнають європейські цінності основою процвітаючого суспільства, URL : <https://ukr.lb.ua/news/2017/11/30/383440bilshistukraintsivvizrnyut.html> (дата звернення - 17.11.2020)

76. Бова А. А. Соціальний капітал і організована злочинність. *Науково-практичний журнал*. 2003, № 8. С. 195-200. URL: [irbis-nbuv.gov.ua > cgi-bin > irbisnbuv > cgiirbis64](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbisnbuv.cgi?irbis64)
77. Бойко М.М. Формування та використання соціального капіталу у сфері послуг : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Київ, 2015.
78. Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О. Соціальна згуртованість в Україні (досвід аплікації методики bertelsmann stiftung до даних європейського соціального дослідження). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. СОЦІОЛОГІЯ*. 1(8)/2017. С.58-65. DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/8.10>
79. Бурдые П. Формы капитала. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3. № 5. С.60-74.
80. Буркинський Б. В., Горячук В. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*. 2012. № 1 (614). С.6-81.
81. Валле В. Корупція. Занепад соціального капіталу. Київ: Видавець Олег Філюк, 2018. 235 с.
82. Вільчинська І. Інтерактивність політична. Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори)/ За заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: Новий Світ-2000, 2015.
83. Вигівська І.М., Хоменко Г.Ю., Шумило К.В. Соціально-відповідальне інвестування: сутність, ризики та перспективи розвитку. 2017. Вип. 3 (38). *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. С.3-7.
84. Вигоди партнерства. Про MASTER. URL: <https://masterbuh.com/partners/vigodi-partnerstva>
85. Воловодова О.В., Іщенко О.В. Відносини «вертикальної ієрархії» як основа моделі взаємодії органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39814/18-Volovodova.pdf?sequence=1> (дата звернення – 17.11.2020 р.)
86. Волчкова Г.К. Соціальний капітал в умовах трансформації зайнятості в Україні: тенденції формування та напрями регулювання. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Випуск 2(12), Том 1. С.176-183.
87. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 384 с.
88. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : Монографія. Чернівці: ЧНУ, 2009. 404 с.

89. Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: закономірності та суперечності /З.І. Галушка: автореф. дис.. докт. екон. наук : 08.00.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2011. 40 с.
90. Галушка З.І. Соціальний капітал як суспільне благо: проблеми формування у процесі ринкової трансформації економіки. *Вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 27. Частина 1. С. 7-14.
91. Галушка З.І. Нафус І.І. Інверсійний характер ринкової трансформації економіки та особливості формування нової системи соціальних відносин. *Розвиток економіки України: трансформації та інновації: колективна монографія / За заг. ред. О. Л. Гальцової. У 2 томах. Запоріжжя : Видавничий дім. «Гельветика», 2017. Т. 2. С.143-158.*
92. Галушка З.І., Нафус І.І. Економічна освіта як джерело нагромадження соціального капіталу. *Мат. міжн. наук.-практ. конф. «Міжнародна безпека у світлі сучасних глобальних викликів» м. Вільнюс (Литва), 11 червня 2018 року. С. 195-201.*
93. Галушка З.І., Нафус І.І. Соціальний капітал як економічний ресурс: сутність та методологічні підходи до його оцінки. *Економічна теорія*. 2019. №1. С.71-86.
94. Геєц В.М. Доверие как элемент социального капитала в экономическом развитии Украины. *Экономическая теория*. 2010. № 3. С. 7–19.
95. Глобальні цілі сталого розвитку 2015-2030. ООН. Україна URL: <http://un.org.ua/images/SDGsNationalReportUAWeb1.pdf>
96. Глобальний рейтинг конкурентоспроможності 2018: як покращити позиції, незважаючи на падіння. URL: <http://case-ukraine.com.ua/news/globalnij-rejting-konkurentospromozhnosti-2018-yak-pokrashhiti-pozitsiyi-nezvazhayuchi-na-padinnya/> (дата звернення – 19.11.2020 р.)
97. Гонтарева І. В. Організаційний капітал у складі комплексної оцінки ефективності функціонування підприємства. *Ефективна економіка* URL: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=4716>
98. Гончаренко Н. А. Соціальний капітал: концептуальна невизначеність у соціально-філософському дискурсі. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. Збірка наукових праць. Київ. 2009. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11431.html> (дата звернення – 19.11.2020 р.)
99. Гончаренко Н.А. Соціальний капітал: концептуальна невизначеність у соціально-філософському дискурсі. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. Зб. наук. праць URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11431.html>

100. Горожанкіна М.С. Соціальний капітал суспільства в умовах трансформації економічної системи (питання теорії і методології): автореф. дис... д-ра екон. наук / Донецький національний університет. Донецьк, 2008. 32 с.
101. Гражевська Н., Мостепанюк А. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник нагромадження новітніх форм капіталу в сучасній ринковій економіці. *Вісник Київського національного університету*. Серія Економіка, 2018. №2(197). С.12-17. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/197-2/2> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
102. Греба Р. Модернізація механізму реформування системи соціальних послуг в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2016. №4 (8). С. 49-56.
103. Гриненко А.М., Кирилук В.В. Соціальний капітал: сутність і генезис його трактування. URL : <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/22639/3/321-328.pdf> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
104. Грицаєнко М. І. Соціальний капітал територіальних громад та їх об'єднань. *Електронне наукове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2017, №4. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/4-2017/UKR/prokopyshyn.pdf> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
105. Грішнова О. А. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. *Україна: аспекти праці*. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. № 3. 2009. С. 19-24.
106. Грішнова О.А., Кочума І. Соціальний капітал у системі економічних ресурсів. *Соціоекономіка*. 2010. № 3. С. 90-102.
107. Грішнова О., Савченко О. Фріланс: нові можливості і проблеми реалізації трудового потенціалу. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016, № 1. С. 8-12.
108. Гриценко А.А. Логіка суспільного розвитку в контексті цифровізації економіки. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/25930/ZE201827.pdf?sequence=1> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
109. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіг. доповідь / Яблонський В. М., Андріученко Т. В., Бекешкіна І. Е. та ін. ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко , В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2018. 128 с.
110. Громадянське суспільство в період пандемії: як вона вплинула на громадську активність. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplinu-na-gromadsku-aktivnist> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
111. Група РЕЙТИНГ: Суспільно-політичні настрої населення, 1 липня 2018 року. <https://novynarnia.com/2018/07/17/ukrayintsi-bilsh>

- pozitivno-stavlyat sya -do-bilorusi-nizh-do-yes-ta-kanadi-sotsiologiya/
(дата звернення – 19.11.2020 р.).
112. Грушко О. В. Адміністративні бар'єри як джерело політичної ренти. *Ефективна економіка*. 2017, № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5666> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
 113. Гусак Н. Кращий досвід та сучасні тренди розвитку соціального підприємництва: Україна (результати дослідження) В кн. Соціальне підприємництво від ідеї до суспільних змін URL: <http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Booksotsialne-pidpryyemnytstvopidruchnyk.pdf> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
 114. Движущие силы нежелательных реформ: уроки украинского переходного периода / В. Дубровский, Я. Ширмер, У. Грейвс-Третий и др. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2010. № 1. С. 54-70.
 115. Де проходить межа бідності і скільки українців живуть за нею. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/gde-prohodit-cherta-bednosti-i-skolko-ukraincev-zhivut-za-ney-1198156.html> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
 116. Дейч М.Є. Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2014. 352 с.
 117. Дементьев В.В. Экономика как система власти : монография. Донецк : Друк-інфо, 2006. 404 с.
 118. Демків О. Соціальний капітал та рендоорієнтовані соціальні мережі в умовах державного монополізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2013. Вип. 1. С. 28-34. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNUsoc201316> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
 119. Державна служба статистику України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
 120. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Авт.: Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. та ін. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: 2019. 115 с.
 121. Дідик Л.А. Просторова диспозиція агентів комунікації в соціальних мережах. *Грані*. Том 21. № 6. 2018. СОЦІОЛОГІЯ. С. 51-57.
 122. Диксон Дж. Новый взгляд на богатство народов. Индикаторы экологически устойчивого развития / Дж. Диксон, Ж. Бэккес, К.Гамильтон, А.Кант, Э. Латц, С. Педжиола, Ж. Хи. Москва, Центр подготовки и реализации международных проектов технического

- содействія, Проект ГЭФ “Сохранение биоразнообразия”, 2000, С. 112–113.
123. Дискін І.Е. Соціальний капітал в глобальній економіці. *Общественные науки и современность*. 2003. № 5. С. 150-159.
124. Дискін І.Е. Хозяйственная система России: проблемы институционального генезиса. *Общественные науки и современность*. 1998. № 4. С. 5-18.
125. Дистанційна занятість: способ зекономити в кризис или точка роста?/ GFK Україна. URL : <http://www.slideshare.net/bitrixcms1/ss-59075712> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
126. Длугопольський О.В., Івашук Ю.П. Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 13-24.
127. Довіра громадян України до суспільних інститутів Результати соціологічного дослідження. Центр Разумкова. URL : <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/201806pressreleaseua.pdf> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
128. Дороніна М.С., Нечепуренко А.І. Соціальний капітал виробничої організації: сутність та зміст. *Економіка розвитку*. 2005. № 2 (34). С. 16–20.
129. ДОРОЖНЯ КАРТА: «Стратегія модернізації соціального діалогу». 09.11. 2017. URL: <https://robotodavets.org.ua/2017/11/09/dorozhnya-karta-strategiya-modernizatsiyi-sotsialnogo-dialogu.html> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
130. Дослідницький проект «Бути українцем сьогодні» <http://publications.chamber.ua/2019/Ukraine%27sEconomicOutlook/CountryProfile2019UA.pdf> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
131. Дубовик Т.В., Герасимчук Т.А. Поняття та система соціальної комерції. *БІЗНЕСІНФОРМ*. № 3. 2019. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-3-84-90> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
132. Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік. За межами доходів, за межами середніх показників, за межами проблем сьогодні: нерівність у стані людського розвитку в XXI сторіччі. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democraticgovernance/human-development-report-2019.html> (дата звернення -17.11.20).
133. Доходи та витрати населення в I кварталі 2018 року. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
134. Доходи та витрати населення у 2019 році. ЕКСПРЕС-ВИПУСК URL : <https://ukrstat.org/uk/express/expr2020/03/40.pdf> (дата звернення – 19.11.2020 р.).

135. Європейські стратегії для місцевих громад України та Молдови: досвід країн Вишеградської четвірки: методичний посібник / Р. Шарля, А. В. Кавунець, О. М. Безпалько, М. Москалу, А. І. Ланова. К., 2018. 76 с.
136. Євсюкова О. В Соціальні мережі та соціальний капітал як чинники розвитку сервісно орієнтованої держави. URL : <https://www.google.com/search?client=opera&q=129.+Євсюкова+О.+В+Соціальні+мережі+та+соціальний+капітал&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
137. Єлагін В.П. Про сутність поняття “соціальний капітал” та його роль у процесі розбудови соціальної держави. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. №1. С.5-7.
138. Єлісеєва Л.В. Економічний зміст та види соціального капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017, Випуск 22. Частина 1. С. 8-11.
139. Єлісеєва Л.В. Міжнародна практика оцінки соціального капіталу. *Причорноморські економічні студії*. Науковий журнал. Випуск 33. С. 7-11. URL : <http://bses.in.ua/journals/2018/332018.pdf> (дата звернення – 19.11.2020 р.).
140. Єлісеєва Л.В. Корупція як форма антисоціального капіталу. URL: <https://doi.org/10.29038/10.29038/2411-4014-2019-01-7-14> (дата звернення -17.11.20)
141. Єрмакова О.А. Соціальний капітал як важливий фактор економічного розвитку України та її регіонів. Lviv Polytechnic national university institutional repository. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/2749/visnyk2016-88-96.pdf> (дата звернення -17.11.20)
142. Жалдак Г. П. Соціально-економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку машинобудівних підприємств: дис. канд. екон. наук : 08.00.04. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ, 2015.
143. Жоголева М. В. Феномен реципрокності як об’єкт психологічних досліджень. URL : https://www.researchgate.net/publication/318700439_RECIPROKNIJ (дата звернення -17.11.20).
144. Журавльова І. В., Немашкало К. Р. Емпіричні дослідження формування соціального капіталу на мезорівні. *БІЗНЕСІНФОРМ*. № 9. 2014. С.65-72.
145. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні (І півріччя 2018 року). Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533->

- 4ab6-b56f50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoi Ekonomiki (дата звернення -17.11.20).
146. Загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України було проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 8 по 20 серпня 2019 року. URL : <https://dif.org.ua/category/opinion-polls?page=4> (дата звернення -17.11.20).
 147. Зайцев Ю.К., Москаленко О. М. Теоретико-методологічні проблеми використання міждисциплінарних підходів у сучасних економічних дослідженнях. *Актуальні проблеми економіки: Науковий економічний журнал*. 2017/1. № 3 (189). С. 8-18.
 148. Закон України «Про соціальні послуги» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 18, ст.73).
 149. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність із міжнародними стандартами та вжиття заходів з подолання корупції» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 46, ст.414).
 150. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 17, ст.122).
 151. Закон України «Про валюту і валютні операції» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 30, ст.239)
 152. Зеленко О.О. Вдосконалення системи регіональних економічних відносин на засадах соціального діалогу. Дисертація д.е.н.: 08.00.05. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України, Северодонецьк, 2019. -39 с.
 153. Звіт про виконання у 2018 році стратегії реформування державного управління України на 2016-2020 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/03zvitukrweb.pdf> (дата звернення -17.11.20).
 154. Звонар В. П. Соціальна відповідальність як соціоекономічний феномен: теорія та українські реалії / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Пуги НАН України. Київ, 2018. 288 с.
 155. Золота лихоманка фінансових пірамід в Україні: Evert Network і Evo Binary URL: <http://readonline.com.ua/economic/14615-zolota-lihomanka-finansovih-piramid-v-ukrayini-evert-network-i-evo-binary/> (дата звернення -17.11.20).
 156. Івашина О.Ф., Івашина С.Ю. Соціалізація економіки в контексті постіндустріальних тенденцій. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2014. №6. С. 8-12.

157. Ивашковская И. В. Стейкхолдерский подход к управлению, ориентированному на приращение стоимости компании. *Корпоративные финансы*. 2012. № 2. С. 14–23.
158. Индекс глобальної конкурентоспроможності. URL: <http://edclub.com.ua/tegy/indeks-globalnoyi-konkurentospromozhnosti> (дата звернення - 17.11.20).
159. Индекс публічності місцевого самоврядування. Звіт. 2017. Звіт підготовлено в рамках проекту “Вимірювання індексу публічності місцевого самоврядування” за підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта. Упоряд О. Неберикут, О. Стрелюк. Львів. Опора. 2018. 64 с.
160. Индекси та показники людського розвитку. Оновлена статистика за 2018 рік. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/annual-reports/hdr-2018-statistical-update.html> (дата звернення – 17.11.20).
161. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://www.idss.org.ua/public>
162. Інструменти та механізми вироблення й впровадження публічної політики в Україні /С.О. Телешун, О.Г. Пухкал, В.В. Карлова та ін. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-othernews/2713805-instrumenti-ta-mehanizmi-viroblenna-j-vprovadzenna-publicnoi-politiki-v-ukraini.html>
163. Как изменился фриланс в Украине за 5 лет: конкуренция, специальности, рейтинги. URL: <https://ain.ua/2017/03/22/kak-izmenilsya-frilans-v-ukraine-za-5-let-konkurenciya-specialnosti-rejty> дата звернення -17.11.20).
164. Карпенко О. В. Механізми формування та реалізації сервісно-орієнтованої державної політики в Україні: дис.... д-ра наук із держ. упр: 25.00.02 Київ, 2016. 466 с.
165. Карпова І. В. Феномен соціального капіталу: зміст та фактори нагромадження. URL: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=3412> дата звернення -17.11.20).
166. Кастельс М. Власть коммуникации: учеб.пособие / М. Кастельс; пер. с англ. Н. М. Тылевич; под науч. ред. А. И. Черных ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. 564 с.
167. Кириленко В.І. Підходи до розуміння культури як детермінанти економічної діяльності. *Економіка та підприємництво*. К.: КНЕУ. 2019. № 43. С. 5-16.
168. Кириленко В.І. Державна політика реформ: еволюція і напрями реалізації. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. Volume 5, No 1/2017. - С.4-6

169. Кириленко В.І. Соціалізація національної економічної політики: особливості, напрями та проблеми реалізації. В кн.: *Економічний та управлінський потенціал соціалізації економіки* : монографія / за г. ред. З.І. Галушки. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича, 2020. С.71-86.
170. Кіреєва О.Б. Тенденції розвитку соціального капіталу. URL : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf> (дата звернення – 17.11.20).
171. Клокар О.О. Теоретико-методологічні засади дослідження формування та розвитку соціального капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 9. Частина 6. С.147-151.
172. Коваленко К.О. Прокопенко В.Ю., Дубина М.В. Особливості функціонування фінансових пірамід та їх вплив на розвиток ринку фінансових послуг України. *БІЗНЕСІНФОРМ*. №5. 2015 <http://www.business-inform.net/exportpdf/business-inform-2015-50-pages-226232.pdf> (дата звернення – 17.11.20).
173. Ковальчук К.Ф., Козенкова Н.П. Мережеві методи фінансування діяльності інноваційних підприємств. *Економічний вісник*. 2017. №4. С. 142-153.
174. Кожем'якіна О.М. Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація. URL : <https://dse.org.ua/archive/26/10.pdf> (дата звернення – 17.11.20).
175. Колодій А. Соціальний і політичний капітал та їх вплив на довіру до публічної влади. Презентація на науково-практичній конференції «Творення простору суспільної довіри в Україні XXI сторіччя». 17-19 лютого 2016 року, м. Львів. URL: <https://political-studies.com/?p=1481> (дата звернення – 17.11.20).
176. Коломієць Г.М., Алієва Е. Глобальний соціальний капітал: поліконтентність розвитку. *Економічна теорія та право*. 2016. № 4. С. 11-20. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyuaetp201643> (дата звернення – 17.11.20).
177. Кондрашова М.В. Розробка механізму залучення інвестицій в економіку регіону на основі державно-приватного партнерства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 2, 2015. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=877> (дата звернення – 17.11.20).
178. Кондрашова-Діденко В.І. Соціально-економічний аналіз сутності культурного капіталу. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Економіка*, 2004, Вип. 68. С. 10-13.

179. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Станом на 1 жовтня 2011 р. Х. : Фактор, 2011. 128 с.
180. Коньков А.Т. Социальный капитал как концепция экономической социологии и его роль в системе экономического взаимодействия URL: <http://cheloveknauka.com/sotsialnyy-kapital-kak-kontseptsiya-ekonomicheskoy-sotsiologii-i-ego-rol-v-sisteme-ekonomicheskogo-vzaimodeystviya> (дата звернення – 17.11.20).
181. Корупція увійшла до трійки найголовніших проблем для українців Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) протягом травня-вересня 2018 року в рамках проекту “Долучайся” <https://www.rbc.ua/ukr/news/korruptsiya-voshla-troyku-vazhneyshih-problem-1537869223.html> (дата звернення – 17.11.20).
182. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. 224 с. URL: <http://pavroz.ru/files/coasefirme.pdf> (дата звернення – 17.11.20).
183. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки*. 2001, №3. С. 122-139. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/217/076/1232/011kOULMAN.pdf> (дата звернення – 17.11.20).
184. Кочума І.Ю. Соціальний капітал в системі антикризового менеджменту *Фінансовий простір*. 2016, № 4 (24). С. 38-47.
185. Кравченко Н.В., Ковальчук Т.М. Соціальні інвестиції: сутність і роль у формуванні ресурсно-компетенційної бази підприємства. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/47.pdf> (дата звернення – 19.11.20).
186. Круглий стіл «Мережеве суспільство: ринок праці, суспільні відносини, роль профспілок» (Київ, АПСВТ, 22 березня 2018 р.)
187. Кто самый богатый в Украине. Рейтинг ТОП-100 Нового Времени. URL : <https://biz.nv.ua/publications/kto-samuj-bohatuj-v-ukraine-rejtinhtop-100-novoho-vremeni-2502640.html> (дата звернення – 19.11.20).
188. КОНЦЕПЦІЯ реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2020-р#Text> (дата звернення – 17.11.20).
189. Корупція увійшла до трійки найголовніших проблем для українців Дослідження було проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) протягом травня-вересня 2018 року в рамках проекту "Долучайся". URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/korruptsiya-voshla-troyku-vazhneyshih-problem-1537869223.html> (дата звернення – 17.11.20).

190. Коскін В. Український менталітет як засіб досягнення успіху. URL: <https://www.religion.in.ua/6771-ukrayinskij-mentalitet-yak-zasib-dosyagennya-uspihu.html> (дата звернення – 17.11.20).
191. Кузьмук О. Соціальна стратифікація суспільства: теоретична та емпірична інтерпретація поняття. *Соціологічні студії*. 2018, №1 (12), С.27–31. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-27-31>
192. Курбатова М.В., Апарина Н.Ф. Социальный капитал предпринимателя: формы его проявления и особенности в современной российской экономике. *Экономический вестник Ростов. гос. ун-та*. Ростов, 2008. № 4. С. 45-61.
193. Лазаренко І. С. Конвертація соціального капіталу у практики соціальної допомоги. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1/2 (29/30). 2016. URL: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/24865/1/VPSP2016-1-258-64.pdf> (дата звернення – 17.11.20).
194. Ларионова Н.И. Социальный капитал и социальная рента: уровневый подход. *Вестник Самарского государственного экономического университета*. 2011. 8 (82). С.46-49.
195. Лизанець А., Нестерова С. Розвиток віртуального ринку праці в умовах інформаційного суспільства. *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 480-485.
196. Ліва О. М. Становлення та розвиток концепції управління соціальним капіталом підприємства. *Стратегія економічного розвитку України*. 2015. № 36. С. 10-13.
197. Лісогор Л.С. Формування інноваційної зайнятості в умовах модернізації економіки та трансформації суспільних відносин. *Економіка і організація управління*. 2016. № 3 (23). с.83-90.
198. Мазіна Н.Є. Соціальний капітал організації: структура, аналіз, підходи до виміру. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. 2013. Т.14. Вип. 276. С.55-64.
199. Малаховський Ю.В., Кансо А.А. Формування показників вимірювання соціального капіталу на мезоекономічному рівні національної економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Випуск 3 (08) 2017. С.71-78.
200. Марченко А.М. Соціальний престиж суб'єктів влади в українському суспільстві. *Вісник Львівського університету*. Сер. Соціологія. 2009. Вип. 3. С. 75-83.
201. Международный стандарт «ИО». URL: <http://www.theiirc.org>. (дата звернення 18.12.2018)

202. Мельничук Л.М. Модернізація державного управління соціальним розвитком регіонів України в умовах децентралізації. Дисертація доктора наук з державного управління - 25.00.02. Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, Київ, 2019.
203. Мельничук Т.В. Негативний соціальний капітал у механізмі тінізації економіки. *Форум права*. 2016, № 1. С. 195-201. URL: <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FPindex.htm2016133.pdf> (дата звернення 19.11.2020)
204. Міністерство інформаційної політики України URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/companydetails/39601044/> (дата звернення 19.11.2020)
205. Міночка О.М. Механізми формування соціального капіталу в системі власності. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. №3(45). С. 57-73.
206. Мішин Ю.Р. Формування соціального капіталу підприємства URL: <http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK3511.pdf>
207. Мішин Ю.Р. Особливості дослідження соціального капіталу на макроекономічному рівні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 8. Частина 3. 2014. С. 9-12. URL: <http://www.ej.kherson.ua/journal/economic08/111.pdf> (дата звернення 19.11.2020)
208. Моніторинг електоральних настроїв українців. Прес-реліз та презентація підготовлені Соціологічною Групою "Рейтинг". Результати спільного опитування КМІС, Центру Разумкова та Соціологічної групи Рейтинг, 19 жовтня – 2 листопада 2018 року URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/monitoryng-elektoralnykh-nastroiv-ukraintsiv-2-lystopada-2018r> дата звернення 18.12.2018)
209. Моніторинг'2018: основні тенденції змін громадської думки <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka>
210. Москаленко О. М., Матвієнко М. А., Рубінківська С.О. Поведінковий аналіз ефекту фреймінгу на українському телебаченні. *Економіка та підприємництво*. 2020. №44/2020. С.32 – 45.
211. Москалюк Н.П. Інноваційні форми соціального підприємництва у забезпеченні інклюзивного розвитку країни. Зб. мат. міжн. наук-практ. конф. *Соціальне підприємництво: теорія, практика та міжнародний досвід*. К.: КНЕУ. 18 травня 2018 року.
212. Московская А. Баталина М., Московская А., Тарадина Л. Обзор опыта и концепций социального предпринимательства с учетом возможностей его применения в современной России: Препринт WP1/2008/02. М.: ГУ ВШЭ, 2008. 84 с.

213. Мультиверсум. Філософський альманах. К.: Центр духовної культури. 2005. № 45.
214. Навіді С. Суперхаби. Як фінансові еліти та їхні мережі керують світом. Yakaboo Publishing / перекл.: Л. Стахнів, С. Грицаєнко. 2018. 368 с.
215. Надія та віра без відповідальності, або Соціологічна діагностика українського суспільства. URL : <https://dt.ua/SOCIUM/nadiya-ta-vira-bez-vidpovidalnosti-abo-sociologichna-diagnostika-ukrayinskogo-suspilstva-286321.html> дата звернення 18.12.2018)
216. Нафус І.І. Вимірювання ефективності соціального капіталу: підходи до оцінки: мат. Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрямки розвитку економіки і менеджменту на підприємствах України», 12-13 травня 2017 р. Одеса. С.8-11.
217. Нафус І.І. Економіко-теоретичні основи обґрунтування сутності соціального капіталу. *Молодий вчений*. 2017. №5 (45). С. 675-679 «Young Scientist». No 5 (45). May. 2017. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/150.pdf>
218. Нафус І.І. Роль соціального капіталу у забезпеченні соціально-економічного розвитку: мат. IV Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи» (16-17 травня 2017 р.). Україна, м. Одеса. С. 261-262.
219. Нафус І.І. Роль соціального капіталу у забезпеченні сталого розвитку громад: мат. наук.-практ. конф. «Сталий розвиток місцевих громад: роль економічної освіти та науки», 9-10 листопада 2017 року, м. Чернівці. Чернівецький національний університет, с. 32-35.
220. Нафус І.І. Система цінностей як основа формування соціального капіталу. *Інтелект XXI*. Випуск I. 2018. URL: <http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/20181/39.pdf>
221. Нафус І.І. Суперечливий характер процесі нагромадження соціального капіталу в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. №33. С.171-174. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-33-33
222. Нафус І.І. Соціалізація бізнесу: напрями та вплив на формування соціального капіталу: мат. Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Стан розвитку інфраструктури підтримки бізнесу: національна та міжнародна практика». Центр економічних досліджень та розвитку, м. Одеса. 7 грудня 2019 року.
223. Нафус І.І. Соціальна відповідальність бізнесу як умова нагромадження соціального капіталу / *International Scientific*

- Conference *The Modern Trends in the Development of Business Social Responsibility: Conference Proceedings*, May 19th, 2017. Lisbon, Portugal: Baltija Publishing. 292 pages. P.14-17. URL: <http://skorobogatova.edu.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/08/Portugalyua Lysabon-maj-2017.pdf>
224. Нафус І.І. Соціальне інвестування як джерело нагромадження соціального капіталу. *Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*. №2 (475). 2019. С.
225. Нафус І.І. Соціальний капітал як категорія економіко-теоретичного дослідження *Бізнес-навігатор*. 2018. № 1(44). С.17-20. URL : <http://business-navigator.ks.ua/journals/2018/4412018/04.pdf>
226. Нафус І.І. Соціальний капітал як показник розвитку громади /Науково-практичний круглий стіл. *Економіка і врядування: проблеми соціалізації*. 27-28 жовтня 2017 р., м. Чернівці. ЧНУ імені Ю.Федьковича. С.61-62.
227. Нафус І.І. Соціальний капітал як чинник соціально-економічного розвитку: мат. IV Міжнародної Шумпетерівської конференції (03-04 жовтня 2018 року). Чернівці. Чернівецький національний університет, 2018.
228. Нафус І.І. Чинники формування соціального капіталу у сучасній економіці. *Науковий вісник Чернівецького університету: Економіка: зб. наук. пр.* Чернівці: Черн. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. Вип. 809. С. 11-17.
229. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 році. Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції 29 березня 2019 № 885. Київ, 2019. 208 с.
230. Національне опитування USAID/ENGAGE щодо громадянської залученості Польовий етап: 1 листопада – 4 грудня 2018 року. URL : <https://dif.org.ua/uploads/pdf/229161305cdabd62a68d20.56957376.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
231. Немашкало К. Р. Методичний підхід до оцінки функціонування соціального капіталу. *Scientific Journal «ScienceRise»* №6/3(11). 2015. С. 39-43.
232. Нечепуренко А.І. Теоретичні основи фінансової оцінки соціального капіталу підприємства. *Науково-технічний збірник*. №109. С. 316-325.
233. Нуреев Р.М., Нифаева О. Этические факторы повышения социального капитала в России. *Вопросы регулирования экономики*. 2016. Том 7, № 2. 2016. С. 20-37. URL: <https://hjournal.ru/files/JER72/JER7.22.pdf> (дата звернення 18.11.2020).

234. Олійник Д.І. Інноваційний розвиток територіальних громад в умовах четвертої технологічної революції: пріоритети та перспективи : аналіт. доповідь / Д. І. Олійник. Київ : НІСД, 2018. 52 с.
235. Онікієнко В.В., Ємельяненко Л.М. Соціальний капітал нації: методологічні проблеми дослідження сфер економічної взаємодії. URL : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/3.2009/72=82.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
236. Осадча О.О. Обліково-аналітичне забезпечення соціального капіталу в сучасних економічних умовах. *ВІСНИК ЖДТУ*. 2016. №1 (75). С.30-37.
237. Осецький В.Л., Россо М.В. Визначення якості корпоративного управління в акціонерних товариствах з державною участю. *Стратегія розвитку України: наук. журнал*. Київ: Національний авіаційний університет, 2018. №1. С.42-47.
238. Осецький В.Л. Перспективні напрями розвитку державно-приватного партнерства в сучасній Україні. *Ефективна економіка*. 2018. т.10. С.65-71.
239. Осецький В.Л., Маслов А.О. Ціннісні орієнтири європейської економічної інтеграції для України. *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць*. Вип. 1(34). 2017. Київ: ВПЦ. С. 44-52.
240. Осецький В.Л., Кириченко Є.М. Людський капітал в структурі національного багатств країни. *Економічна теорія*. К. 2019. №3. С.29-44.
241. Осецький В.Л., Базилевич В. Д., Татомир І. Л. Відповідність вищої освіти запитам “цифрових аборигенів”. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Економіка. К. 2019. С.6-13.
242. Осецький В., Кирильчук О., Савчук Н. Соціальні інновації в освіті – драйвери розвитку людського капіталу. *ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020; 1(208): 42-48 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2020/208-1/5>
243. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Центр Разумкова. Проект «Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики» реалізується за підтримки програми MATRA МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера. Київ, 2017. 94 с.
244. Опитування покоління третього тисячоліття за 2019 рік. URL : <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/aboutdeloitte/articles/millennialsurvey.html> (дата звернення - 18.11.2020 р.).

245. Організації громадського суспільства України. Резюме дослідження Творчий центр ТЦК. Київ. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democraticgovernance/definingcivilsocietyukr.html> (дата звернення - 22.11.2020 р.).
246. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / пер. с англ. Москва: ИРИСЭН, Мысль, 2010. 447 с.
247. Офіційний сайт Верховної Ради України URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
248. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.org.ua>
249. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України URL: <http://www.me.gov.ua>
250. Офіційний сайт «Спільнокошт» URL : <https://biggggidea.com>. (30.01.2019).
251. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р.) <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r> (дата звернення 18.11.2020).
252. Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків URL : <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2>; (дата звернення 18.11.2020).
253. Оцінка довіри: Наскільки ви довіряєте інституціям. <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-2> (дата звернення 18.11.2020).
254. Оцінка громадянами першого року діяльності Президента та нової влади (квітень 2020р. соціологія) URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-pershogo-roku-diialnosti-prezydenta-ta-novoi-vlady-kviten-2020r> (дата звернення 18.11.2020).
255. Оцінка медичної сфери в Україні: червень 201809.07.2018. <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenkamedicinskoysferyvukraineiun2018.html> (дата звернення 18.11.2020).
256. Партин Г.О., Загородній А.Г., Заяць Н.І. Соціально-репутаційний капітал підприємства: сутність, складові, оцінювання *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 1. DOI: 10.31521/2313-

- 092X/2019-1(101). С.10-18. URL: <https://impactlab.media/2019/02/27/shho-take-impakt-investitsiyi/>(дата звернення 18.11.2020).
257. Пасько Я.І. Європейські цивілізаційні антиномії: виміри глобалізації// <https://www.filosof.com.ua/Jornel/M45/Pasko.htm>
258. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки. *Незалеж. культурол. часопис «І»*. 2001. № 21. URL : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm> (дата звернення 18.11.2020).
259. Патнем Р. Процвітаюча комьюнити, соціальний капітал і общественная жизнь. *Мировая экономика и международные отношения*. 1995. № 4. С. 77–86.
260. Пачева Н.О. Соціальний капітал як основа розвитку ефективного менеджменту. URL : <http://www.sworld.education/conference/year-conference-sw/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/dec-2016>(дата звернення 18.11.2020).
261. Петроє О.М. Передумови формування та оцінка перспектив реалізації соціального капіталу як чинника економічного розвитку. *Український соціум*. 2014. №1(48). с. 90-102.
262. Підстав очікувати суттєвого підвищення рівня бідності у 2020 році немає. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18675.html> (дата звернення 18.11.2020).
263. Підсумки 2018 року: громадська думка URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka> (дата звернення 18.11.2020).
264. Підсумки 2019 року: оцінки експертів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 17-24 грудня 2019 року провів експертне опитування «2019 рік в оцінках експертів». URL: <https://rpr.org.ua/news/superechlyvi-reformy-staly-naybil-shoiu-nevdacheiu-ukrainy-u-2019-rotsi-eksperty/> (дата звернення 18.11.2020).
265. Підсумки-2019: громадська думка. Загальнонаціональне дослідження проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 13 по 18 грудня 2019 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2017 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2019-gromadska-dumka> дата звернення 18.11.2020).
266. Піжук О. І. Сучасні методологічні підходи до оцінювання рівня цифрової трансформації економіки 2019. [209](http://www.business-</p></div><div data-bbox=)

- inform.net/exportpdf /business-inform-2019-70-pages-3947.pdf (дата звернення 18.11.2020).
267. Писк моди: КСВ в Україні набирає обертів 11 жовтня 2019, 12:55 <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/pisk-mody-kso-v-ukraine-nabiraet-oboroty-1343574.html> (дата звернення 18.11.2020).
268. Питайло І. Особливості менталітету: чому українського ми такі, якими є? URL : <http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/6.-Rytaylo-Iryna.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
269. Пилипенко, Ю.И., Алексеенко, Д.Д. Социальный капитал как фактор экономического развития общества. *Вестник социально-экономических исследований*: сб. науч. трудов под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса: Одесский национальный экономический университет. 2018. № 1 (65). С. 24-34.
270. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/rozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (дата звернення 18.11.2020).
271. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. 472 с.
272. Полищук Л., Меняшев Р. Экономическое значение социального капитала. *Вопросы экономики*. 2011. № 12. С. 46-65.
273. Полякова О.В. Формирование и реализация социального капитала в российской экономике. дис.канд. Экон. Наук. Йошкар-Ола. 2013. URL: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-i-realizatsiya-sotsialnogo-kapitala-v-rossiiskoi-ekonomike> (дата звернення 18.11.2020).
274. Потрашкова Л. В. Модель зв'язку соціально відповідальної поведінки та соціального капіталу підприємства. *Економіка розвитку*: наук. журн. 2011. № 3 (55). С. 72-078.
275. Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень 2020р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-lupen2020r> (дата звернення 18.11.2020).
276. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження «Україна напередодні президентських виборів 2019» URL: <http://socis.kiev.ua/ua/2019-01/> (дата звернення 18.11.2020).
277. Про соціальне підприємництво. Веб-сайт. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/baza-znan/bibliotekasotsialnoho-pid-priyemtsia> (11.04.2019).

278. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. РОЗПОРЯДЖЕННЯ від 17 січня 2018 р. № 67-р. Київ.
279. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» URL: <http://www.president.gov.ua/docs/ProgramareformFINAL1.pdf>
280. Прокопенко В. Ю., Дубина М. В., Коваленко К.О. Особливості функціонування фінансових пірамід та їх вплив на розвиток ринку фінансових послуг України. *БІЗНЕСІНФОРМ*. № 5. 2015. URL: <http://www.business-inform.net/exportpdf/business-inform-2015-50-pages-226232.pdf>
281. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3. № 4. С. 20-32.
282. Рейтинг глобальной конкурентоспособности стран мира URL: <https://gtmarket.ru/research/> (дата звернення 18.11.2020).
283. Рейтинг економічної свободи: Україна піднялась на 7 позицій, але все ще невилізна URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/10/664963/>(дата звернення 18.11.2020).
284. Результати дослідження: Якою мірою Ви їм довіряєте таким соціальним інституціям? URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2> (дата звернення 18.11.2020).
285. Результати другого всеукраїнського опитування населення України щодо довіри до судової влади, судової реформи та сприйняття корупції Програма USAID «Нове правосуддя» Жовтень 2018 <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/1NJOctober2018SurveyPublicResultUKR.pdf>; (дата звернення 18.11.2020).
286. Реформи в Україні: громадська думка населення <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/reformy-v-ukraini-gromadska-dumka-naseleennia> (дата звернення 18.11.2020).
287. Рівень довіри до державних та соціальних інститутів, підтримка дій влади Центр Разумкова (жовтень-листопад 2020 р.). URL : [https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r](https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r;);
288. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. URL :

- http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia_riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2 (дата звернення 18.11.2020).
289. Рівень довіри до державних та соціальних інститутів, підтримка дій влади Центр Разумкова (березень 2019 р.). URL : [http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-\(датазвернення18.11.2020\)](http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-(датазвернення18.11.2020)).
290. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy-2>
291. Рівень поінформованості населення України про реформи, оцінка впливу реформ на особисте становище громадян. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-poinformovanosti-naseleння-ukrainy-pro-reformy-otsinka-vplyvu-reform-na-osobyste-stanovyshche-hromadian> (дата звернення 18.11.2020).
292. Рилач Н.М. Трансформація національної інноваційної системи України як передмова залучення до глобальних інноваційних мереж. *Міжнародні відносини. Серія: Економічні науки*. 2018. №14. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ecn/article/view/3427>
293. Рогожин О.Г., Макаренко І.П. Інноваційно ефективний соціальний капітал: питання ідентифікації та вимірювання. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. №2(20). С. 82-92. URL: <http://iee.org.ua/files/pub/statsoccapinternet.pdf>
294. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт». 2018. 368 с. URL : <http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018LUDKAPITAL.pdf>
295. Розвиток КСВ в Україні: 2010-2018. Укладачі: Зінченко А., Саприкіна М. К.: Видавництво «Юстон», 2017. 52 с. Координація роботи: ФОП Мартиросова В. URL : <http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2018/10/CSR2017research-1.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
296. Розвиток інноваційної системи України в європейському науково-технологічному просторі : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України І.Ю. Єгорова ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2018. 198 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/302.pdf> с/ (дата звернення 18.11.2020).
297. Розвиток соціального підприємництва в Україні та його роль у реінтеграції Донбасу. URL :

- <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Zapiska-Hodgson-Sots-pdprimnitstvo-zatverdzhene-4cef0.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
298. Розсказов А.Г. Сучасні підходи до вимірювання соціального капіталу URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/05.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
299. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів, економічними очікуваннями на наступні 12 місяців залежно від статі та віку осіб, які входять до складу домогосподарства. <http://ukrstat.gov.ua/.../operativ2.../gdn/sdrsd/sdrsd2019.xlsx>
300. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России. *Общественные науки и современность*. 2002. №3. С. 15-23.
301. Рябінчук М. В. Соціальний капітал: структура та зміст / *ВІСНИК НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 2. 2012. с. 59-64.
302. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2019 року) <https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/katu/2019/zb/08/zbsdurd2018.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
303. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2020 року) Статистичний збірник. Київ.2020. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/katu/2020/zb/08/zbsdurd.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
304. Сахно Ю. Задоволеність українців різними аспектами життя та тим, як складається життя в цілому *Прес-реліз*. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=882&page=1> (дата звернення 18.11.2020).
305. Світовий банк в Українф - World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення 18.11.2020).
306. Семко В. Л. Національна ідентичність українського суспільства в контексті формування державної енергетичної політики. *Держава і право*. 2018. № 82.
307. Середній клас в Україні: уявлення і реалії. Центр Разумкова, "Заповіт" razumkov.org.ua/uploads/article/2016Serednklas.pdf
308. Сікора В. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення "Нового Консенсусу" і теорії про "Соціальний Капітал URL: <https://www.national.org.ua/library/sikora.html> (дата звернення 18.11.2020).

309. Сисоев С.А. Эволюция категории социальный капитал. *Наукові праці ДонНТУ*. 2005. № 89-3. С. 100-103.
310. Сиченко О. Концепція корпоративного громадянства в контексті державної соціальної політики. URL : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11soo dsp.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11soo dsp.pdf)
311. Смаль В. Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво. Посібник. *Федерація канадських муніципалітетів*. Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст», 2017. 58 с. URL: <http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Social Entrepreneur ship-Guide-WEB-1.pdf> (дата звернення 19.11.2020).
312. Сотула О. В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки. *Ефективна економіка*. № 4. 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1988> (дата звернення 18.11.2020).
313. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / А.М.Колот, О.А. Грішнова та ін. ; за ред. А. Колота. Київ.: Київський національний економічний університет. 2015. 501 с.
314. Соціальна напруга та протестна активність: погляд соціологів. URL: <https://dif.org.ua/article/sotsialna-napruzhenist-ta-protestna-aktivnist-poglyad-sotsiologiv> (дата звернення 18.11.2020).
315. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування / Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Та ін. Київ, ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 92 с.
316. Соціальне підприємництво. Кредитування клієнтів малого бізнесу по програмі Ощадбанку та Фонду WNISEF URL: <https://www.oschadbank.ua/ua/business/loans/wnisef.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
317. Соціальне підприємництво в Україні. URL : <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/baza-znan/bibliotekasotsialnoho-pidpriemtsia/81-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo> (дата звернення 18.11.2020).
318. Соціальне підприємництво. Кредитування Клієнтів малого бізнесу по програмі Ощадбанку та Фонду WNISEF. URL :<https://www.oschadbank.ua/ua/business/loans/wnisef.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
319. Соціальні ресурси децентралізації управління: механізми мобілізації та ефективного використання / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, В.П. Вишневецький та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 480 с.

320. Соціально-класові трансформації і формування нової якості освіти як складові реконструктивного розвитку економіки України: монографічний збірник / за ред. акад. Гейця В.М., чл.-кор. Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. – 388 с.: URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/11.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
321. Соціально-економічне становище об'єднаних територіальних громад: Захід VS Центр: науково-аналітичне видання / Сторонянська І., Максименко А., Левицька О., Патицька Х., Сірик З. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2019. 64 с.
322. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / О.Г. Злобіна, М.О.Шульга, Л.Д. Бевзенко та ін. ; за наук.ред. О.Г. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.
323. Справа наліво: що думають українці про державний контроль економіки та особистих свобод? URL : <https://voxukraine.org/uk/sprava-nalivo-shhodumayut-bilshist-ukrayintsiv-pro-derzhavnij-kontrol-ekonomiki-ta-osobistih-svobod/?fbclid=IwAR0bSBop3eDcXpFoU10ER5QtdWeoxEU08XeCJWwWgjGEoEJLmcnYftaeg> (дата звернення 18.11.2020).
324. Стан здійснення ДПП в Україні. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisenniaDppVUkraini&isSpecial=true> (дата звернення 18.11.2020).
325. Степанова О. В. Соціальний капітал та проблеми ефективності державного регулювання економіки. *Ефективна економіка*. 2011. № 11. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek20111144> (дата звернення 18.11.2020).
326. Стеценко Т.О. Довіра як складова соціального капіталу: автореф. дис.. канд. соціол. наук: 22.00.01. Національна академія наук України Інститут соціології. Київ. 2013. 20 с.
327. Стоянець Н.В. Соціальний капітал як елемент інституційних інновацій у сфері сталого сільського розвитку. *Вісник Хмельницького національного ун-ту*. 2009. №5. Т.1. С.235-239. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/200951/pdf/235-239.pdf>. (дата звернення 18.11.2020).
328. «СТРАТЕГІЯ – 2020» інформаційні технології в державному управлінні. Інформаційно-бібліографічний бюллетень. URL : <http://nbuviar.gov.ua/images/informaciynitexnologii/2019/2.pdf>

329. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: <http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDPStrategyv06-optimized.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
330. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во екон. та з питань європ. інтегр. України. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с.
331. Суспільно-політичні настрої населення: липень 2018. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie-pastroeniya-naseleniyaiyul2018.html> (дата звернення 18.11.2020).
332. Сысоев С.А. Проблемы выявления структуры и функций социального капитала. *Наукові праці ДонНТУ*. Серія: економічна. Випуск 31-1. С.176-181.
333. Терон І.В. Методична схема регіонального аналізу розвитку соціального капіталу. URL: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/File/4241/4376> (дата звернення 18.11.2020).
334. Ткаченко О.В., Дробязко М. Трансформація механізмів та рушійних сил циклічності в умовах становлення постіндустріального суспільства. *Вчені записки: зб. Наукових праць*. Вип. 19. К.: КНЕУ, 2018. С. 99-113.
335. Ткаченко О.В., Кулага І.В. Клівак В.В. Компаративний аналіз запровадження та розвитку електронного урядування в Україні та Естонії. *Збірник наукових праць*. Стратегія економічного розвитку України. К.: КНЕУ. № 46. 2020.
336. Ткаченко О.В., Кулага І.В. Соціальний потенціал довіри в системі чинників економічного розвитку. В кн. *Економічний та управлінський потенціал соціалізації економіки : монографія* / за заг. ред. З.І. Галушки. Чернівці : Чернівець нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 126-146.
337. Top-10 продуктових мереж України за кількістю магазинів. URL: <https://rau.ua/novuni/top-10-produktovyh-setej-3/>
338. Удод Н.М. Соціальний капітал міжнародного бізнесу. *Молодий вчений*. № 12 (15). грудень 2014 р. С. 144-148.
339. Україна у міжнародних рейтингах. *Методика формування індикаторів розвитку інформаційного суспільства*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1664-13#n13> (дата звернення 18.11.2020).
340. Україна опустилася на 85-те місце в щорічному рейтингу конкурентоспроможності WEF. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617843.html> (дата звернення 18.11.2020).

341. Україна посіла 80 місце за рівнем соціального розвитку Прес-реліз. Київ, Україна, 8 жовтня 2019 року. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2019/ukraine-spi-2018.html> (дата звернення 18.11.2020).
342. Український ринок фрілансу завойовує світ URL: <https://business.ua/business/4442-ukrainskyi-rynok-frilansu-zavoiovuie-svit>
343. Фещенко В. М. Сучасні економічні теорії : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2012. 474 с.
344. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва: АСТ; Хранитель. 2006. 730 с.
345. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции. АСТ; Люкс. 2004. 352 с.
346. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? День. 2006. № 177. С. 11-12.
347. Харин А. Социальный капитал организации: понятие и методы оценки. *Экономический анализ: теория и практика*, 2017, т. 16, вып. 4, стр. 711–725. URL : <http://www.fin-izdat.ru/journal/analiz/> (дата звернення 18.11.2020).
348. Хлебнікова А.А. Соціальна мережа як засіб розвитку соціального капіталу в умовах формування глобального інформаційно-комунікативного суспільства. URL : <http://vestnikzgia.com.ua/article/viewFile/37310/33503> (дата звернення 18.11.2020).
349. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020) Концептуальні засади. Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. URL: <https://ucsi.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
350. Чалюк Ю.О. Особливості соціальної політики ЄС. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5. Ч. 1. С. 115-118.
351. Чумак О., Мельничук М. Економічний та обліковий зміст соціального капіталу підприємства. *Проблеми і перспективи економіки та управління* № 4 (16), 2018. С. 36-42.
352. Шадрин А. Е. Сетевая модель организации. *Информационное общество*. 2000. № 2 URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/d0b0d7d739149c71c32569e500517ce0> (дата звернення 18.11.2020).
353. Шаповал В.М., Шаповал І.А. Соціальні інвестиції як інструмент реалізації соціальних програм сучасних компаній. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147366/7881.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 18.11.2020).
354. Шаповалова Т.В. Соціальний капітал в економіці: спільні та відмінні властивості. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2013. №4. С.110-118.

355. Шаповалова Т.В. Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації: монографія. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 360 с.
356. Швець Т., Плотнікова М., Оксана Присяжнюк О., Костюк Л. Адміністративно-інноваційні підходи формування соціального та підприємницького капіталу в умовах децентралізації. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2019. VOL. 5, №3. pp. 152-170. URL : www.are-journal.com
357. Швед В.В., Яблочников С.Л. Особенности шеринговой экономики на Украине. *Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса*. 2018. № 2 (43), С. 76.
358. Штомпка П. Доверие – основа общества : пер. с пол. Н.В. Морозовой. Москва : Логос, 2012. 440 с.
359. Шульга М. Збій соціальної матриці: монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 284 с.
360. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018) / Резюме дослідження; С. Колишко, М. Парашевін, В. Яворський та ін. / під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2018. 96 с. URL : <https://dif.org.ua/uploads/pdf/19484532155c0fae449caba5.69437042.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
361. Щорічна оцінка ділового клімату 2016: Національний та регіональний виміри. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/smedevelopment/ABCA?pid=5789> (дата звернення 18.11.2020).
362. Ядов В.А. Социальная идентификация в кризисном обществе URL: <http://jour.isras.ru/upload/journals/1/articles/35/submission/original/35-62-1-SM.pdf> (дата звернення 18.11.2020).
363. Якобчук В.П. Формування соціального капіталу територіальних громад /В. П. Якобчук// в кн.: Сталій розвиток сільських територій: монографія / за ред. проф. Т. Зінчук, проф. Ю. Раманускаса. Клайпеда: вид-во Клайпедського університету; Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 421 с. с. 264-281.
364. Якобчук В.П., Войтенко А.Б., Бернхардт О.А. Пріоритети нагромадження соціального капіталу громад на сільських територіях. *Ефективна економіка*. 2018, № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=6866> (дата звернення 18.11.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А1

Соціологічні концепції СК

Головні концепції	Сутність СК	Форми існування	Фундамент для побудови
Індивідуалістична концепція П. Бурдьє	сукупність ресурсів, доступних індивіду завдяки його соціальним зв'язкам; ці зв'язки – продукт діяльності з формування і відтворення соціальних відносин;	сукупність реальних і потенційних ресурсів, що пов'язані з володінням мережею більш менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання, приналежність до певної групи агентів на основі постійних і корисних зв'язків;	обсяг СК, що є у розпорядженні особи, залежить від розміру мережі зв'язків, які вона може ефективно мобілізувати, обсягу капіталу (економічного, культурного чи символічного);
Мережевий підхід до визначення СК Дж. Коулмана	вид колективного блага, що з'являється спонтанно і збільшується з його використанням;	зобов'язання та очікування; довіра; інформація, яку можна назвати і корисною, і сприятливою для СК; норми і санкції; соціальна організація і соціальні мережі;	стабільність соціальної структури, горизонтальні зв'язки в соціальних мережах, що сприяють рівності шансів, альтруїстична ідеологія та тісна співпраця між інститутами освіти та сім'ї;

<p>Інституцій- ний підхід Р. Патнема</p>	<p>СК не є індивідуальною власністю, а характеристикою групи; він характеризує особливості соціальної організації, такі як мережі, норми і соціальна довіра, що сприяють координації та співпраці на основі взаємної вигоди;</p>	<p>трифазова модель СК, яка складається з норм взаємності, довіри і мереж громадянської активності (участь людей у різних спілках та об'єднаннях);</p>	<p>СК є соціальним капіталом тільки тоді, коли він формує позитивний ефект;</p>
<p>Ціннісний підхід Ф. Фукуяма</p>	<p>норми, неформальні норми або цінності, що роблять можливими дії у групах людей.</p>	<p>взаємодопомога й активність, довіра в контексті понять колективного блага, внутрішньої соціальної гармонії, професійної та національної солідарності, системи соціальних зобов'язань та широкого співробітництва.</p>	<p>створюється і передається через такі культурні механізми, як релігія, традиція або історична звичка; джерела формування СК : 1) державна покликання утримувати громадський сектор, 2) мережі громадської активності; 3) сім'я, сусіди та близькі друзі.</p>

Джерело: складено за: [10; 11; 16; 17; 53; 54].

Порівняльна характеристика основних форм капіталу

Ознаки	Фізичний капітал	Людський капітал	Соціальний капітал
Інкорпорований стан	Основний та оборотний капітал	Професійні знання, компетенції, навички, здоров'я та ін.	Співпраця, партнерство, соціальна інтегрованість, взаємна довіра
Об'єкти	Засоби виробництва, сировина та ін.	Технологічні, соціально-трудові, організаційні, ін. знання, корпоративна пам'ять	Мережеві контакти, організаційні цінності, корпоративна культура, комунікаційні мережі
Документи про правовий статус	Право власності	Дипломи, сертифікати, патенти, ліцензії та ін.	Статут, правила внутрішнього розпорядку, стандарти комунікацій
Способи придбання/відчуження	Купівля, спадщина, конфіскація, рейдерство	Розвиток людини. Відчуження неможливе	Розвиток зв'язків. Відчуження неможливе
Компоненти	Техніка, сировина, комплектуючі, технології та ін.	Знання, компетенції, навички, здоров'я та ін.	Цінності, довіра, навички співпраці, можливості спілкування
Способи активації	Організація	Організація праці,	Мотивація,

	виробництва, логістика та ін.	делегування повноважень, мотивація та ін.	самореалізація, командна робота та ін.
Мета використання	Одержання прибутку	Одержання доходу, моральних зисків, самореалізація	Одержання моральних зисків, самореалізація. Дохід стає наслідком, а не метою
Учасники – носії	Власники, акціонери	Підприємець, спеціаліст, фахівець – економічно активна людина	Персонал, клієнти, партнери – стейкхолдери
Спосіб відтворення та нагрона-дження	Інвестиції коштів та ідей у техніку і технологію	Інвестиції коштів і часу в освіту, здоров'я, економічну активність	Інвестиції коштів, ідей і часу в соціальний розвиток, культуру, спілкування
Способи виміру капіталу	Грошові і натуральні одиниці (кількісний вимір). Потужність, продуктивність (якісний вимір)	Чисельність зайнятого населення, персоналу організації (кількісний вимір). Рівень освіти, здоров'я, кваліфікації, інноваційної активності (якісний вимір). Конкурентна позиція на ринку (непрямої вимір)	Кількісного виміру немає. Рівень довіри, співпраці, розвиненості мереж, соціальної активності (якісний вимір). Відданість персоналу, прихильність клієнтів, імідж організації, її конкурентна позиція на ринку (непрямої виміри)

Джерело: Складено автором на основі [77]

Рівні й особливості формування та нагромадження СК

Рівні формування та нагромадження соціального капіталу	Складові	Особливості формування	Умови відтворення та нагромадження	Цільове використання та показники
Нано-рівень Сім'я, індивід	Довіра, солідарність, відповідальність, чесність, прозорість, лояльність, компроміс, етика	Відносини близьких друзів і родичів, їх готовність до взаємної допомоги	Довіра, норми та правила поведінки; моральне й духовне виховання, освіта, соціалізація	Задолження умовами життя, власною роботою, оточенням; дружба, авторитет, репутація
Мікрорівень Друзі, сусіди, колеги, співробітники	Етика та соціальна відповідальність, кодекси корпоративного управління	Вникає на платформи соціальної взаємодії колективу	Ціннісна інтроєкція, накопичення лідової репутації, солідарність, чинність довіри	Знаходженість, та ефективність комунікації; сформована корпоративна думка, згуртованість, довіра, зниження трансакційних витрат
Мезорівень Мережі, групи, асоціації	Соціальні мережі, спільні норми та переконання; довіра до людей, до установ різного рівня; сприйняття загально-встановлених цінностей	Система соціальних відносин на внутрішньо-організаційному, міжорганізаційному й організаційно-інституціональному рівні	Контакти з державними чиновниками; участь в ініціативних групах; соціальні мережі, зв'язки та взаємодія	Громадська діяльність та високий рівень активності; об'єднання, організації, асоціації в усіх сферах діяльності
Макрорівень Суспільство, держава	Формальні та неформальні правила, що формують механізми координації поведінки	Створюється та передається шляхом культурних механізмів – таких як релігії, традиції, звичай, довіра	Розвиток громадянського суспільства, самоорганізація населення соціальної діалогу, державно-приватне партнерство, соціальна відповідальність	Задолженість рівнем демократії в країні; розвиненість громадських інститутів; покращення умов для соціального розвитку та конкурентоспроможності економіки
Мегарівень Міждержавні відносини, міжнародні організації, світові мережі	Діяльність міжнародних організацій; «глобальні правила гри»	Створення глобальних організацій на основі узгодження норм і правил розвинених країн	Адаптація національних економік, рутин, поведінкових установок до господарських законів та правил	Довіра до системи глобальних інститутів; зниження ризиків при здійсненні трансакцій; міжнародна солідарність, соціальна стабільність, СЗБ, міжнародна безпека.

**АНКЕТА
ДЛЯ ОЦІНКИ СТУПЕНЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО
КАПІТАЛУ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАДАХ (ОТГ) ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Дякуємо за участь у дослідженні

Загальні відомості:

Вік: 18-25 років; 26-35 років; 36-45 років; 46-55 років; 56 і більше років

Посада Кількість підлеглих

Рівень освіти: середня; професійно-технічна; неповна вища; вища

Термін роботи на посаді : до 1 року; 1-3 роки ; 5-10 років; більше 10 років

Економічний розвиток:

Оцініть загальний рівень економічного розвитку Вашої громади		Оцініть за шкалою від 1 до 5, де 1 – найгірше значення, а 5 – найкраще				
		1	2	3	4	5
1	Кількість і якість економічних (матеріальних, технологічних, земельних та ін.) ресурсів для сталого розвитку ОТГ					
	Достатність фінансових ресурсів					
2	Наявність підприємств та умов для розвитку бізнесу					
3	Наявність достатньої кількості робочих місць та “робочих рук”					
	Прибутковість у сфері бізнесу					
4	Ефективність управління економічним розвитком ОТГ					

5	Рівень добробуту населення					
6	Розвиток соціальної сфери (наявність дитсадочків, закладів освіти, медичних установ та ін.)					
7	Наявність грантових чи інших проєктів розвитку ОТГ					
8	Розроблена Стратегія соціально-економічного розвитку громади					

Внутрішні ресурси для розвитку громади:

Оцініть загальний рівень добробуту та стану соціальних взаємовідносин у Вашій громаді		Оцініть за шкалою від 1 до 5, де 1 – найгірше значення, а 5 - найкраще				
		1	2	3	4	5
1	Демократичність прийняття рішень щодо розвитку громади					
2	Згуртованість населення, частота та Ефективність зібрань					
3	Наявність громадських організацій та ефективність їхньої роботи					
4	Наявність достатньої частки молоді у структурі населення ОТГ					
5	Присутність мешканців у соціальних мережах та ефективність спілкування для спільного вирішення проблем					
6	Засоби доступу населення до інформації, що стосується розвитку бізнесу та реалізації стратегії розвитку ОТГ					
7	Наявність ефективного керівника громади, його лідерські здібності					
8	Відсутність конфліктів між членами громади при прийнятті спільних рішень					
9	Наявність традицій, цінностей, норм поведінки, що схвалюються і підтримуються усіма жителями ОТГ					
10	Наявність груп інтересів, конфліктів між членами громади та керівництвом					
11	Взаємна довіра між членами громади, можливість її підсилення					
12	Рівень довіри до голови ОТГ та інших керівників					
13	Корисність створення ОТГ					

Умови формування соціального капіталу громади:

1. Чи працюєте Ви у команді?
Так; Ні; Важко відповісти

2. Чи спілкуєтеся Ви з виробничих (управлінських) питань з представниками інших ОТГ?
Так; Ні; Важко відповісти

3. Чи довіряєте Ви громаді розв'язання Ваших особистих проблем?
Так; Ні; Важко відповісти

4. Чи використовуєте Ви власні зв'язки для вирішення виробничих (управлінських) проблем?
Так; Ні; Важко відповісти

5. Чи вважаєте Ви, що високий рівень довіри до керівництва ОТГ з боку громади може забезпечити кращі економічні і соціальні результати?
Так; Ні; Важко відповісти

6. Чи вважаєте Ви себе особисто відповідальним за стан розвитку ОТГ?
Так; Ні; Важко відповісти

7. Чи готові Ви витратити власні кошти для участі у спільних проєктах благоустрою свого села (міста, району)?
Так; Ні; Важко відповісти

Щиро вдячні Вам за відверті відповіді!

Ілюстрація результатів соціологічного дослідження автора

<i>Загальні відомості</i>					
Розподіл кількості респондентів за віком	18-25 р.	26-35 р.	36-45 р.	46-55 р.	56 р. і більше
	2	9	8	2	1
Посада	Приватний підприємець	Менеджер	Директор	Начальник відділу (цеху)	Фрілансер, продавець
	7	7	1	2	5
Рівень освіти	Вища		Професійно-технічна	Неповна вища	Середня
	17		3	2	
Стаж роботи	До 1 року		1-3 роки	5-10 років	Більше 10 років
	1		7	5	9
<i>Оцінка економічного розвитку ОТГ</i>					
Оцінки за 5-бальною шкалою	1	2	3	4	5
Кількість і якість економічних (матеріальних, технологічних, земельних та ін.) ресурсів для сталого розвитку ОТГ		1	1	7	13
Достатність фінансових ресурсів	1	1	3	11	6
Наявність підприємств та умов для розвитку бізнесу		1	2	13	6
Наявність достатньої		2	3	8	9

кількості робочих місць та “робочих рук”					
Прибутковість у сфері бізнесу			6	11	5
Ефективність управління економічним розвитком ОТГ			9	10	3
Рівень добробуту населення	1	1	9	7	4
Розвиток соціальної сфери (наявність дитсадочків, закладів освіти, медичних установ та ін.)		1	8	18	5
Наявність грантових чи інших проектів розвитку ОТГ	2	1	4	11	4
Розроблена Стратегія соціально-економічного розвитку громади		4		12	6
Внутрішні ресурси для розвитку громади					
<i>Оцінка загальний рівень добробуту та стану соціальних взаємовідносин у Вашій громаді, в балах</i>	1	2	3	4	5
Демократичність прийняття рішень щодо розвитку громади			2	10	10
Згуртованість населення, частота та			1	14	5

Ефективність зібрань					
Наявність громадських організацій та ефективність їхньої роботи			2	14	6
Наявність достатньої частки молоді у структурі населення ОТГ		1	1	9	11
Присутність мешканців у соціальних мережах та ефективність спілкування для спільного вирішення проблем			4	10	8
Засоби доступу населення до інформації, що стосується розвитку бізнесу та реалізації стратегії розвитку ОТГ			8	7	7
Наявність ефективного керівника громади, його лідерські здібності			1	14	7
Відсутність конфліктів між членами громади при прийнятті спільних рішень			8	10	4
Наявність традицій,		1	4	9	8

цінностей, норм поведінки, що схвалюються і підтримуються усіма жителями ОТГ					
Наявність груп інтересів, конфліктів між членами громади та керівництвом		2	5	9	6
Взаємна довіра між членами громади, можливість її підсилення	2	1	2	7	10
Рівень довіри до голови ОТГ та інших керівників			4	5	13
Корисність створення ОТГ		1	1	11	9
<u>У Умови формування соціального капіталу громади</u>					
	Так		Ні		Важко сказати
Чи працюєте Ви у команді?	15		7		
Чи спілкуєтеся Ви з виробничих (управлінських) питань з представниками інших ОТГ?	11		10		1
Чи довіряєте Ви громаді розв'язання Ваших особистих проблем?	6		7		9

Чи використовуєте Ви власні зв'язки для вирішення виробничих (управлінських) проблем?	11	7	4
Чи вважаєте Ви, що високий рівень довіри до керівництва ОТГ з боку громади може забезпечити кращі економічні і соціальні результати?	12	6	4
Чи вважаєте Ви себе особисто відповідальним за стан розвитку ОТГ?	15	3	4
Чи готові Ви витратити власні кошти для участі у спільних проектах благоустрою свого села (міста, району)?	11	3	8

Джерело: складено автором

**Ступінь довіри громадян України суспільним інститутам
(21-26 березня 2019 року)**

	Зовсім не довіряю	Скоріше довіряю	Скоріше не довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри*
Президент України	43,5	18,6	25,9	4,8	7,1	-46,0
Верховна Рада України	46,9	11,1	34,7	1,3	6,1	-69,2
Уряд України	42,1	17,5	32,3	1,6	6,6	-55,3
Державний апарат(чиновники)	45,5	9,8	35,0	1,1	8,7	-69,6
Збройні Сили України	13,7	44,5	14,9	16,3	10,6	32,2
Державна прикордонна служба	14,4	40,1	18,8	11,8	15,0	18,7
Національна гвардія України	16,1	38,6	19,2	10,3	15,7	13,6
Національна поліція	20,1	31,9	28,5	6,0	13,5	-10,7
Служба безпеки України (СБУ)	22,0	27,2	26,5	7,3	17,1	-14,0

Державна служба з надзвичайних ситуацій	14,4	41,6	13,9	15,3	14,9	28,6
Прокуратура	36,9	13,0	33,8	2,3	14,0	-55,4
Суди (судова система в цілому)	42,8	10,0	32,6	1,8	12,6	-63,6
Місцевий суд у вашому районі, місті	37,2	13,9	29,9	3,0	16,0	-50,2
Верховний Суд	36,9	11,7	30,3	3,1	18,1	-52,4
Конституційний Суд України	35,4	12,5	29,5	3,7	18,8	-48,7
Національне антикорупційне бюро України (НАБУ)	38,2	12,3	29,4	2,1	18,0	-53,2
Спеціалізована антикорупційна прокуратура	39,2	11,1	29,5	1,6	18,7	-56,0
Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)	39,5	10,8	28,0	1,5	20,1	-55,2

Антикорупційний суд	39,7	10,8	26,3	1,8	21,3	-53,4
Патрульна поліція (нова)	21,9	31,3	25,4	5,9	15,4	-10,1
Уповноважений Верховної Ради з прав людини (Омбудсмен)	18,8	26,8	18,7	5,9	29,8	-4,8
ЗМІ України	17,0	40,3	24,1	6,9	11,5	6,1
ЗМІ Росії	56,8	4,8	21,8	1,0	15,6	-72,8
Національний банк України	31,5	20,6	31,4	3,6	12,8	-38,7
Комерційні банки	37,3	14,6	34,6	2,2	11,3	-55,1
Профспілки	27,0	22,7	25,8	2,3	22,2	-27,8
Політичні партії	39,8	10,1		1,4	12,3	-64,7
Громадські організації	16,4	41,2		4,7	15,4	7,2
Західні ЗМІ	21,0	32,8		4,1	24,4	-1,9
Церква	11,2	42,3		19,1	14,7	37,5
Добровольчі батальйони	14,1	42,1		13,6	16,3	27,7
Волонтерські організації	7,9	51,6		16,5	13,2	49,4

Джерело: [289]

Рівень довіри до суспільних інститутів**(жовтень–листопад 2020р.)**

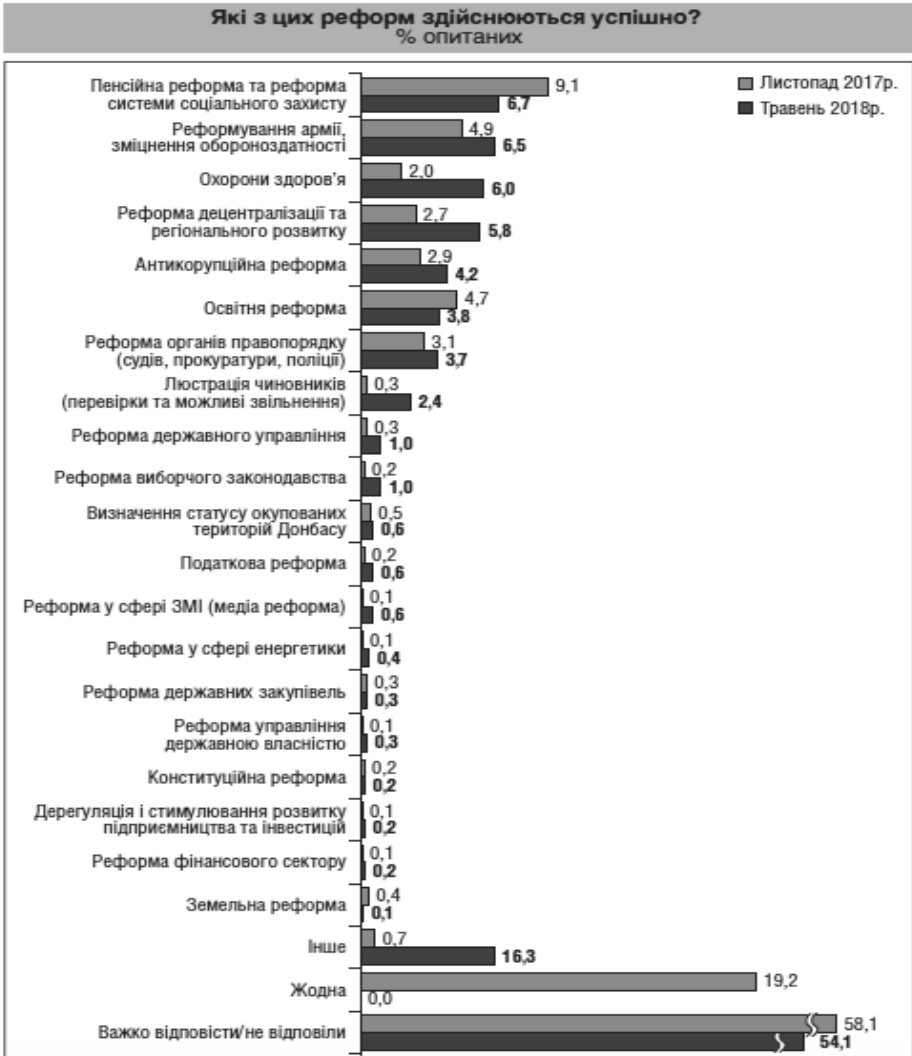
	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри*
Президент України	30,4	29,8	25,7	8,2	6,0	-26,3
Верховна Рада України	35,4	40,7	15,8	1,5	6,5	-58,8
Уряд України	36,9	37,9	16,4	1,7	7,1	-56,7
Державний апарат (чиновники)	40,1	39,3	9,9	2,1	8,5	-67,4
Голова вашого міста/селища /села	14,0	22,0	45,1	8,9	10,1	18,0
Місцева рада вашого міста / селища / села	14,5	22,8	43,3	6,7	12,7	12,7
Збройні Сили України	9,8	17,6	48,4	17,8	6,5	38,8

	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри*
Державна прикордонна служба	13,0	21,5	43,1	12,1	10,4	20,7
Національна гвардія України	15,2	22,1	41,4	10,8	10,6	14,9
Національна поліція	21,4	31,8	31,1	5,2	10,5	-16,9
Служба безпеки України (СБУ)	21,8	29,2	29,1	4,7	15,2	-17,2
Державна служба з надзвичайних ситуацій	12,5	16,1	45,4	14,7	11,3	31,5
Прокуратура	35,4	34,6	14,2	2,9	12,9	-52,9
Суди (судова система в цілому)	42,5	32,9	12,1	2,2	10,3	-61,1
Місцевий суд у вашому районі, місті	33,6	29,3	15,8	2,9	18,4	-44,2
Верховний Суд	36,1	26,7	15,5	3,3	18,4	-44,0

	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри*
Конституційний Суд України	39,2	25,5	14,5	3,9	16,7	-46,3
Національне антикорупційне бюро України (НАБУ)	43,1	29,4	10,1	1,6	15,7	-60,8
Спеціалізована антикорупційна прокуратура	43,2	27,1	10,8	1,5	17,4	-58,0
Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК)	43,3	27,7	9,4	1,8	17,9	-59,8
Вищий антикорупційний суд	44,3	25,9	10,4	2,1	17,3	-57,7
Уповноважений Верховної Ради з прав людини (Омбудсмен)	19,7	18,5	27,2	5,2	29,4	-5,8

	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри*
ЗМІ України	20,5	28,6	38,3	4,7	7,9	-6,1
ЗМІ Росії	55,4	23,9	6,8	1,0	13,0	-71,5
Національний банк України	28,0	36,4	22,8	2,6	10,2	-39,0
Комерційні банки	36,6	36,4	15,1	2,7	9,2	-55,2
Профспілки	28,1	25,8	20,0	2,1	24,1	-31,8
Політичні партії	35,3	37,9	12,5	2,2	11,9	-58,5
Громадські організації	18,1	24,3	38,9	3,8	14,8	0,3
Західні ЗМІ	23,5	21,5	27,7	3,4	24,0	-13,9
Церква	11,8	15,8	44,7	17,6	10,2	34,7
Добровольчі батальйони	18,5	18,7	38,8	12,9	11,2	14,5
Волонтерські організації	11,6	17,3	45,4	14,7	11,0	31,2

Джерело: [289]

Оцінка ефективності здійснення реформ в Україні
(2017-2018 рр.)

Джерело: [291]

Ключові «цифрові» тренди та їх вплив на нагромадження СК

№ з/п	Назва тренду	Головний зміст	Проблеми для розвитку тренду	Можливості, що створює тренд для нагромадження СК
1.	Дані стають головним джерелом конкурен-тоспромож-ості бізнесу	Збір, опис, зберігання та обробка даних дозволяє отримувати цінну інформацію для використання в ділових процесах, суспільному житті, роботі держави	Відсутність формальних норм зберігання та використання даних; не врегульовано питання захисту інтелектуальної власності; ризики кібер-безпеки; відсутність у громадян цифрових навичок, відповідної освіти, професій і т. д. для роботи з даними	<p>Можливості, що створює тренд для нагромадження СК</p> <ul style="list-style-type: none"> - налагодження професійних мереж, примноження соціальних контактів з колегами, фахівцями-суміжниками, що є джерелом СК для окремих фахівців; - поширення нових форм зайнятості та професійного спілкування, - розвиток нової галузі економіки, нові робочі місця; - створення бази для розвитку інших галузей та «цифрової» економіки; - поява ефективного інструменту управління; - створення середовища, що унеможливує корупцію як явище; - підвищення відкритості, прозорості та ефективності роботи державних установ;
2	Розвиток сфери	Використання взаємопов'язаних	Необізнаність бізнесу, потенційних	<p>Концепція «Інтернету речей»:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дозволяє поліпшити взаємодію та

	«Інтернету речей»	фізичних об'єктів (або речей) або пристроїв, що дозволяє здійснювати взаємодію фізичних речей із комп'ютерними системами та мережами, у т.ч. Інтернет.	користувачів, галузей економіки щодо переваг та цінності технології, що впливає на низький попит та відсутність ринку; мала кількість R&D, розробок, інноваційної діяльності	підвищити якість життя та діяльність людини, участь у поліпшенні роботи державних служб, комунальних сервісів і т.д.; - створює нові можливості: для підвищення рівня ефективності функціонування малого та середнього бізнесу тощо; для участі українських компаній у створенні відповідних продуктів та розробок світового рівня; для залучення інвестицій та R&D міжнародних компаній;
3	«Цифровізація» або цифрові трансформації	Перехід до «цифрової» економіки та «цифрового» суспільства, що означає появу нових, унікальних систем і процесів, що складають їх нову ціннісну сутність для споживача	Відсутність національних (державних) систем та інфраструктури для підтримки, стимулювання та розвитку інноваційного бізнесу та підприємництва. Відсутність на національному рівні	- поширення інноваційного (у т.ч., соціального) підприємництва; - поліпшення умов для комунікації та набуття нових компетенцій; - вміння спілкуватися через використання цифрових технологій; - вміння контактувати із суспільством, користуватися державними та приватними послугами завдяки використанню цифрових технологій; - вміння взаємодіяти завдяки використанню цифрових технологій;

		(наприклад Uber, Airbnb, цифровий банкіг і т. д).	бачення, стратегії та ініціатив «цифровізації» економіки та сфер життєдіяльності суспільства та країни в цілому.	- навчання правилам поведінки та етикету в цифровому середовищі; - «цифрове» громадянство, тобто використання цифрових технологій у повсякденному житті, для взаємодії один з одним, спілкування, перегляду цифрового контенту і т. д.;
4	Поширення бізнес-моделей, що відносяться до ідеології економіки «спільного користування» (з англ. shared economy).	Завдяки використанню площадок «спільного користування» стає можливим швидке впровадження та комерціалізація ідей в наявних у більшості компаній матеріальних та технічних обмеженнях.	Правові та фінансові бар'єри для роботи українських компаній на національних та глобальних ринках.	Легке започаткування нових бізнесів, що не потребує великих початкових витрат; можливість для бізнес-новачків; - доступ до бізнес-застосунків, що підтримує співпрацю з іншими працівниками, партнерами та клієнтами; - умови для партнерства - запуск комерційних Інтернет-проектів, створення нових market place, розширення ринків споживання українських продуктів, сервісів та трудових ресурсівтощо.
5	Віртуалізація фізичних інфраструктурних ІТ-	Віртуалізація дозволяє значно зменшити об'єм початкових	Відсутність законодавства щодо «хмарних» технологій;	Бізнес, підприємства, державні установи та громадяни мають можливість швидко та дешево розгортати необхідну цифрову інфраструктуру та користуватися

	<p>систем та перехід до сервісних моделей</p>	<p>капітальних витрат на розгортання необхідних цифрові інфраструктури, шляхом використання «хмарних» технологій та програмно-визначеної архітектури</p>	<p>відсутність «хмарної» стратегії для розв'язання секторів, державний, промисловий, освітянський, науковий і т. Д. відсутність локальних постачальників «хмарних» послуг найвищого рівня безпеки.</p>	<p>перевагами цифрового світу, складність ефективно розбудувати цифрову інфраструктуру країни як основу цифрової економіки.</p>
--	---	--	--	---

Джерело: складено автором на основі: [318]

SUMMARY

*Halushka Zoia,
Nafus Inna*

SOCIAL CAPITAL AS ECONOMIC RESOURCE : ESSENCE AND TERMS OF ACCUMULATION

The thesis explores social capital as an economic resource, which is formed as a set of structured social relations at different levels of the economy thanks to social networks, trust, values and norms of mutual behavior and provides its owners with access to various benefits and additional opportunities to increase collective efficiency. activities and receive economic benefits in the form of social rents. The following characteristics of social capital are singled out: it is a limited social resource, an intangible form of capital; multifunctional and has a low degree of formalization; is a resource in which other resources can be invested in anticipation of future return on investment; provides access to other resources and values; its use can be aimed at achieving different end results, as the same network of social ties of individuals can provide them with access to different resources and values; productive because it provides benefits, works for results, brings social rent; can be converted into other forms of capital, because social networks and their attributes - connections, obligations, trust - can provide financial and material capital; in comparison with other forms of capital, social capital is the least liquid; social capital is lost as a result of non-use; to remain productive, it requires the joint efforts of several parties; active use of social capital by some members of the network at the expense of others may reduce the amount of social capital reproduced by the social network as a whole.

An interdisciplinary analysis of the content and functions of social capital has been carried out. Sociological (individualistic, network, institutional and value) scientific approaches are characterized as a theoretical and methodological basis for substantiating the essence of social capital. The components of social capital, its functions, features of formation, accumulation and use at nano-, micro-, meso-, macro- and mega-levels are determined. A scientific and methodological approach to substantiating the relationship of social capital accumulation processes by taking into account the unity of resource, environmental and productive components that have their own forms of existence, methods, mechanisms of accumulation and conditions of reproduction on nano-, micro-, meta-,

macro- and global levels, as well as sources of social rent and economic benefits associated with cost savings or additional growth of national product and income at each level;

Approaches to defining the essence and criteria for assessing social capital from the point of view of representatives of various social and behavioral sciences are generalized. The following approaches are distinguished: sociological; complex; focused on measuring the components of social capital at the micro, meso and macro levels of economic relations; investment; behavioral; social accounting; based on the analysis of positive and negative consequences of the use of social capital; economic. The possibility of assessing social capital at different levels of management from an economic point of view is substantiated. The necessity to distinguish between the concept of the level of formation and the level of efficiency of the use of social capital is proved.

Resource, mobilization and institutional ways of embodying social capital in socio-economic relations are singled out. The factors of its formation in the modern economy are determined: the maturity of socio-economic relations; the level of economic development and the effectiveness of market mechanisms; human capital development; features of communication management; public policy; social responsibility of companies; development of civil society and PPD; technological, social, cultural and other innovations, priority of services and rapid development of the IT sector; service models of employment; social investments; development of network society, social differentiation; globalization processes.

The reasons of contradictory character of processes of formation and accumulation of social capital are defined and the maintenance and forms of display of such contradictions are characterized: between objective necessity of accumulation of social capital and insufficient level of development of economy and market mechanisms of its regulation; between the long-term strategic prospects of socialization of the economy and the real economic challenges of today; between the relatively high level of development and destructiveness and destructive trends in the accumulation of social capital of individual regions; between the interests and aspirations of the elite and the opportunities and aspirations of the masses; between new forms of social capital and traditional ways of using them. The forms of manifestation of these contradictions are characterized: crisis of social values; the tradition of “post-socialist” economic thinking and the imposition of social responsibilities on the state; the predominance of unproductive extensive factors of social capital accumulation; maladaptation of generally

accepted approaches to the formation of social capital to specific, historical, moral and cultural conditions; lack of distinction between the values legitimate in the sphere of the market and those values which define efficiency of activity of non-market spheres of management; ideas of consumption, boundless individualism, irresponsibility in relation to the common interests of the country, state, community; inefficiency of methods of state regulation of the economy; attitude to the state with caution and distrust; attempts to use Western principles of humanism, liberalism, globalization, development of civil society; poverty, social tensions; the desire to ensure a unified successful economic development by a one-dimensional policy of prescriptions and recommendations; territorial differentiation in the scale and strength of social capital; ambiguous impact of financial, trade, marketing networks on the welfare of the population; Insufficient coherence of institutional mechanisms creates contradictions between new forms of social capital and traditional ways of using them.

A number of characteristics have been identified that indicate the lack of maturity of social capital in Ukraine: there is an informal model of social relations of the "vertical hierarchy", the characteristics of which are: the existence of various contradictory models of social interaction; disorder of mechanisms of communication of the power with business, positioning of the power as the main, dominating, instead of an equal party; differentiated attitude of public authorities to business; low level of social responsibility of business, its rent-oriented behavior; significant levels of corruption and the shadow economy; disintegration of local communities; demotivation of citizens to participate in solving local problems, etc.

It is shown that the factors of corruption are embedded in the mechanisms of organizational culture of society, institutional structure and mechanisms of regulation of economic relations at different levels of the economy. It is established that the level of trust in public institutions directly affects the level of corruption. This requires a change in the forms of accumulation of social capital, in particular, the intensification of the work of public organizations that can influence the activities of local authorities and build trust in government.

The directions of influence of social investments on the formation of social capital at different levels of economic functioning are substantiated. These areas include: at the nanoscale - mitigation of social problems, reducing the burden on local budgets to solve social problems, increasing trust, solving social problems of small groups and local communities; at the micro level - the transformation of social values; formation of corporate consciousness; growth of mutual obligations and responsibilities, formation

of social standards of doing business, democratization of management approaches, improvement of reputation of enterprises and opportunities for attracting new clients; at the metallurgical level - consolidation and increase of efficiency of use of existing social networks, common norms and beliefs, partnership relations, trust in institutions of different levels, perception of generally established values, public solidarity and cohesion; at the macro level - the formation of a new organizational culture of society, taking into account the innovations of political, economic and spiritual life of society, public-private partnership, social responsibility of the state, business, civil society; at the mega level it is the creation of venture philanthropy associations, social investment exchanges in different countries, networks of social intermediaries, etc. The objective necessity and possibility of using social investments as a source of social capital formation at different levels of economic functioning is proved.

The possibility of diversification and dissemination of innovative forms of social capital accumulation in Ukraine is proved. It is shown that at present there are modern forms of manifestation and realization of social capital, which cause new opportunities for socialization of economic relations and the formation of new social institutions capable of reversing the development of the economy and the accumulation of social capital. New forms of social capital are described as: social entrepreneurship, social Internet networks, freelance, sharing economy, digitalization of interaction of economic entities, crowdfunding, crowdlanding, crowdsourcing, E-government, creation of "digital" communities, specially designed programs and projects, whose task is to stimulate the activity of citizens and regulate their participation in solving local issues, the formation of corporate social capital, the creation of special social institutions at the global level.

Key words: socialization of economy; social capital; concepts of social capital; levels of social capital formation; accumulation of social capital; trust; social networks, norms, values; social investment; innovative forms of accumulation of social capital.

Наукове видання

З.І. Галушка, І.І. Нафус

**СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ
ЯК ЕКОНОМІЧНИЙ РЕСУРС:
СУТНІСТЬ ТА УМОВИ НАГРОМАДЖЕННЯ**

Монографія

Відповідальний за випуск – **Волков Р.А.**
Літературний редактор – **Лукул О.В.**
Технічний редактор – **Цибуляк В.Д.**

Підписано до друку 02.06.2021. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 13,5.
Обл.-вид. арк. 14,5. Тираж 50. Зам. 1004.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №981 від 08.04.2002